پراٹو پارکر

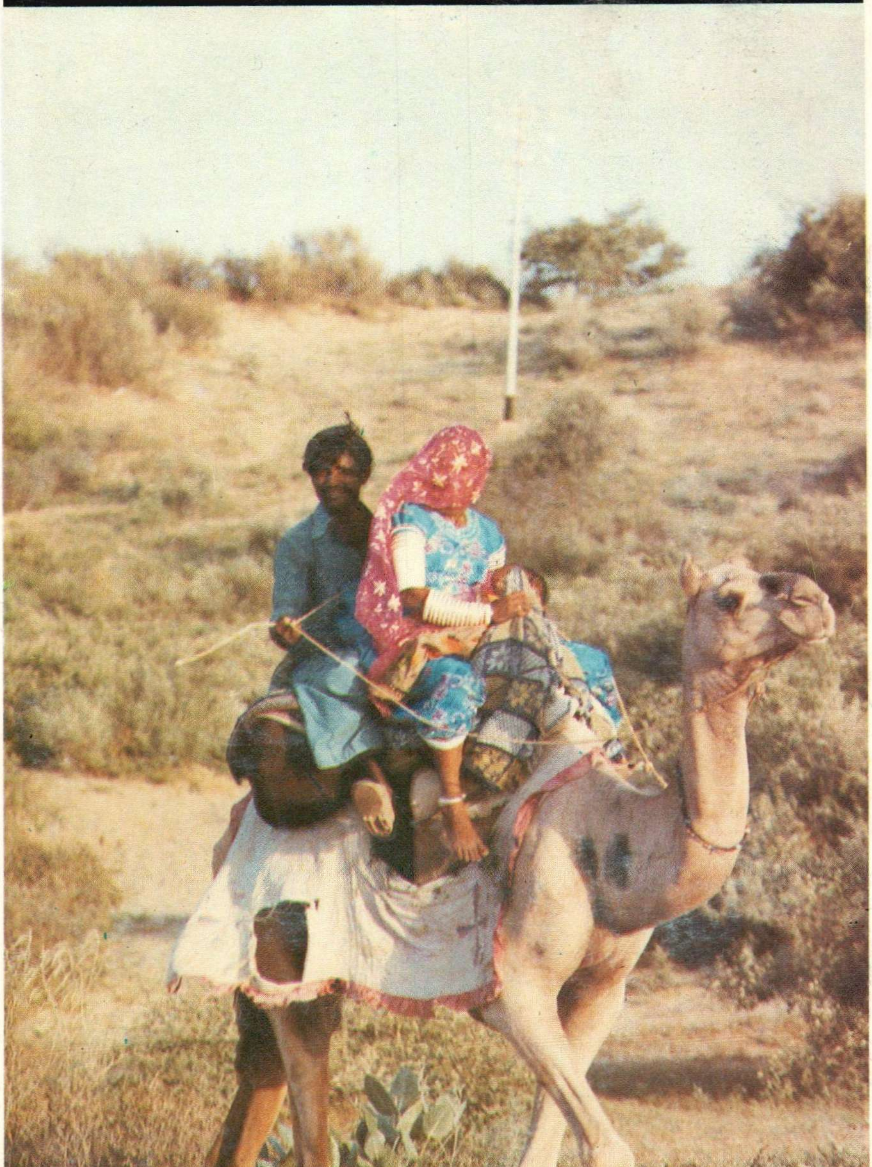

books.sindhsalamat.com

منگھارام اوجھا

پراڻو پارڪر

منگھارام اوجھا

سنڌي ادبي بورڊ
ڄامشورو/حيدرآباد سنڌ

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇاپو پهريون	١٩٦٦ع	تعداد هڪ هزار
ڇاپو ٻيو	١٩٧٥ع	تعداد ٻه هزار
ڇاپو ٽيون	١٩٨٨ع	تعداد ٻه هزار
ڇاپو چوٿون	١٩٩٨ع	تعداد ٻه هزار

سنڌي ادبي بورڊ جا سڀ حق ۽ واسطا قائم

قيمت: پنجاهه رپيا

ملڻ جو هنڌ:
سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال
تلڪ چاڙهي حيدرآباد سنڌ.

هيءَ ڪتاب سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد پاران اعزازي سيڪريٽري مسٽر غلام رباني آگري ڇپائي پڌرو ڪيو ۽ مسٽر سڪندر علي شاهه بورڊ جي پريس مئنيجر ڇاپيو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انتساب

هيءُ ڪتاب سنڌيءَ جي سپوت، مخدوم محمد زمان صاحب ”طالب المولي“ مرحوم جي نالي منسوب ڪريان ٿو. سندس حياتيءَ جو هڪ مقصد سنڌي علم ۽ ادب کي مالامال ڪرڻ ۽ ان جي شيوا ڪرڻ هو.

—منگهارام اوجها

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏِٿ ڏرِي، پٽ پيون، ٻاسي ٻارڪر،
وڃون وسڻ آئيون، ڪوڏان ڪٽي ڪر،
ميني پيريا سر، ٻلر جي ٻالوٽ مين.
-شاهه

فهرست

پيش لفظ — الف-د

ديباچو — هه-و

پارڪر — ١-١٢

پارڪر تي ٿالو ڪيئن پيو- حدون ۽ شڪل- قدرتي جوڙجڪ- آبهوا- ڪارونجهر جبل- تلاءَ- ٽڪريون- آستان: (١) ساڙدرو، (٢) الک واوَ، (٣) انچليشور، (٤) ناني، (٥) ڀيم گوڏا، (٦) گئو مکي، (٧) پنراج گيڊ، (٨) چندن گيڊ، (٩) پاين جو پيسٽو، (١٠) جهرڻو، (١١) پولئرو.

پيرويٺي گاروڙيءَ جو ڪارونجهر جبل ۾ ناگ جي ڳولا ڪرڻ — ١٣-٢٢

پيرويٺي جو جنم- پيرويٺي جي ديس نيڪالي- شيشا پٽڻ ۾ پچنگ ناگ جي ڳولا.

ڪڇ جو رڻ — ٢٣-٣٠

هاڪڙو ندي- پارڪر جا پرمار-

پاري نڳر- سنڌ جو هڪ شاندار بندر — ٣١-٤٢

پاري نڳر جي حڪومت- پارڪر جي پرمارن ڪيئن تتر پکيءَ واسطي جنگ ڪئي- سدولت- سارنگا- جين ڌرم جا آثار- ڪاڇلا سر تلاءُ- ڪاڇيو پرمار- پاري نڳر جو ناس ٿيڻ.

ڀوڏيسر — ٤٣-٥٣

سلطان محمود غزنويءَ جو ڀوڏيسر وٽ ٽڪڻ- راٺو چندن- راٺي چندن جو اولاد- ڪهڙيءَ جو ڪ سر مڪواڻو- ڏريل مڪواڻو- سينڌلن جي پارڪر تي حڪومت- احمدآباد جي بادشاهه جي پارڪر تي ڪاهه- ڪاڇل شاهه ۽ ٻجل شاهه- ڀوٽي ڏهرو.

ڀوڏيسر جو تلاءُ — ٥٤-٦٦

ڀوڏيسر جي تلاءُ ۾ هوتل پريءَ جو آستان- هوتل پريءَ جي آکاڻي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

محمود شاهه بيگڙو ٦٧-٧١

ملڪ جلال الدين جي پارڪر تي ڪاهه - محمود شاهه بيگڙي جي پارڪر تي پهرين چڙهائي - پوڏيسر جي مسجد شريف - ييم ڏيوَ جو پارڪر تي قبضو

پرمارن جي وقت ۾ پارڪر جي حالت ٧٢-٧٣

پارڪر جي راڻن جو شجرو - سوڍن جو پارڪر ۾ اچڻ -

سنگها ٺلاءُ ٧٤-٨٢

لولائي - ڏونگريءَ جي ستي ٻرهمڻي - گوڙي جو مندر - پارسناٿ جو پتلو - ويرا واهه جو سوڍو ستوچي - پولن آستان - ريکو ديو جو بت - نڪولاس وٿنگٽن جو پارڪر مان لنگهڻ - سيدي علي ريس جو پارڪر مان لنگهڻ - لونگهيجي دربار جي پارڪر تي چڙهائي.

پارڪر تي سومرن جي چڙهائي ٨٣-٩٠

مارئي - مارئيءَ جي ڪنڌي -

موندري جي ستي ٿول ٩١-٩٤

پارڪر جا ڪوسا ٩٥-٩٧

ويرا واهه جو سوڍو، پونجو جي

پارڪر تي ميرن جو راڄ ٩٨-١٠٠

انگريزن جي پارڪر تي ڪاهه ۽ ان تي قبضو ١٠١-١٠٢

ننگر پارڪر ۾ بغاوت ١٠٣-١٠٨

سوڍن کي جاگيرون ١٠٩-١١١

ننگر پارڪر - ويرا واهه - ڏاڀو - آڏيگام - ڏونگري.

ننگر پارڪر ۾ رهندڙ قومون ١١٢

پارڪر جا ڪولهي ١١٣-١١٤

تعليم ١١٥

ٻولي ١١٦

پارڪر جا گيت ١١٧-١٢٠

پارڪر جي نج شعر جو نمونو - ننگر پارڪر تعلقي جو شعر -

پارڪر جي رس رهاڻ ۽ قرباڻتي ڪچهري ١٢١-١٢٢

تعلقي ننگر پارڪر جي آدمشماري ١٢٣

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيش لفظ

سنڌي ادبي بورڊ، استاد منگهارام ”اوجها“ جي هن ڪتاب جو پهريون ڇاپو سنه ١٩٦٦ع ۾ شايع ڪيو هو؛ ٻيو ڇاپو سنه ١٩٧٥ع ۾ ۽ ٽيون ١٩٨٨ع ۾. ٻيو ڇاپو پهرئين ڇاپي کان ڏهه ورهيه پوءِ نڪتو ۽ ٽيون وري ٻئي کان لڳ ڀڳ ڏهه ورهيه پوءِ. پهريون ڇاپو هڪ هزار ڪاپين جو نڪتو، ته ٻيو ۽ ٽيون ٻن ٻن هزارن جا. انهيءَ مان معلوم ٿئي ٿو ته ڪتاب ۾ ايتري ته ڪارائتي معلومات آهي، جو گذريل ٽيهن سالن ۾ ان جا ٽي ڇاپا نڪري چڪا آهن ۽ بورڊ هن چوٿين ڇاپي جي ضرورت به محسوس ڪئي آهي.

* * *

هي ڪتاب سنڌ جي ”پارڪر“ واري حصي کي متعارف ڪرائڻ جي ڪوشش آهي. ان جو لکندڙ، اوجها صاحب پرائمري ماستر هو. سندس شمار انهن استادن ۾ ٿئي ٿو، جن سنڌ ۾ پرائمري ماسترن جو پَدُ اوچو رکيو. ڪنهن زماني ۾، پرائمري ماستر سنڌ جي ڳوٺن جي سونهن هوندو هو. ننڍا وڏا، سڀ ڪيا ستاپا، توڙي غريب غربا سندس عزت ڪندا هئا. هو سندن ٻچن جي تعليم ۽ تربيت تي مامور هوندو هو. سا پنهنجي ليکي پڻ اهڙي ڳالهه هئي، جا ماڻهن کان تعظيم طلب ڪري. پر، سندس عزت جو بنيادي سبب خود سندس پنهنجو علم ۽ اخلاق هوندو هو. ڳوٺن ۾ اسڪول مان نڪري گهٽيءَ مان لنگهندو هو، ته اٺ پڙهيل شخص به ادب سان پاسو وٺي پيٺ ڪي نيڪ ڏئي، بيهي رهندا هئا، ته استاد لنگهي وڃي. ٻلا جي منجهائڻ ڪنهن جي هٿ ۾ ٻن جي ٻيڙي هوندي هئي، ته اها لڪائي ڇڏيندو هو، ته متان استاد جي نظر پئي ۽ ائين سوچي ته ”هي بدبخت ٻيڙي ٿو ڇڪي!“

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ ۾ پرائمري ماستر ”لکيل لفظ“ (Written Word) لاءِ اهڙي تہ تعظيم ۽ تڪريم سيڪاري هئي، جو پڙهيل ۽ اڻ پڙهيل ماڻهو پَٽَ تي ڪو ڪاغذ-ٽُڪرُ ڏسندا هئا، تہ کڻي ويڙهي پنهنجن گهرن جي اوڏڪين پٿين، جي ڦوٽين ۾ وجهي ڇڏيندا هئا. اها ان زماني جي ڳالهہ آهي جڏهن ملڪ تي هڪ غير مسلمانُ، عيسائي ڪرستانُ حڪومت ڪندو هو. اسان ڪانئس آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ سالن جا سال جدوجهد ڪئي ۽ نيٺ ١٩٤٧ع ۾ وڃي پنهنجو ملڪ آزاد ڪرائڻ ۾ ڪامياب ٿياسين.

قومون جڏهن غيرن جي غلاميءَ مان آزاد ٿينديون آهن، تڏهن ڪنهن ميدان ۾ گهٽ تہ ڪنهن ۾ وڌ ترقي ڪنديون آهن. پر، ١٩٤٧ع کان ١٩٩٧ع تائين، جيڪو پنجاهہ ورهين جو عرصو گذريو آهي، تنهن ۾ اسان تعليم جي ميدان ۾ ڪا بہ ترقي ڪانہ ڪئي آهي. اسان جو ملڪ هاڻي دنيا جي اهڙن ڏهن ملڪن ۾ شمار ٿئي ٿو، جيڪي تعليم ۾ سڀني کان پوئتي ۽ جهالت ۾ سڀني کان اڳتي آهن. انهيءَ جو هڪ سبب اهو آهي تہ سرڪار تعليم لاءِ گهربل پئسا ڪونہ ٿي ڏئي. مارچ ١٩٩٨ع تي شايع ٿيل ”ڊان“ اخبار ۾ ڇپيل رپورٽ موجب، ”سنڌ ۾ هزارين اسڪول اهڙا آهن، جن کي ڇتين جي مٿان ڇت ئي ڪانهي.“ ٻيو تہ انتظامي فيصلا اهڙا تہ اونڌا ۽ اپٽا ٿين ٿا، جو يونيورسٽيون، ڪاليج ۽ اسڪول ڏينهون ڏينهن آجڙندا وڃن ٿا. سڀ کان گهڻو ڌڪ پرائمري تعليم کي لڳو آهي. پارڪر جي پاسي ڪجهہ عرصو اڳي، سرڪاري اسڪولن ۾ اهڙا ماڻهو بہ ماستر مقرر ٿيا، جيڪي سراسر اڻ پڙهيل هئا. پنهنجو نالو ئي لکي ڪونہ سگهندا هئا.

* * *

پارڪر توڙي ٿرپارڪر، سنڌ جو اهڙو علائقو آهي، جتي ماڻهوءَ جي زندگي ڏاڍي ڏکي آهي. استاد منگهارام

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”اوجها“ ڪتاب جي شروعات ۾، پارڪر بابت هڪ عام چوڻي ڏني آهي، جنهن مان انهيءَ علائقي جي غربت جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو:

پارڪر جا پٿهاڙ
جهنگ ۽ جهاڙ
رڳو آهي بڪ ۽ آڳهاڙ
— لنگهم ۽ لاهو، رڻ ۾ رائو،
مال به رکن ساهو
تم به ڊائو ڪو ڊونڊيو ليي!

چوڻيون ۽ پهاڪا سالن ۽ صدين جي تجربي ڪان پوءِ وجي ٺهندا آهن، ۽ عام ماڻهن جي چپن تي ايندا آهن. تنهن جو مطلب تم پارڪر جا ماڻهو سالن ۽ صدين ڪان سک ڪونم سڃرن! هن جهان ۾ ڏک بک ۾ آيا ۽ هتان ڏک بک ۾ هليا ويا.

منگهارام ”اوجها“ ڪتاب ۾ لکيو آهي تم پارڪر جي ياسي، هڪڙي قبيلي جي تم گذر سفر جو ڏنڌوئي هوندو هو ڏاڙا هڻڻ. هڪڙي ڳوٺ ۾، ڏينهن ڏني جو چار دفعا ڏاڙو لڳو. ڏاڙا ۽ ڦريون بک جي نشاني آهن. پارڪر هڪ طرف ٿر جي ريگستان ۽ ٻئي طرف ڪڇ جي رڻ ۾ ڦاٿل آهي. آباديءَ جي ڪا صورت نظر ئي ڪانم ٿي اچي. پر، تاريخ جي اڳوڻن قصن مان معلوم ٿئي ٿو، تم ڪنهن سمي آتي ڏاڍي وسنءَ ۽ وڏراهم هوندي هئي. هاڪڙو درياهم وهندو هو. متس بندر ۽ بازاريون هونديون هيون. قسمت پلٽو ڪاڌو، تم درياءُ سڪي ويو. وڻ سڪي ويا. جاڏي نظر ڪرِ، تاڏي رائو، رڃ ۽ سڃ.

* * *

ڪنهن زماني ۾ دنيا جي هاڻوڪي سڀ ڪان شاهوڪار ملڪ، سعودي عرب جي به اها حالت هوندي هئي. هاڻي اتي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيٽرول لڌو آهي. تہ ڌن ۽ دولت جا درياءَ پيا وهن. اڻ ڏٺيون چڙيون ٿيون وڃن. ريگستان جي خيمن ۾ رهڻ وارا بدو سگورا، لنڊن ۾ عيش عشرت لاءِ محلاتون پيا خريد ڪن.

سنڌ ۾ بہ بدين پاسي پيٽرول لڌو آهي. پارڪر ۽ ٿر جي پاسي اڃا ڪونہ لڌو آهي. البت، اتي ڪوئلي جا وڏا ذخيرا مليا آهن، ۽ چون ٿا تہ اهو اعليٰ درجي جو ڪوئلو آهي. ڪي ڌاتو بہ مليا آهن. سو، جيڪڏهن جديد سائنسي علمن جي روشنيءَ ۾ پارڪر ۽ ٿر تي تحقيق ٿيندي، تہ اهڙا قدرتي ذريعا دريافت ٿيندا، جيڪي هن خطي کي ڏاڍو زرخيز ثابت ڪندا ۽ پارڪر جي تاريخ نئين سر لکبي.

پر، منگهارام ”اوجها“ جي هن ڪتاب جي اهميت پوءِ بہ ساڳي رهندي. نہ رڳو ايترو، پر جيسين پارڪر ۾ اهڙي خوشيءَ ۽ خوشحاليءَ وارو ڪو دور اچي، تيسين اتان جي موجوده رهڻيءَ ڪهڻيءَ ۽ اڳوڻيءَ تاريخ ۽ سڀيتا جا اهڙا پاسا ۽ پڙلاءُ جاچڻ ۽ قلمبند ڪرڻ جي ضرورت آهي، جيڪي استاد منگهارام اوجها کان رهجي ويا هئا.

سنڌي ادبي بورڊ
١٩-٤-١٩٩٨ع

غلام رباني آگرو

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ديباچو

ڪوچ ڪري ويا، سيئي هن سنسار مون،
پير پيغمبر اوليا، جن پنهنجا پنڌ ڪيا،
گياني ڏياني گرهستي، "سامي" پنڌ پيا،
سيئي غيب ٿيا، تو ڇا سمجهيو پاڻ ڪي.

- سامي

ٿر جي باري بيابان ۽ اوکن پهاڙن ۾ ڪيئن ٻهڪندڙ ٻوٽا ۽ رنگبرنگي گل هئا، جن جي سرهاڻ چمن کي چمڪايو ٿي، جن جي مهڪار هندين ماڳين پکڙجي ٿي ويئي، ۽ جن جي سڳند ڏبيل دماغ کي معطر ٿي ڪيو. انهن جي ڏوپ-واس لاءِ ڪير ٿو اٽانگا ٽڪر ٽاڪي ۽ آنهن پشين جي پرک ڪري! ڪنهن به ملڪ کي پنهنجي تاريخ نه آهي، ۽ وڏڙن جا وٽندڙ ٻول ۽ سگهڙن جا سهٽا سخن لکيت ۾ نه آهن، ته اهو ملڪ ۽ قوم سدائين لاءِ مرده آهي. هڪ انگريز شاعر چيو آهي:

Lives of great men all remind us,
We Can make our lives sublime,
And departing leave behind us,
Foot-prints on the sands of time.

[مهاپرشن جا جيون اسان کي يادگيري ٿا ڏيارين ته اسين پنهنجي حياتي شاندار بڻايون، ۽ جڏهن هن دنيا سان لڏي وڃون، تڏهن وقت جي واريءَ تي پنهنجا نشان ڇڏي وڃون.]

پارڪر صدين کان وٺي تاريخ جو اهم ڀاڱو ٿي پئي رهيو آهي. مون کي ڪن سالن کان وٺي پارڪر جي قديم روايتن سان دلچسپي پئي رهي، تنهنڪري مون پنهنجي بدلي سال ١٩٥٤ع ۾ پنهنجي ڳوٺ

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪان ٨٠ ميلن جي دوري تي انهيءَ ارادي سان ڪرائي، ته جيئن ٿان پارڪر جون قديم روايتون، جيڪي سنڌ ۽ سنڌي زبان کي هميشه زنده رکڻ واريون آهن، گڏ ڪندو رهان. مون ان ڏس ۾ ڪافي ڪوشش ڪئي، پر پارڪر جا ماڻهو ابوجهه ۽ اڻ پڙهيل، جن مان ڪي هڪڙيءَ ڳالهه جو ڪن پيا بڌائين ته ڪي ٻيءَ ڳالهه جو پيچ، ۽ ڪن کي جيڪڏهن ڪي اڌوڳا ٻريون ڳالهيون ياد هيون، ته اهي وري هڪڙي پرائيمري استاد کي بڌائڻ ڪان ڪناري ڪشي ڪري رهيا هئا.

ها هڪ خوش نصيبي هئي، جو سال ١٩٠١ع، سنڌي ادبي بورڊ جي لوڪ ادب واريءَ اسڪيم لاءِ، جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ مون کي ننگر پارڪر جي سرمايي کي سگهڙن جي سينن مان سهيڙڻ جو ڪم سپرد ڪيو. مٿان وري اهو سهڻو سنون ٿيو، جو اسان جي استاف جو هڪڙو هر دلعزيز ۽ زنده دل استاد، محترم علي محمد سمون، ننگر پارڪر ۾ بدلي ٿي آيو، جنهن صاحب مون کي هن ڪتاب لکڻ لاءِ گهڻو همتايو، ۽ پاڻ ڪوشش ڪري ڪجهه مواد به هٿ ڪري ڏنو. ان لاءِ آءٌ سندس شڪرگذار آهيان.

پارڪر جي هر ڪنهن ڳام ۽ ڳس، پٽ ۽ ڏڪ کي پنهنجو تاريخي پس منظر آهي، ۽ ان لاءِ ڪئين دلچسپ ڏند ڪٿائون عام مشهور آهن: مون هن ڪتاب ۾ تاريخي ۽ روايتي، ٻنهي طريقن سان پارڪر کي پيش ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. اميد اٿم ته سنڌ جي هن حصي بابت منهنجي هيءَ پهرين ڪاوش، علمي ۽ ادبي حلقن ۾ قبول پوندي.

ننگر پارڪر

٢٥- آڪٽوبر ١٩٥٩ع — منگهارام اوجها

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پارڪر

سنڌ سونهاريءَ جو تمام شاندار ۽ اهم ٽڪر ”پارڪر“، تنهن لاءِ عام مقولو آهي ته ”پارڪر جا پهاڙ، جهنگ ۽ جهاڙ، رڳو آهي بُسڪ ۽ آڳهاڙ، رڻ ۽ رائو، لنگهه ۽ لاهو، مال به رکن ماهو، ته به ڏائو ڪو ڏونڊيو ليي!“ رٽن ۾ رڃ، رڳي سڃ ئي سڃ، اڃ وڃ جو اهنج، سڃوئي پڙيانگ، نه ساٿي نڪو سانگ، جتي ڪاتڪ جي اڪ نڪريو پوي: اهڙي ڏکئي ڏونگرات ڏيهه ۾ جو پُرش پيدا ٿيو، تنهن جو ياڳ آياڳ يعني ڄاڻيي جو ساڳ!

اهو پارڪر يا ننگر پارڪر جو تعلقو، ٿرپارڪر ضلعي ۾، سنڌ جي ڏکڻ آيرنديءَ ڪنڊ تي آهي، جنهن جي ڏهن ٽپن مان ست ٽپا ٿر ۾، ۽ ٽي ٽپا پارڪر ۾ آهن. نقشي تي پارڪر وارو ٽڪر چڻ ته هڪڙو آپيٽ آهي، جنهن جي ٽنهي- پاسن، ڏکڻ، اولهه ۽ اوپر ڪان، وارياسو رڻ ڦري آيو آهي. پارڪر واري ڀاڱي جي ڊيگهه ۳۰ ميل، ۽ ويڪر ۲۰ ميل آهي. اهڙيءَ طرح، ننگرپارڪر تعلقي جي پکيڙ ۱۶۱۷ چورس ميل ٿيندي.

”پارڪر“ تي نالو ڪيئن پيو

جون ٿا ته پارڪر جي پر وارو ڪڇ جو رڻ اڳي سامونڊي ڪاري هو. ماڻهن کي اها ڪاري پار ڪرڻي پوندي هئي، سو ان کي چوندا هئا ”پار آڪر“، جنهن مان ڦري ٿيو ”پارڪر“. ان بابت هڪڙي ڏند ڪٿا مشهور آهي، جنهن موجب اهو نالو ’پاراسر‘ نالي رشيءَ تان پيل آهي، آها هن ريت آهي:

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪنهن سمي، پارڪر جو پرڳڻو جڏهن پاڻيءَ هيٺ هو، تڏهن جتي اڄ بستي آهي، اُتي پيانڪ سمنڊ پيو ڇوليون هڻندو هو. هڪ ڏينهن پاراسر رشيءَ ڌيان ڪيو ته ڪو اهڙو پويتر آستان ڳولجي، جتي پنهنجو تپ سڦل ڪري سگهجي؛ ڇو ته ايڪانت ۾ انسان جو من هڪ ٽڪاڻي بيهي ٿو. پاراسر رشي، هڪ مها تيجسوي تپسوي ۽ تمام پهتل شخص هو. ڪيس ڌيان ۾ ڪارونجهر جبل ڌيان ۾ آيو، تنهنڪري پنهنجيءَ تپسيا يا بندگي جو پڪو پرڻ ڪري، ڪارونجهر جبل ۾، هاٿوڪي ساڙدري کان ڪجهه مٿيرو هڪڙو هنڌ پسند ڪري، اُتي پنهنجي اکنڊ تپسيا شروع ڪيائين. پيرجي هر هڪ آڱر تي بيهي، هڪ-هڪ هزار سال تپسيا ڪيائين. هرهڪ آڱر جا نشان اڄ ڏينهن تائين جبل تي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. تپسيا جي پڇاڙيءَ وارن ڏينهن ۾، پاراسر رشيءَ جي استريءَ، پوپٽ جي ڳچيءَ ۾ لٽڪائي ڏانهنس هڪڙو ڪاغذ ڏياري موڪليو، جنهن ۾ ڪيس موٽي اچڻ جي وينتي ڪئي هئائين. پاراسر پنهنجي جسم جو پگهر لاهي، ڪاغذ ۾ ويڙهي، پوپٽ جي ڳچيءَ ۾ ٻڌي موڪليو. پوپٽ جڏهن وچ سمنڊ تي پهتو، تڏهن هڪڙي باز ڇهڙپ هڻي، پوپٽ کي ڪيرائي ڇڏيو، ۽ اهو پگهر وڃي سمنڊ ۾ هڪڙي مڇيءَ جي پيٽ ۾ پيو، جنهن مان هڪڙي سندر ڪنيا پيدا ٿي. سمنڊ جي نزديڪ رهندڙ مهاڻن اُن سندر ڪنيا کي پالي وڏو ڪيو، ۽ سندس نالو رکيائون "مڇندرا"، يعني مڇيءَ مان پيدا ٿيل. مڇندرا جڏهن وڏي ٿي، تڏهن ان جو سندر روپ سورج کان وڌيڪ تيج ۽ تاب ڏيکارڻ لڳو. هيءَ من موهيندڙ اپسرا جڏهن چانڊوڪيءَ سان چلڪندڙ پاڻيءَ ۾ اڪيلي واهڻ هلائيندي هئي، تڏهن سندس جوڀن ۽ جمال کان چنڊ جو جوهر به جهڪو ٿي پوندو هو. مڇندرا جڏهن پنهنجي وهيءَ جا سورهن سال پورا ڪيا، تڏهن پاراسر رشيءَ، پنهنجي تپسيا پوري ڪري،

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سمنڊ پار ڪرڻ لاءِ سهاڻن وت آيو. سهاڻن کي ان وقت فرصت ڪانہ هئي، تنهن چندرا کي چيو تہ ’ڏيءَ! تون وڃي رشيءَ کي پار آڪاري اچ.‘ جڏهن چندرا جي ڏنگي درياءَ جي اڌ تي پهتي، تہ رشيءَ جي من ۾ ڦيرو آيو، چندرا جي رنگ، روپ ۽ جوانيءَ کي ڏسي، سها اپدوت رشي مٿس اهڙو تہ موهت ٿي پيو، جو ٿورين گهڙين لاءِ پنهنجي سڌ ٻڌ صفا ڀلجي ويو. چندرا جي ڪنجلين اکين ڏانهن گهور سان نهاري، سندس سنهڙيءَ چيلهہ تي هٿڙو تہ گهمايائين، پر وري ڪانئس اوچتو چرڪ نڪري ويو: سندس ڪٺن تپسيا جا ڏهہ هزار سال هڪڙيءَ ڪن ۾ برباد ٿي چڪا هئا! تڏهن رشيءَ، ڪاوڙجي، سراپ ڏنو تہ ”اي پارڪر، تنهنجيءَ سرزمين تي ڪڏهن بہ اهڙو گٺوان مهاتما آتپن نہ ٿيندو!“

ڪارونجهر تناڪَ جس، ڪَ جَسي ميڙيو ڪاڄ،
پيدا ٿئي نہ پارکو، نہ رهسي ڪو رشي راڄ.

سمنڊ سڪي رڻ ٿيڻ بابت مشهور ٿل متينءَ ڏند ڪٿا کي چڏينڌي، ٻي ڏند ڪٿا سنڌ تي راءَ نوگهڻ جي ڪاهہ وقت ”وروڙيءَ“ جي چوسي وڃڻ بابت آهي، پر علمي راءِ هيءَ آهي تہ ڪنهن وڏي زلزلي سببان اتان سمنڊ هٽي ويو آهي، جنهن سان وڏو وارياسو رڻ وجود ۾ آيو آهي.

حدون ۽ شڪل

ننگر پارڪر تعلقي جي اتر ۾ تعلقو چاڇرو، اوڀر ۾ جوڌپور (راجستان)، اولهہ ۾ تعلقو مٺي، ۽ ڏکڻ ۾ ڪڇ جو رڻ آهي. هيءُ تعلقو اتر ڏانهن ويڪرو ۽ وڏو آهي، ۽ ڏکڻ پاسي زمين ڪاڌل اٿس. اوڀر ۽ ڏکڻ پاسا رڻ کي تمام ويجها آهن، تنهنڪري ٻيئي پاسا لوڻ ۽ رڻ جي پاڻيءَ ڪري ڪانڄي ويا آهن، ۽ وچ ننڍو ٿي پيو آهي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

قدرتي جوڙجڪ

ننگرپارڪر شهر جي پسگردائيءَ واري، چوويهن ميلن جي پٽ کي ”پارڪر“ ۽ ڪنڌي وارو ڀاڱو ڪري چوندا آهن، جنهن ۾ ننڍيون ٽڪريون آهن، ۽ ٻئي حصي کي ”ٿر“ وارو ڀاڱو ڪري چوندا آهن، جتي واريءَ جون ڀٽون آهن.

آبهوا

سڄي تعلقي جي آبهوا سياري ۾ سرد ۽ اونهاري ۾ گرم رهي ٿي. ڀيٽ واتگر، ٽڪريون به سياري ۾ ٺرن، اونهاري ۾ گرم رهن ٿيون.

ڪارونجهر جبل

هيءَ جبل، ننگرپارڪر شهر جي چوڌير،گولائي قطار جي صورت ۾، ڏکڻ ۽ الهندي پاسي، اٽڪل سورهن ميلن ۾ پکڙيل آهي. ان جي اوچي چوٽي زمين جي سطح کان هڪ هزار فوٽ مٿي آهي، جتي تروٽ صاحب جو ٿلهو ٺهيل آهي، جنهن کي ”صاحب چڱو“ ڪري چوندا آهن، هن جبل ۾ ڪيترائي قديم آستان ٺهيل آهن، جي ڏسڻ وٽان آهن. منجهس ڪيترائي پانڊون جي نالن جا نشان آهن. چون ٿا ته ڪوروَن جڏهن پانڊون کي ١٣ سال ديس نيڪالي ڏني هئي، تڏهن پنج ئي پانڊو ڪجهه وقت ڪارونجهر جبل ۾ اچي رهيا هئا. اڄ تائين ڪن نشانن کي ڀيم گوڏ، ڀيم گاڏو، ڀيم تلاءُ، ارجڻ ٻاڻ، وغيره ڪري ڪوٺيندا آهن. ڪارونجهر جبل جو پٿر عمارتن ٺاهڻ لاءِ ڪم ايندو آهي. جبل مان گگر، ماکي، مختلف ٻوٽيون، ڪاٺيون وغيره، مزور ماڻهو جام آڻي وڪرو ڪندا آهن. تنهنڪري عام چوڻي آهي ته ”ڪارونجهر ۾ روزانو سوا سير سون پيدا ٿئي ٿو“- يعني هن جبل جي ايتري پيدائش آهي، جنهن جي قيمت روزانو سوا سير سون جي برابر آهي. هن جبل ۾ قسمين ٻوٽيون پيدا ٿين ٿيون، جي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هتي جي ماڻهن لاءِ دوا طور ڪم اچن ٿيون- مثلاً ڪوڪرو، ڳنڊ ويل، ستاوڙي، جهنگاي بصر، شيوجٽي، آڪ ڪنڊي، آڏنگڻ، لاجونتي، ڳوگرڙو، وغيره. هن جبل ۾ ڪٿي ڪٿي پٽر ڳوگڙوءَ جهڙو نظر ايندو آهي. اونهاري جي موسم ۾ ڪڏهن ڪڏهن جبل مان زوردار آواز ٻڌبا آهن؛ ٿي سگهي ٿو ته هي جبل گندرف سان ڀريل هجي. برسات جي موسم ۾ جبل تان اٿاهه پاڻي سمنڊ جيان وهي هاندو آهي. گوڙ درو ۽ ڀٽياڻي نديون به هتان نڪرن ٿيون. اهي ٻيئي نديون، پاڻيءَ سان ٽمٽار، وڃي ٿيون پيتاپر جي رڻ ۾ چوڙ ڪن. جيڪڏهن انهن ندين تي بند ٻڌي، پاڻيءَ کي پوک لاءِ ڳڏ ڪيو وڃي، ته پارڪر کي جيڪر ڪڏهن به ڏڪار سان دوچار ٿيڻو نه پوي. ڪارونجهر جبل ۾ سيار (گدڙ)، چراخ (جرڪ) جانور (بگهڙ)، مور، سارس ۽ ٻيا ڪيترا جانور ۽ پکي رهندا آهن. ڪارونجهر پارڪر واسين کي ايڏو ته پيارو آهي، جو هر دم پيا جهونگاريندا آهن ته:

ڪارونجهر جي ڪور، سريئي، تو سيليئي نهين،
متي ٿهوڪي مور، ڏونگر لڳي ڏيپتو.

ڌنلاءَ

ڪارونجهر جي چوطرف ڪيترا تلاءَ آهن، جن ۾ ٻارهوئي پاڻي رهي ٿو. پوڏيسر وٽ پوڏيسر جو تلاءَ آهي، جو پوڏي سوڍي عيسوي ڇهين صديءَ ۾ کٽايو هو. هن ۾ آٺ مهينا پاڻي رهندو آهي. ٻيو نرياسر جو تلاءَ، ڏونگري ڳوٺ جي ڀرسان آهي، جنهن ۾ به ٻارهن ئي مهينا پاڻي رهندو آهي. نرياسر جي پاسي ۾ ڪوبه وڻ وغيره ڪونه آهي، ۽ سنئون سڌو وڏو پٽ پيل آهي. ڳوٺ گهر نياري وٽ لورالائي پاڻيسر جا تلاءَ آهن، جن ۾ پاڻي ٻارهن مهينا رهندو آهي. لاکڙ ڪڏئي وٽ راڻاسر تلاءَ آهي. آڏيگام جو تلاءَ ۽ گيڙي چارڻ جو تلاءَ به مشهور آهن. ننگر جي نزديڪ راڻن جو ٺهرايل راڻاسر

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تلاءُ آهي، جنهن جي چوگرد پڪي پت چڙهيل آهي، سنگها تلاءُ، جو ويرا واهه جي پرسان آهي، سو ويرا واهه جي سوڍن کي جاگير طور مليل آهي. منجهس سال بسال ڪٽڪ جي پيدائش جام ٿئي ٿي.

نڪريون

پارڪر ۾ ننڍيون ننڍيون نڪريون تمام گهڻيون آهن- جهڙوڪ ڏونگري جي نڪري، ڏيٿي نڪري، راڻپور جي نڪري ۽ چوڙيئي جي نڪري، وغيره.

آستان

ڪارونجهر جبل ۾ هندن جا هيٺيان آستان ڏسڻ وٽان آهن:

(ا) ساڙ درو: پاراسر رشيءَ جي سراپ، يا ڌرتيءَ جي زلزلي يا راءِ نوگهڻ جي سنڌ تي ڪاهه وقت وروڙيءَ جو چوسڻ- انهن ٽنهي روايتن مان اتهاس ڌرتيءَ جي زلزلي کي اهميت تو ڏئي، ڇاڪاڻ ته ڌرتيءَ جو زلزلو پارڪر ۾ ضرور آيو هو، جنهن پاري ننگر جهڙيءَ وسندڙ آباديءَ کي برباد ڪيو. بهرحال، سمنڊ سڪي ويو، ۽ پوءِ آتي ڪن سالن کان آهستي آهستي بستي ٿيڻ لڳي.

ساڙدري لاءِ هڪڙي جهوني ڳالهه مشهور آهي. هڪڙو هرڻ ۽ هرڻي، جبل ۾ پيا ڦرندا هئا. ڏينهن جو پاسي وارين ٻنين ۾ گهمي، رات جو جبل ۾ اچي رهندا هئا. هڪڙي رات جو جيئن هرڻ ۽ هرڻي، ڇلانگون ڏيندا، جبل تي پئي چڙهيا، ته هرڻ اوچتو هڪڙي پاڻيءَ سان ڀريل ڪُن ۾ وڃي ڪريو، ۽ مري ويو. هرڻي جيئن ڇلانگ ڏنو، ته آها وڃي ڪُن جي پاسي ۾ بيٺل ”فدام“ جي هڪڙي وڻ ۾ اٽڪي، آهستي آهستي هرڻيءَ جا سمورا هڏا، سڙي ۽ ڳري، اُن ڪُن ۾ پوندا رهيا، ۽ پاڻيءَ ۾ حل ٿي ويا. هندن جي شاسترن مطابق اُن پاڻيءَ ۾ ڪا اهڙي غئبي طاقت هئي، جو هرڻيءَ جا هڏا

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مُڪت ٿي ويا، ۽ رڳو سسي وڻ ۾ اٽڪيل رهي • ڪَن ۾ هرڻيءَ جي ڪِرڻ سبب، آن ڪَن (ڪُنڊ) جو نالو ”مرگهي - ڪنڊ“ پيو•

هندن جي شاسترن موجب جيڪڏهن ڪو ٽيو اوتار وٺي ٿو، سو ان هرڻيءَ پاڻ جي هڪ زبردست سيٺ جي گهر نياڻيءَ جو جنم ورتو• آن نياڻيءَ کي جنم کان مٿي جو سور هو• ڪيئن ڊاڪٽر، طبيب، ويد ۽ حڪيم علاج لاءِ گهرايا ويا، پر ڪنهن جي ڦڪيءَ فرق نه ڪيو• تان جو ان ڪنيا کي پرڻائي چڏيائون، پر سندس مٿي مان سور اڃا نه ويو•

هڪڙي ڏينهن پارڪر مان ڪي واپاري آئن تي مگ کڻي پاڻ ۾ وکڻڻ آيا، جڏهن آهي مگ سيٺياڻيءَ جي گهر آيا، تڏهن هن هڪدم چئي ڏنو ته هي مگ ”پيڙيا“ واريءَ ٻنيءَ جا آهن! (پيڙيا ٻني پارڪر ۾ آهي•) گهر جا ماڻهو اچرج ۾ پئجي ويا ته هن استريءَ مگ ڪيئن سڃاتا!

پوءِ هڪڙي ڏينهن، هڪڙو برهمڻ آتي آيو، تنهن انهن کي ٻڌايو ته هيءَ استري اڳي هرڻي هئي، ۽ سندس سسي ڪارونجهر جبل ۾، ڪنڊ جي پاسي ۾، ”قدام“ جي هڪڙي وڻ تي اٽڪيل آهي؛ ڪو ماڻهو وڃي آن سسيءَ کي اتان لاهي ڪنڊ ۾ وجهندو ته هيءَ مائي چڱي ڀلي ٿي پوندي، سيٺ جا ماڻهو ڪارونجهر جبل ۾ اچي ڏسن ته برابر قدام جي وڻ تي هرڻيءَ جي سسي اٽڪيل آهي! ماڻهن وڃي سڀ سماچار سيٺ کي سڻايا• سيٺ ۽ سيٺياڻي پاڻ ڪان روانا ٿي پارڪر آيا، ۽ وڻ مان هرڻيءَ جي سسي لاهي ڪنڊ ۾ وڌائون، ته مائيءَ جي مٿي مان سور هڪدم غائب ٿي ويو•

سيٺ انهيءَ واقعي جي يادگيريءَ کي قائم رکڻ لاءِ مرگهي - ڪنڊ جي پاسي ۾ ٻه ڏيهرا ٺهرايا، جيڪي اڄ ڏينهن تائين قائم بيٺا آهن• آنهن ڏيهرن ۾ قديم شِو ۽ پارپتيءَ جون مورتيون به موجود آهن• خود سيٺياڻيءَ جي چوڻ تي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آن هند، ڪنڀ کان مٿيرو، مهاديو جو مندر ڏهرايو هئائون، جنهن کي ”ساڙدرو“ چوندا اهن. روايت آهي ته مندر ڏهڻ بعد ڪنهن پوڄاريءَ جي نه هئڻ ڪري، هڪڙو ڪيهر شينهن ان ۾ رهندو هو. ساڻهو آن جي ڊپ ڪري جبل ۾ ڪونه ويندا هئا. هڪ ڀيري هڪڙو ايدوت يوگيشور آن مندر ۾ آيو، تڏهن کان وٺي اهو شينهن الائجي ڪيڏانهن گم ٿي ويو. تنهن کان پوءِ هڪ نه ٻيو ٻاوو، پوڄاريءَ طور آن مندر ۾ رهندو اچي ٿو. مهاديو جي مندر جي پاسي ۾ ڇهن ٻاون جون سماڌيون ڏسڻ ۾ اچن ٿيون، جن ۾ وڏو هنس پُري ٻاوو هو.

مرگهي-ڪُنڀ ۾ هينئر ٻاروهي پاڻي رهندو آهي. هندن جي ويدن ۾ ساڙدري جو ذڪر آيل آهي ته ڪنڀ ۾ مردي جا هڏا وڌا وڃن ته ڄڻ اهي گنگا ۾ وڌا ويا. هتي هر سال مارچ مهيني ۾ شورانڙيءَ جو ڏام ڌوم سان ميلو لڳندو آهي. ڪتي ڪتي جا زيارتي اچي گڏ ٿيندا آهن، ۽ پڇن ٻاو ڪندا آهن. هن وقت ننگر پارڪر جي ٻنچات گڏجي ڪجهه رقم گڏ ڪري، مرگهي-ڪُنڀ کي سٺي نموني ٺهرايو آهي. ڪوي چنديرام پاٽ ساڙدري بنسبت ڪهڙو نه سندر شعر چيو آهي:

ڪارونجهر جي ڪور، رُوڙي لڳي رڙيا مٿي،
مٿي ٿڌوڪي مور، ڏونگر لڳي ڏيپتو.

ڏوپا وهي ڏار، پڻياڻي پڄي پلي،
پاڻي جو نه پار، آرڙاٽا ڪري آتري.

اُوچو آهه آستان، ساڙدري شنڪر تٽو،
ديو موٽا دان، ڪُنڀ مرگهي جي ڪنڙي.

موٽا آهه مهاديوَ، انچليشور پَر اوَپتا،
سڀ ڇن ڪري سيوَ، ميڙي آئي ورڻ ميدني.

آئي ورڻ آدار، ڪري گيان هري جي ڪٿا،
ساڙدري سريڪار، آئي گهٽا هيت سان.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پکي سوهي ڪوئل ڪُکهه پوپٽ،
ڪنگ سان مور ڪلور ڪري،
ڳج سار سُچاتڪ ڪاگ ڪؤنا،
چتر سمڙي گرج جهڙي:
جهرڙات پکن وچ پيرو جهيڪٽ،
ڳوڻر ڳاجي آواز گهٽو،
ساڙدري شيوَ رات روِ،
آئي ورڻ ادار گهٽو.
جهانجهر جهڻ ڻ ڻ ڪري جهالر،
ويٽا منتر ستار وڄي،
در وڄي شان پکا وچ تنبور،
گرهم گري ونراج گرجي:
آرتي سانج سوير او پٽ،
پيٽ پوڄا گلستان گهٽو،
ساڙدري ......

(٢) الک واوَ (لڪل کوهه): هيءَ پوڊيسر جي جبل ۾ آهي. راڻو چندن جڏهن ڪوڙهه جي بيماريءَ ۾ مبتلا هو، تڏهن ڪنهن فقير جي ڏس تي ويري گويل نالي سندس ساٿيءَ الک واوَ مان پاڻي آڻي کيس غسل ڪرايو، ته ڪوڙهه جو مرض هڪدم غائب ٿي ويو. چون ٿا ته ڪهڙي به ڪوڙهه جي بيماري هجي، الک واو جي پاڻيءَ ۾ سنان ڪرڻ سان ڇڏي ويندي. پر هيءَ کوهه مشڪل سان ڏسڻ ۾ اچي ٿو.

(٣) انچليشور: ننگر پارڪر جي اتر ۾ الهندي طرف، پوڊيسر جبل وٽ، ننگر پارڪر کان ٻن ميلن جي مفاصلي تي ٽڪريءَ جي وچ ۾ هڪ آستان آهي، جنهن کي انچليشور مهاديو جو آستان ڪري چئبو آهي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاسي ۾ پاڻيءَ جو چشمو آهي، جو سدائين هيٺ پيو هلي، ڇاڪاڻ جو مٿي نڪري آڏي آهي. هن جو پاڻي هندو پوتر ڪري سمجهندا آهن، ۽ زيارتي شيشا ڀري گهوٽ ڪٽي ويندا آهن. اڳي هتي باقاعدي پوڄاري رهندا هئا، پر هينئر نہ آهن. پاسي ۾ سترامداس عامل، حيدرآباد واري جو ٺهرايل مسافرخانو آهي، جتي زيارتي ٽِڪن گهائيندا آهن. مٿي چڙهڻ لاءِ ١٠٨ ڏاڪڻيون ٺهيل آهن. حيدرآباد جو عامل مختيارڪار بوٽن سوڌو مٿي چڙهيو ٿي، تہ پڳٽين جي لسي هٿ ڪري پير کسڪي ويس ۽ هيٺ ڪري فوت ٿي ويو. ڪيس اُن جاءِ تي جلايو ويو، اُن جو مٿي ٺهرايل چبوترو اڃا قائم آهي.

(۴) **ناني**: ننگر پارڪر کان الهندي، جبل جي چوٽيءَ تي هڪ بلڪل نرالو پٿر ڏسڻ ۾ اچي ٿو، جنهن کي ”ناني“ ڪري چئبو آهي. چون ٿا تہ هن مائيءَ جبل ۾ مال پئي چاريو تہ هڪ درويش اچي ڪانئس کير گهريو. مائيءَ کير ڏيڻ کان انڪار ڪيو، تنهن تي درويش سراپ ڏنو تہ، ”مائي، تون پٿر ٿي پونديءَ!“ درويش جو وچن اڳي در اڳهي ويو، ۽ مائي سچ پچ پٿر ٿي پيئي.

(۵) **ڀيم گوڏا**: گئوُ مکي کان ٿورو مٿيرو، هڪ پاڻيءَ سان ڀريل ڪُنُ آهي، جنهن جي ويڪر ٻہ فوٽ ۽ ڊيگهہ ٽيهہ فوٽ ڪن آهي. ان کي ”ڀيم ڪُنُ“ بہ ڪري چئبو آهي. هن ڪُنُ ۾ سدائين پاڻي هوندو آهي. روايت آهي تہ پانڊون جي ڀاءُ ڀيم کي هن جبل ۾ ڪٿي بہ پاڻي نہ لڌو، سو جڏهن هن جاءِ تي زور سان لت هنيائين، تہ گوڏي تائين پاڻي نڪري آيو؛ تنهنڪري هن کي ”ڀيم گوڏا“ ڪري چئبو آهي.

(٦) **گئو مکي**: هيءَ سارڊري کان ڏکڻ طرف، ٻن ميلن تي آهي. هتي وڃڻ لاءِ رستو تمام ڏکيو آهي. پاڻيءَ جي سدائين هيٺ تي وهڻ ڪري، پٿر لسا ٿي پيا آهن، آڏي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوبهو گهُونءَ جي شڪل ٺهي پيئي آهي، جنهن جي ٽٽڻ سان پاروهي پاڻي پيو وهي. هتي ميلو وغيره ڪونہ لڳندو آهي، پر عام طرح ماڻهو درشن خاطر ويندا آهن.

(٧) پنراج گڍ: گئؤ مکيءَ کان ٿورو هيٺ، هڪ قلعو ٺهيل آهي، جو هن وقت ڊٺل حالت ۾ آهي. اهو قلعو پنراج سينڌل، دشمن کان بچاءَ خاطر ٺهرايو هو. پنراج سينڌل گجرات جي صوبي سان وڙهندي سري ويو، جنهن جو بيان اڳتي ايندو.

(٨) چندن گڍ: هيءُ قلعو راڻي چندن جو ٺهرايل آهي. پارڪر جي راڻن جڏهن انگريزن سان فساد ڪيو، تڏهن انهن هن قلعي ۾ ويهي انگريزن سان لڙائي ڪئي هئي. سنہ ١٨٥٩ع ۾، انگريزي فوجن، ڪرنل ايونس جي هٿ هيٺ، هن قلعي کي توبن سان آڏائي ڇڏيو.

(٩) ڀاڻن جو ڀڳسڙو: قديم ڪاسبو، جو نئين ڪاسبي کان اڌائي ميلن جي مفاصلي تي، ڪاڙوئيءَ جي ويجهو آهي، اُتي هڪ پٿر آهي، جنهن جي هيٺان وڏي سرنگهہ آهي. اها تن پاسن کان بند ۽ هڪ پاسي کان کليل آهي. اڳي پارڪر ۾ تمام گهڻا ڌاڙا لڳندا هئا، ۽ گجرات طرفان وقت بوقت ڪاهون ٿينديون هيون. بي بندوبستيءَ جي وقت هڪدم ڌهل وڄندو هو، تڏهن ڳوٺ جون سموريون زالون اُن پٿر جي سرنگهہ ۾ وڃي لڪنديون هيون. مرد ماڻهو، کليل پاسي هڪ وڏو پٿر ڏيئي، پاڻ وڃي مقابلو ڪندا هئا.

(١٠) جهرڻو: جهوني ڪاسبي جي ڀرسان، گامپرو تلاءَ جي پاسي، جبل جي تري ۾ هڪ جهرڻو آهي، جتان ٻُڙ ٻُڙ ڪري پاڻي پيو نڪري، ۽ فوٽ کن مٿي کڄي، هيٺ ريلو ٿيو وهيو وڃي.

(١١) پونڙرو: ننگر پارڪر شهر جي اُلهندي طرف، جبل ۾، زمين اندر، هڪڙو پونڙرو (ڀُهرو) ٺهيل آهي، جو هاٿي زبون

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حالت ۾ آهي. چون ٿا تہ سوڍا جنهن وقت ننگر ۾ حڪومت ڪندا هئا، تڏهن پنهنجو خزانو ۽ باروت انهيءَ پوئري ۾ ۾ لڪائي رکندا هئا. چون ٿا تہ اهو پوئرو گوڙيءَ جي مندر واري پوئري سان مليل هو. ننگر ۽ گوڙيءَ جي وچ ۾ چوڏهن ڪوهہ مفاصلو آهي. جڏهن انگريز سرڪار، ننگر، ٿڪرن ڪان فتح ڪيو، تڏهن آن پوئري جي کوٽائيءَ جو ڪم شروع ڪيائون. پر پوئرو اهڙو پيچدار ۽ زير-زبر ٿيل هو، جو آن جو ڪوبہ پتو نہ لڳو ۽ نہ ڇيھہ آيو، تڏهن لاچار کوٽائيءَ جو ڪم بند ڪيو ويو.

---

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيريئي گاروڙيءَ جو ڪارونجھر جبل ۾ نانگ جي ڳولا ڪرڻ

نڪن نه ناڻيم تي، ويھي ڪيا مون وس،
ماڻهه مارينـدم، تن گاروڙين جا گس،
چاشنيون ۽ چش، وڻن نه ويراڳين کي.

گاروڙي به ڪاپڙين جو هڪ قسم آهي. پيريئي جي وارتا ٿر، مارواڙ ۽ ڪچ ۾ عام طرح ڏاڍي آتساھ ۽ اُمنگ سان ٻڌي ويندي آهي. هن ڳالھ جو هت ذڪر ڪرڻ ضروري آهي ته ٿر جا ماڻهو جڏهن ٻاڙي تي رات جو اُٺن تي چڙهي ويندا آهن، تڏهن اُتي وات ۾ ساڃي هٿ پاسي جي پيروَ پکي ٻوليندو آهي ته ٻڌ سوڻ سمجهي سڀ اُٺ ٻيهاري ڇڏيندا آهن، جيستائين اُن پکيءَ جو آواز بند نه ٿئي. ڪو سگهڙ هوندو آهي ته هيئن چوڻ شروع ڪندو آهي:

آگيو ٻيتال، ڪاپرو چـور، پيريو گاروڙي،
جـي ڏائـي هـوئـي، تـو جـيٽي آئـي.

مٿين ٽنهي جا نالا وٺي، جيڪڏهن ڏاٿو پکي ڳالهائيندو هجي، ته ساڃي طرف اچي، اعتبار ڪيو ويندو آهي ته ائين چوڻ سان آفت ڪانہ ايندي.

پيريئي جو جنم

راجا ساليواهن، جنهن جي پويان هندن جو سنبت شروع ٿيو، تنهن جي پوٽي جو نالو ”پٽي“ هو. سندس اولاد، جيسلمير جا ڀاٽي راجپوت آهن. چوڻي آهي ته:

گڍ دهلي، گڍ آگرو، گڍ بيڪانير،
ڀلو چڻايو ڀاٽيئي، گـڍ جيسلمير.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۱۹۴۷ع کان اڳ جيسلمير جي پاڻين جو ڪم صرف ڌاڙا هڻڻ هو. اهي ڌاڙيل سڄي ٿرپارڪر تائين اچي ڌاڙا هڻندا هئا. ڳوٺ ڪانئيي، تعلقي چاڇري ۾، پاڻين ڏينهن ڏٺي جو چار دفعا ڌاڙو هنيو هو. پاڻي صرف ننگرپارڪر کان ڪنارو ڪندا هئا، چاڪاڻ ته جيسلمير جي مها راجا جي ڪنيا پڻياڻي، پارڪر جي راڻي چندن ڪي پرڻايل هئي. جيسلمير جي پاڻين جي پنجين پيڙهيءَ تي راجا "پاڻ" راج ڪندو هو. پاڻ جو پيڪو هنڌين ماڳين مشهور هو. پاڻ کي ٻه ڪنور هئا، هڪ سهرو ۽ ٻيو مورو. ننڍي هوندي ئي سهرو موت جي سيجا تي سُتو، تنهنڪري راج ستا ۽ گاديءَ جو موڙ موري کي مليو. موري جي بادشاهيءَ ۾ ڪابه خامي ڪانه هئي. سندس حد ۾ قحط ڪنارو ڪندو هو. پئسي جي پرواهه ڪانه هئي. ايتري هوندي به موري جو من ملول ۽ اندر آداس رهندو هو. مورو هڪ اهڙي مرض ۾ مبتلا هو، جنهن جو اوکو نه ويدن وٽ هو ۽ نه ڦڪي فقيرن وٽ هئي. هن جي دل جي دوا هئي اولاد، جنهنڪري ان کي سدائين لال جي لوري لڳل هوندي هئي. سندس مرڻ بعد خاندانيءَ جي تباهيءَ جا آثار نمودار ٿيڻ لڳا. حڪومت جو حق هيئن هليو ويي، تنهن ڳڻتيءَ موري کي ڳاهه ۾ ڳاهي ڇڏيو هو. رات ڏينهن ڀڳوان جي بندگي ۽ الله جي عبادت ڪندي به موري جي منوڪامنا سقلتا جي درجي تي ڪانه پهتي. اهڙيءَ طرح، ارمان ۾ آنسو پئي وهايائين، ته اوچتو شهر ۾ اهڙو افواهه اٿيو ته هڪ سچو سنياسي، ڪنقاڙ ڪابڙي، لاهوتي لانگوٽيو، قلعي جي دروازي وٽ دونهي دکايو ويٺو آهي. جڏهن موري کي، هن مجيل مهاتما ۽ پرديسي بزرگ جي پروڙ پيئي، تڏهن امالڪ ان فقير وٽ پهتو. ساميءَ جي پيرن تي سر رکي، درويش اڳيان پنهنجو درد پريو داستان ذري پُرزي ظاهر ڪيائين. ويراڳيءَ راجا کي ورلاپ ڪندو ڏسي، دکايل تي ديا آندي، ۽ پنهنجي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏوٽيءَ سان رک جو ذرو ڏيئي، کيس چيائين تہ ”اي راجا، توکي پٽ ٿيندو، پر ڳاروڙي، سوالي، ۽ جوڳي ثابت ٿيندو.“

ساميءَ ڏني چپٽي، ڀڀوت سان ڀري،
پٽ تہ ايندو سوروا، پڻ ڳاروڙي گهري.

راجا اولاد بغير آجهايل هو، تنهن چيو تہ ”اي مهاتما، اوهان جا ست وچن! جي سوري کي سوالي پٽ ٿيندو تہ بہ وانجهپڻي جو ٽڪو ٽرندو.“ تڏهن فقير وري بہ پنهنجي ڏوٽيءَ سان سياڻي جي چپٽي ڏيندي چيو تہ ”اي راجا، توکي ٻيو پٽ ٿيندو، آهو تنهنجي سرڻ پڇاڙا حڪومت جو وارث ٿيندو.“ راجا سنياسيءَ جا چرڻ چمي روانو ٿيو. جوڳيءَ جو وچن جوڻو نہ نڪتو، ۽ ترت سوري جي گهر ٻن پٽن جو جنم ٿيو. سوري پٽن جو ٻڌي دل کولي دان ڪيو.

پاٽسوري ڪنور ٻيريو، ڪيهر ٿيو ٻيو،
هي جيسلمير جو راڇيو، هو ڳاروڙي ٿيو.

سوري پنهنجي سوٻي پٽ جو نالو ”ٻيريو“، ۽ ننڍي جو نالو ”ڪيهر“ رکيو. ٻيريو ڳاروڙي ٿيو، ۽ ڪيهر راجا ٿيو. ٻيريو ننڍي هوندي کان ئي دنيوي ڳالهين کان پري رهندو هو. سارو ڏينهن ڪانن سان مرليون ٺاهي وڄائيندو هو، ۽ پنهنجن سنگتين کي ٻنسريون ڏيئي، انهن کي وڄائڻ سيکاريندو هو. پندرهن سالن اندر هن پنهنجيءَ وديا ۾ ڪابہ ڪسر ڪانہ ڇڏي، ۽ ايتري عرصي ۾ پنهنجا اڍائي سؤ سنگتي بہ ٺاهي ڇڏيائين، جي ٻيريئي کان سواءِ پلڪ بہ پري نہ گذاريندا هئا. راجا سورو، ٻيريئي جي اها گت ڀَسي کيس وقت بوقت سمجهائيندو هو تہ ”تون هاڻ وڏو ٿيو آهين، سياڻي راڄ هلائيندين، تنهنڪري انهن ڳالهين کان باز اچ.“ پر ٻيريئي تي ان جو ڪوبہ اثر نہ ٿيندو هو، ۽ آئندو سوري جا قول ٻاهم تي ڳيهہ جو ڪم ڪندا هئا. نيٺ هڪ ڏينهن سوري چيو تہ ”توکي هڪ

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مهيني جي مهلت ٿو ڏيان، تون انهن سيني ڳالهين کي ڇڏي ڏي، نه ته توکي سزا ڏيندس!" پيريئي ڳالهه ٻڌي، ساٿين کي سڏي، برهم جون ٻنسريون زور سان وڄايون:

گڏجي گاروڙي ٿيا، جاما پهري تن،
مهيتپ سندا من، مرلين موهي ڇڏيا.

پيريئي جي ديس نيڪالي

پيريئي کي ائين ٻڌڻ سان ته سوري، راجا جي حيثيت ۾ حڪم ڏنو ته چوويهن ڪلاڪن اندر پيريو جيسلمير جي حد سان نڪري وڃي. پيرئي پنهنجي پيءُ جي حڪم جي ترت تعميل ڪئي، ۽ پنهنجا تمام ساٿي سنيرائي، ڳام جي گوندريءَ، پنهنجي پياري جنم ڀوميءَ کي آخرين الوداع ڪري، منڊلي مچائي، روانو ٿيو. پيريئي جي منڊليءَ جي مُهاڙ سنڌ طرف هئي، آخر ٿورن ڏهاڙن بعد آديسين پنهنجو اوتارو سنڌ جي اُپرنديءَ سرحد تي ڪيو، جتي جوڌپور ۽ سنڌ جون سرحدون گڏجن ٿيون ۽ پچمائي ڏونگر آهي. پچمائي ڏونگر تي پرديسي پنهنجا پڪا تاڻي، گهڻا روز ٽِڪي پيا. هڪ ڏينهن پيريو ٽڪر کي ٽيڪ ڏيو ستو پيو هو، ته پٿر جي اندران آواز آيو. پيريو چرڪ ڀري اٿيو، ۽ اُن آواز کي غور سان ٻڌڻ لڳو. ڏٺائين ته هڪ گروُ پنهنجن چيلن کي "يوگ وديا" جو ابياس ڪرائي رهيو هو. پيريئي آها وديا، آتي ئي ٻاهر ويهي سکڻ شروع ڪئي. جڏهن آخرين امتحان تي گرو پنهنجن چيلن کان سوال پڇڻ لڳو، تڏهن چيلا منجهي ويهي رهيا. پيريو ٻاهران وديا ۾ پڙ ٿيو هو، تنهن ان جا جواب ٻاهر ويٺي ڏنا. گروءَ سوچيو ته منهنجن سوالن جا سچا جواب ائين ڪير ڏيئي رهيو آهي. نيٺ پيريئي جو لڪل ڀيد ظاهر ٿيو، تڏهن گروءَ چيو ته "اي گاروڙي، تون هن وديا ۾ ڪيئن گوءِ کڻي وئين! اهڙو ڪير گروُ آهي، جنهن توکي من-وديا

۾ گوهر ڪيو؟ پيريٺي هٿ ٻڌي عرض ڪيو ته ”اي مهاتما، منهنجا گروُ توهان ٺي آهيو: توهان پنهنجن ششن کي پڙهي سمجهايو، تڏهن سون ان کي تمام ڏيان سان سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي.“ ڳالهه ٻڌي، گرو ڏاڍو خوش ٿيو، ۽ گاروڙيءَ کي هر گفتار ۾ پريڻ سمجهي، پنهنجو شش بڻايائين. گروءَ پوءِ پيريٺي کي سموري وديا سيکاري پڙ ڪيو.

پيريٺي پنهنجي سموري وديا ختم ڪئي، ۽ گروءَ کان موڪلايو. استاد کيس آسيس ڏني ۽ چيائينس ته ”اي گاروڙي، ڪيڙي به نانگ جي شڪتي تو اڳيان تڇ آهي. پر جو نانگ تون نه ڏسي سگهين ۽ اهو تو کي اهڙي هنڌ چڪ پائي جو تنهنجي نظر اتي نه پوي، ته تون مري ويندين. ٻيو ته جيڪڏهن درياءَ اورانگهيندين ته تنهنجي سموري وديا ختم ٿي ويندي. هي ٻيئي ٻول ياد رکج.“ پوءِ سيٺي گاروڙين گروءَ کي نمسڪار ڪئي ۽ ڪچ ڏانهن ڪوچ ڪيو.

ويراڳين جي هن پلٽڻ، پارڪر جا پهاڙ لتاڙي، ڪچ جي آتر واري پيٽ تي پنهنجو ديرو دمايو، جنهن کي ”شيشا پٽڻ“ ڪوٺيو ويو ٿي. شيشا پٽڻ تي ان وقت سنگهار ذات جي هڪ سندر ۽ ڪنواري ڪنيا، ”سگهئي سنگهار“ راڄ ڪندي هئي. پيريٺي گاروڙيءَ پنهنجن ساٿين کي چٽن-چٽن جا ٽولا ڪري، سڄي ڪڇ پوءِ ڏانهن، اتي جي تمام وديا حاصل ڪرڻ لاءِ موڪليو.

پيريٺي پيلي ڏار ڪيا، ٽولي ٽولي پنج،
ڪلنگيون جن ڪپار ۾، ڪر ماٿاسر جا هنج.

پيريٺي پيلي ڏار ڪيا، ٽولي ٽولي چار،
آتي وڃائيون ونسليون، لڏا لعل سنگهار.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شيشا پٽڻ ۾

گاروڙين جا گَنلا، ٺـولا ڪري، ڪڇ جي ڌرتيءَ ۾ ناڳ ڪُلهن تي کڻي ڦرڻ لڳا. هڪ ڏينهن ڪاپڙين جي قطار ”شيشا پٽڻ“ جي سيم ۾ اچي لٿي. شيشا پٽڻ جي ڪنواري ڪنيا جهڙي هئي صورت ۾ سرس، تهڙي هئي وديا ۾ برک. سگهئي، پنهنجي وديا جي زور تي، ايترن ناڳن کي وس ڪري چڪي هئي، جو سمورا نـانـگ سندس وڏين ۽ سهڻين اکين جي اشاري هيٺ هئا. صرف هڪ پڇنگراج نانگ هو، تنهن کي نمائڻ لاءِ سگهئيءَ جي سموري وديا نشڦل ثابت ٿي هئي؛ سگهئي کي سڌ پيئي تہ اڄ گاروڙين جا گَنلا ڳـام ۾ آيـل آهن، تنهنڪري پنهنجين سهيلين کي سنپرائي، آديسين وٽ آئـي ۽ چوڻ لڳي:

”ڪتان اچو گـاروڙيا، ڪيهو اوهان جو ڏيهہ،
سگهئي پڇي جي، سي نـانـگ ڏيکاريو نانگڙا.“

سگهئيءَ جي سوال تي هڪ آديسيءَ اُتر ڏنو:

”اسين گـاروڙي آتــي جـا، جـتــي جيسلمير،
گُر اسان جــو پــيــريــو، پــورو چيل چگـيرو.“

سگهئيءَ پيرئي جي ساٿين کي نانگ ڏيکارڻ لاءِ چيو. سائين پنهنجي ڪارين جا ڍڪ جيئن مٿي ڪنيا، تيئن سمورا نـانـگ گم هئا. سگهئي پنهنجيءَ وديا سان ناڳن کي گم ڪري ڇڏيو. مٿيڏر نـانـگن بجاءِ، ٻن مُنهن وارا ننڍا ٻچا هلي رهيا هئا. گاروڙين پنهنجا جنتر هلايـا، پر سگهئي اڳيان موالين جا منتر جهٽ جهلي نہ سگهيا:

سپ سگهئيءَ مؤسيا، خـالــي ٽيا ڪرنـڊ، (=ڪاريون)
هلن اِنهيءَ هنڌ، ٻہ-مونهين سندا ٻچڙا.

نـانـگ ويـا نڪري، جن جي مٿي مٿي،
ٻہ-منهين سندا ٻچڙا، رهيا ڪَرَ ڪِٽي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيريئي جا ساٿي، سگهڙيءَ کان هار کائي، هڪدم پيريئي وٽ اچي پهتا. پيريئي سنڌس سنگتين کي خالي کارين آيل ڏسي چيو:

”ڪا، ڪو گڏيو پيٽ، ڪا، ڪو گڏيو شينهن،
ڪٿ وڇايا کاريا، ويس وڇايا ڪيئن؟“

جوڳين جواب ڏنو:

”نه ڪو گڏيو پيٽ، نه ڪو گڏيو شينهن،
سگهڙ نار سگهڙي، لٽيا توري ڏينهن.“

جوڳيئڙن جو جواب ٻڌي، پيريو باهه تي ويو، ۽ سگهڙيءَ جي سگهڙپائي پرکڻ لاءِ، ساٿين کي سڏي، شيشا پٽڻ جي ماڳ روانو ٿيو.

پيريئي جو تعارف سگهڙي ڪيترن ڏهاڙن کان ٻڌي رهي هئي، سو سنڌس ملڻ لاءِ خواهشمند هئي، پر ديدار ڏُرلڀ هو. اڄ اوچتو پيريئي پاڻهي اچي پڌر ۾ پڪا هنيا. اها سُڌ سڻي، سگهڙي ڏاڍي سرهي ٿي، ۽ پنهنجيون نو ورڻيون ست سؤ سکيون ساڻ ڪري، پيريئي کي ملڻ لاءِ، ڇم-ڇم ڪندي، ڇانوٽيءَ ۾ ڪاهي پيئي. پيريئي ۽ سنڌس ساٿين هن جو شاهاڻو استقبال ڪيو، ۽ کيس مانيءَ جي دعوت ڏنائون. سگهڙيءَ کلي وراڻيو ته ”اي ويراڳيو، آديسين جي اوتاري ۾ ستن سون جو ساسان ڪٿان آيو؟“ پيريئي پنهنجي شڪتيءَ سان ٿوري دير اندر کاڌو تيار ڪيو. ايترو جلدي ڏاڍو تيار ڪرڻ ۽ ٻي شڪتي ڏسي، سگهڙي ان تي مفتون ٿي پيئي. پيريو به ان جي آڏي اک سڄاڻي ويو. انهن هڪٻئي تي هر ڪ هاري ويٺا. سگهڙي جي سهڻي صورت ڏسي، پيريو سڀ پاڻ پلجي ويو. سگهڙيءَ کي شڪست ڏيڻ ڪاڻ آيل ڪاپڙي، آنندو آن جي اکين جي ٻاڻ جو شڪار ٿيو. سنگهار جي نيز تير اهڙو ته اندر ۾ اونهو گهاءُ ڪيس جو پيريئي جي سموري همت هارجي ويئي. جڏهن ٻنهي جي زباني عشق جي ڪورٽ ۾ ظاهر ٿي، تڏهن

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڳنيءَ جيئو ته ”پيريا، مون پرتگيا ڪئي آهي ته جيڪو پچنگ نانگ کي وس ڪري ايندو، ان سان مان شادي ڪنديس.“ پيريئي کي سڳنيءَ جي سونهن موهي چڏيو هو، تنهن انجام ڏنو ته مان آن نانگ کي وس ڪري ايندس. ائين چئي هن ڪنچيءَ ڪنوار کان موڪلائي، دوستن کان ڌار ٿي، مُرلي کڻي، مارواڙ ڏانهن مهاڙ ڪئي.

پچنگ نانگ جي ڳولا

مارواڙ ۾ اچي هن موالي ڏونگر جو پتر پتر نهاريو، پر ڪيس ڪٿان به نانگ جو ڳس ڪونه مليو. هڪ ڏينهن، نانگ کان نراس ٿي، هڪڙي وڏي پٿر وٽ اچي ويٺو ته اوچتو ڪيس هڪ شاهي پير نظر آيو. هڪدم چلانگ ماري پير وٽ آيو، ۽ سڌر آواز سان مرلي وڄائڻ لڳو. ٿوريءَ دير بعد پچنگراج پير کان منهن ٻاهر ڪڍيو، پر هڪدم ٺپو ڏيئي پچي ويو — جڻ ته پيريئي کي سڃاڻي ورتو هئائين. پيريو ان جي پٺيان پيو. نانگ پچندو پچندو، ڪارونجهر جبل ۾ وڃي نڪتو. اڄ ڏينهن تائين ڪن هنڌن کي پچنگ نانگ جي نالي سان پڪاريو وڃي ٿو. ڳاروڙي ڳولا ڪندو، ڪارونجهر جبل ۾ آيو. نانگ وري به اتان پچڻ جي ڪئي، ۽ ڪڇ جو درياءُ ٽپي پُڄ ڏانهن رخ رکيائين. پيريو پڻ درياءُ ٽپي ويو. اتي ڪيس ڳروءَ جو ڏنل وچن ياد پيو، پر سڳنيءَ جي عشق ۾ آن جي به پرواهه ڪانه ڪيائين. نانگ، اٽڪل ڪري، رات وڳڙي ۾ هڪ سندر لٽ ٻڌجي، وات تي پٺجي رهيو. جيئن پيريو آتان لانگهائو ٿيو، تيئن نگاهه وڃي لٽ تي پيس ۽ هڪدم اها کڻي ڪلهن تي رکيائين. نانگ پنهنجو موقعو آيل ڏسي، پڻن جي اهڙي هنڌ تي ڪيس چڪ پاتو، جتي پيريئي جي نظر نٿي پهتي. اهڙيءَ طرح ڳروءَ جو پيو وچن سچو نڪتو. نانگ جي چڪ پائڻ تي پيريو بيهوش ٿي ڪري پيو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيريئي جي چيلن کي جڏهن ان ڳالهه جي سڌ پيئي ته آهي ڊوڙندا گروءَ وٽ پهچي ويا، پر گرو منٽن جو مهمان هو. چيلن کي آيل ڏسي، ايترو چيائين ته ”منهنجي مرڻ بعد منهنجو ماس اٿين نه وڃائجو: اوهين سڀ گڏجي اهو کائي ڇڏجو.“ ڳالهه ختم ٿيڻ تي هن شڪتيوان پُرش جا پران آڏامي ويا. پوءِ چيلن گڏ ٿي، سندن بدن کي ٽڪرا ٽڪرا ڪري ماس ڪيو، ڪُنن ۾ وجهي، ڪٽي باهه تي چاڙهيو.

چون ٿا ته ان وقت اوچتو هڪ برهمڻ گهمندو آيو، تنهن چيو ته ”اي گاروڙيو، ڇا ڪري رهيا آهيو؟“ برهمڻ جو ويس ڏسي، ويراڳين وراڻيو ته ”اي مهراج، اسان جو گرو پورو گذاري ويو آهي؛ ان جي حڪم پٽاندر، سندس سرير کي رڌڻ لاءِ ڪُنن ۾ چاڙهيو اٿئون.“ مهراج ڳالهه ٻڌي چيو ته ”اڙي رام رام، توبهه، ڀڳوان، توبهه! گروءَ جو ماس چيلا کائين، تنهن کان مرڻ بهتر آهي. بس، اڄ کان آستاديءَ جو دؤر ختم ٿي چڪو! ماس به وري پيريئي جنو، جنهن جو سارو سرير زهر سان پرڀل آهي: کائڻ شرط سڀ مري ويندؤ!“ مهراج جي ڳالهين تي سڀني گاروڙين کي اعتبار اچي ويو، ۽ هڪدم رڌل ڪُنا کڻي درياءَ ۾ ڦٽا ڪيائون. انهن ڪُنن جو واس ڪن چيلن کي آيو، ته هو اڌ وديا ۾ قابل ٿي پيا ۽ اڳڪٿيون ڪندا ڦرندا هئا. آهي ڪُنا، ترندا، ڪامروُ ديش جي ڪاسٽين کي هٿ لڳا؛ تنهنڪري ڪامروُ جون ڪاسٽيون علم ۾ آديسين کان گوءِ کڻي ويئون.

سگهڙيءَ سنگهار اها ڳالهه ٻڌي، تڏهن پنهنجي محبوب جي ايذي قرباني سهي نه سگهي، ۽ جتي پيريئي دم ڏنو هو، آتي اچي، اگني جلائي، پاڻ ساڙي ڇڏيائين. اڄ به آتي پيريئي ۽ سگهڙيءَ جي سماڌي ٺهيل آهي.

نانگ، آتان ٿي پنج جي ڏونگر ۾ آيو. چون ٿا ته ڳي نانگ مينهن جي موسم ۾ جڏهن ٻير کان ٻاهر اچ

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي هلائيندو هو ته ڪنوڻ، ڪرار تي، ماروا ڙ ڪان برسات وسائيندي، ٿر ، پارڪر ۽ ڪڇ کي آباد ڪندي، ڇ جي ڏونگر ۾ ، ان نانگ تي ڪڙڪندي هئي. برسات اهڙا ته راڱا ڪندي هئي، جو ڳوٺن جا ڳوٺ برباد ٿي ويندا هئا. ڇ جو سابق مها راجا نانگ - پنچمي ۽ جي ڏينهن ان جي ڀر ۾ کير جون گهاگهرون هارائيندو هو. جڏهن انگريز سرڪار کي اها خبر پيئي، تڏهن نانگ جي ڀر ۾ شيهو پرائي چڙهايائون. تنهن ڪان پوءِ نانگ الائجي ڪيڏانهن گم ٿي ويو! نانگ جي عمر لاءِ چوڻي آهي:

سؤ ورهيه جي سامڙي ، ڪروڙ ورهين جو ڪانگ ،
تن ڪان عمر اگيري ، ٿئي ٿي سيس نانگ .

—

ڳوندر گذاريو ڪاپڙي ، پڌر وڃن نه پاڻ ،
تن آيل آديسين جي ، روئان ڪاڻ رهاڻ ،
هت نه پسجن پاڻ ، ويا ويراڳي نڪري .
(شاهه)

—

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪڇ جو رڻ

ڪيترين روايتن موجب، پارڪر جو سمورو پرڳڻو پاڻيءَ هيٺ هو. جتي اڄ پيانڪ رڻ ڏيکاري ڏيئي رهيو آهي، اُتي اڳي سمنڊ جون ڇوليون لڳنديون هيون. پر پوءِ ڌرتيءَ جي زلزلي سبب پاڻي هٽي ويو، ۽ اهو وڏو وارياسو رڻ بڻجي ويو. سڪندر اعظم جڏهن سنڌ مان لنگهيو ٿي، تڏهن ڪڇ جو رڻ سمنڊ جي صورت ۾ هو. ڪاٺياواڙي ڪنوار "جاسل" ڪي جڏهن سنڌ جي همير سومري ستايو، تڏهن هن پنهنجي ڌرم پياءُ نوگهڻ راءِ کي، جو جهوناڳڙهه جو راجا هو، سنڌ تي چڙهائيءَ لاءِ هيئن لکيو:

سورٺ سٹر تالو پيو، وَ رتڻ آيا وِ ير،
سنڌ ۾ روڪي سومري، هاڻ ڏي نه همير.

راءِ نوگهڻ جڏهن سنڌ تي چڙهائي ڪئي، تڏهن ان جو لشڪر، ڪڇ جي رڻ واري تڏهوڪي سمنڊ جو اٿاهه پاڻي ڏسي بيهي رهيو. سلطان محمود غزنوي جڏهن ١٠٢٤ع ۾، سومنات فتح ڪرڻ لاءِ ويو ٿي، تڏهن ان کي هر ماڻهوءَ اهو ڏپ ٿي ڏنو ته ڪڇ جي سمنڊ جون لهرون تنهنجو لشڪر لوڙهي ڇڏينديون.
ڇهين عيسوي صديءَ ۾ يوناني سياح "پيپلس" آتان لنگهيو هو، جنهن هن سمنڊ جو ذڪر ڪيو آهي. مطلب ته ڪڇ جو رڻ اڳي سمنڊ هو، ۽ اُن جو عظيم الشان بندر پاري ننگر هو، جتي اڄ به لوهه جا ڏڪر ۽ پيا نشان ڏسڻ ۾ اچن ٿا.

ڪڇ جي رڻ جي پکيڙ ست هزار چورس ميل آهي. ١٩٤٧ع کان اڳ، ڪڇ جي رڻ مان پارڪر جي گهڻي آمدرفت ٿيندي هئي. ماڻهو گاڏين، اُٺن ۽ گهوڙن تي ويندا هئا. وچ ۾ ٽي-چار ٻيٽ ايندا هئا، اُتي ڏاهو ڪندا هئا. خاص ڪري

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ترڙو ۽ پورڙيون پيٽ مشهور آهن، جتي چئن ميلن ۾ کيهاڻي وٺڪار آهي. گاهه چام آهي. هٿ سان کوٽيءَ زمين کوٽڻ ڪري پاڻي نڪريو اچي. هن رڻ ۾ مڇيون ڪڏهن ڪڏهن پاڻيءَ سان گڏ اچي وينديون آهن. ۽ جانور گهڻو ڪري ڪڏهن چراخ ۽ ٻگهڙ ايندا آهن. چوماسي ۾ هيءَ رڻ پرجي ويندو آهي، تنهنڪري سنڌوڙي ۽ لودراڻي وارو پاسو ٻلڪل بند رهندو آهي. اڳي برسات جي موسم ۾ سوراچند واري پاسي ساٿيو ويندا هئا، جتي انهن جو چوڻ آهي ته سموري ايراضيءَ ۾ گوڏن ڪان مٿي پاڻي ڪونه چڙهي.

ننگر پارڪر ۾ "موئي" ۽ "گوهيو" سن آهن، جتي لوڻ چام ٿيندو آهي. روايت آهي ته رڻ ڪان اڳ ۾ "گوهيو" سن هڪ ٻني هئي، جا چارڻن جي هئي. جنهن چارڻ جي اها ٻني هئي، تنهن کي صرف هڪ پٽ هئي. هيءَ ٻني تمام پيلي هئي، جنهن تان پائرن جو تڪرار ٿيو. آخر اُن تڪرار فساد جي صورت اختيار ڪئي، ۽ پائرن گڏ ٿي اُن چارڻ جو خون ڪرائي ڇڏيو. تڏهن ان جي اڪيليءَ پٽ سراپ ڏنو ته "هيءَ ٻني ترت کاري ٿي ويندي." اها اڳڪٿي سچي نڪتي. چارڻياڻيءَ جا چيل مرثيا به آهن، پر هن وقت ڪنهن کي ياد نه آهن.

سوراچند ۾ هڪ هنڌ سائو، پيلو، اڇو ۽ ڳاڙهو لوڻ نڪري ٿو، جو چوڪنڊو آهي ۽ وچ ۾ گول ليڪا ٿهيل آهن جهڙا چڪڙي راند جا ڊارا. گهرڻياري ۾ ۽ سوراچند ۾ هڪ قسم جو ميٽ نڪري ٿو، جو مٿي ڌوئڻ ۽ ڪپڙن ڌوئڻ جي ڪم اچي ٿو.

هاڪڙو ندي

جڏهن ڪڇ جو رڻ سمنڊ هو، تڏهن سنڌو نديءَ جي هڪ شاخ، "هاڪڙو" نالي پنجاب مان نڪري، عمر ڪوٽ جي اوپر طرف وهي، ننگرپارڪر وٽان ٿي، ڪڇ جي رڻ ۾ چوڙ

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪندي هئي. ان جو پيو نالو ”وهندو“ هو. هاڪڙي جون ڪيتريون ئي شاخون هيون، ۽ اهي سڀ وچي سنڌونديءَ ۾ پونديون هيون. هاڪڙو، تمام قديم ندين ۾ شمار ڪئي ويچي ٿي. راماين واري زماني ۾ به هاڪڙو ندي هلندڙ هئي. ان وقت ٿر ۾ ۽ پارڪر ۾ اهڙا زبردست ٻيلا هوندا هئا، جو ساٿهو هلي نه سگهندو هو. ايوڌيا ۾ جيڪي سواريءَ لاءِ هاٿي هٿ ڪيا ويندا هئا، اهي هاڪڙي وارن ٻيلن مان ڦاسايا ويندا هئا. ابوالفضل ”آئين اڪبريءَ“ ۾، ۽ ٽاڊ صاحب ”ٽاڊ راجستان“ ۾، هاڪڙي بابت اشارا ڏنا آهن. هاڪڙي جو وهڪرو ڪڏهن بند ٿيو، تنهن لاءِ گهڻيون تاريخون خاموش آهن. ڏندڪٿائن موجب، اهو وهڪرو مها ڀارت واري زماني ۾ بند ٿيل ڀانئجي ٿو.

ماموئيءَ جي پيشنگوئيءَ ۾ به هاڪڙي جو ذڪر آهي. سنڌ ۾ ماموئيءَ جو قصو مشهور آهي، جي ست درويش ٿي گذريا آهن. انهن لاءِ هڪڙي ڏند ڪٿا مشهور آهي- چون ٿا ته هڪ دفعي ملتان جو مشهور اولياءُ، مخدوم بهاءَالدين، ٺٽي ۾ پنهنجن مريدن کي وٺي ويو. جاهل مريدن مان ۾ اها ست سٺي ته مرشد کي ماري کائينداسون، ته هو اسان کي هميشه دل تي هوندو. جڏهن هن ڳالهه جي سڌ مخدوم صاحب جي وڏي خليفي شيخ جيئي کي ملي، تڏهن مرشد کي هڪ پاسي ڪري پاڻ اُن ڪٽ تي سمهي پيو. مريدن اچي ٿيس ماريو، ۽ ماس ڪٽي ۾ وجهي رڌڻ لڳا. جڏهن اهو رجهي تيار ٿيو، تڏهن سندن دل ڏنهي ويئي ۽ ماس وارا ڪُنا کڻي درياءَ جي حوالي ڪيائون. اهي ڪُنا ستن مهاڻن جي ور چڙهيا، جيڪي اهو گوشت ڪيڏي، مزي سان ڳڙڪائڻ ويٺا، ۽ اچي اڳڪٿين ۾ پلٽيا. آخر ڪرامتون ڏيکاريندا، ٺٽي ۾ ڄام تماچيءَ جي ڪچهريءَ ۾ اچي نڪتا. ڄام کي چيائون ته تنهنجي تخت هيٺان زمين اندر هڪ نانگ آهي، جنهن جو منهن ٺٽي ڏانهن

۽ پيڙي دهليءَ ڏانهن آهي. جيسين ان نانگ جو رخ نئي طرف آهي، تيسين تنهنجي تخت کي ذرو به لوڏو نه ايندو. اها ڳالهه ٻڌي، چام هڪ لوهه جي سيخ تيار ڪرائي، ۽ ان کي زمين ۾ کوڙي، نانگ جي منڍيءَ کي قابو ڪيو. ڪي درٻاري ۽ عام ماڻهو ان تي ٺٺوليون ڪرڻ لڳا. چام آنهن ٺٺولين تي لڳي، سيخ ٻاهر ڪيرائي، ته ساري رت سان ڀرجي آئي. نانگ به پنهنجو منهن ڦيري دهليءَ ڏانهن ڪيو. چام، فقيرن کي گهٽائي وس ڪيا ته هاڻ نانگ جو منهن نئي طرف ڪرايو، پر ڪڙ تيل نه نڪتو، تڏهن چام حڪم ڪيو ته فقيرن جا سر ڌڙ کان ڌار ڪيا وڃن. جڏهن ست سؤ فقير شهيد ٿي ويا، تڏهن هرهڪ پنهنجو سر ڪٽي اڳڪٿيون ڪندو، آڏامي ويو. آهي اڳڪٿيون هيءَ آهن:

(١) هاڪ وهندو هاڪڙو، ٻڌندي ٻند اروڙ،
ٻيهه، مڇي ۽ لوڙهه، سمي ويندي سوکڙي.

(٢) وسي وسي آر، جڏهن وڃي ڦٽندو،
تڏهن ٻاروچاڻه ٻار، پنجن درمن وڪبو.

(٣) ڪاري ڪاٻاري، جهيڙو لڳندو ڇهه پهر،
سرمچي ٻاري، سڪ وسندي سنڌڙي.

(٤) مرمچي مهاڙي، مرمچي کهڙا پار،
هيٺن ڪاريون ٻوتيون، متن ڪارا وار.

(٥) لڳندي لاڙان، سونڪو ٿيندو سري ۾،
جڏهن ڪڏهن سنڌڙي، اڳوٺا وٺاهه.

(٦) نيرا گهوڙا ڏيرا، آتر ڪئون ايندا،
گهاگهريون گسن تي، وراهي ويندا،
تهان ٻوءِ ٿيندا، طبل تاجاٽين جا.

(٧) اڇي وهيجا ماڙهئا، ننگر جي آڌار،
ٻڌراڻا ٻرار، نوان مَ آڏج نجهرا.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٨) جان سمون تان سنڌڙي، جان نندو تان راڄ،
اهڙا ٿيندا آڪارڄ، سما چڏيندا سنڌ کي.

(٩) آڪڙن تي ڏيئا پرندا. منڌ نہ وسندا مينهن،
سادهان ٿيندا سام کي، اهڙا ايندا ڏينهن.

(١٠) ڍال ڀنندي، ترار ڀنندي، ڀنندي ڪٽاري،
جاچڪ پنڻ چڏيندا، ايندي ٻُرين جي واري.

(١١) ڪانيو ڪُرڙر موررو، راگهو ٿيندو راءَ،
ڪاڪڙ ٿيندي ڪچڙي، جاڙيجي هٿاءَ.

(١٢) رَنون رڻ گَرڙنئو، آرت آيري ڪنڌ،
سنڌ چڏي مينهن وسندا، بڏي آسو سنڌ.

(١٣) چڙهي وَڻ ڏار، ٽُڙ ويندا بنڌ جو،
جاڙيجا جُڙدار، حق نہ رهندو ڪن جو.

(١٤) ڪچرڙا ڪير پيئندا، ڌُگڙندا تاجي،
وڏا ماڻهو وهي ويندا، پُڇندا پاجي.

(١٥) صبريئا صبر ڪجا، گولا کيئندا گيهُہ،
پاٽاريئي پچائيا، جنهن جا ماءُ نکي پيءُ،

(١٦) ڪنور وڪٽندا ڪانيون، راءَ وڪٽندا گاهہ،
ناٿي نياءُ وڪٽندا، گڏي جُ هوندا واہ.

(١٧) ساوا چڏيندا ساپٽون، سچ چڏيندا سيٺ،
برهمڻ پُٽڻ چڏيندا، ڪندا جاڙجا ويٺ.

(١٨) گول ٽُڪا ۽ سوپڙ ڪتنا، موار رڻ طبقا،
اولا گهولا نسي اوليا، اي وچائيندا ڊنڪا.

(١٩) ساپٽي ۾ شرم ايندي، پائيپٽي ۾ پڙ،
ڪوسي پاٽيءَ ڪرڙم ۾، نہ رهندي ڪنهن جي آڙ.

(٢٠) ٻڪ ماٿهو سين پڙ ٿيندا، سياري ڊرجندا شينهن،
پيءُ ڊرجندا پُٽڙي، اهڙا ايندا ڏينهن.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۲۱) راءِ ٿيندا راڪاس، ورتي سان وروڌ،
راڻيون ڇڏيندا ريس ۾، ڦرندا پرائي شوڌ.

(۲۲) ماڙوئي ٿيندو مقام، سا پر ٿيندو شهر،
گدي پتي ٿيندو گرگرا، ڦرندو آگهاڙي پير.

(۲۳) ڏينهن ايندا ڏک جا، آن ڏلدن جي وير،
ترجاري تي پيرڙا ٿيندا، ڪندا جاڙيچا ڪير.

پارڪر جا پرمار

پرٿوي پهلا پرمار، پرٿوي پرماران ٿئو،
هيڪ اڄين ڏارا، ٻيجو آبو پيٺو.

هندو شاسترن مطابق شري پرسرام کي ڇهون اوتار ڪري ليکيو وڃي ٿو. شري پرسرام رشيراج جمدا گني جو وڏو پٽ هو، جنهن شري رامچندر جي ڏنوش ٽوڙڻ وقت، جنڪ پُريءَ ۾، سيتا جي سويمبر ۾ اچي گوڙ مچايو هو، ۽ پوءِ رام اوتار جي پرگهٽ ٿيڻ جو پڌي، انترڌيان ٿي ويو هو.

هڪ دفعي راجا ڪِرتويه، پنهنجيءَ آسنکيه سئنا (بيشمارلشڪر) سميت، شڪار ڪندي، اوچتو رشي جمداگنيءَ جي ڪُٽيا ۾ اچي نڪتو. رشيءَ، راجا جو آدرستڪار ڪيو، ۽ "ڪامدينو" ڳئون جي وسيلي هڪدم ماني تيار ڪري ورتائين. ايڏي لشڪر جي ماني چند ڪلاڪن ۾ تيار ٿيڻ ڪري، راجا کي ڏاڍو عجب لڳو. راجا کي ترت خبر پيئي تہ رشيءَ وٽ "ڪامدينو" آهي، جا هرسنو ڪامنا پوري ڪري ٿي، تنهنڪري راجا، رشيءَ وٽان اها ڳانءِ گهُري. پر رشيءَ ڏيڻ کان انڪار ڪيو، تڏهن راجا زوريءَ ڳانءِ ڪاهي هليو ويو. پرسرام اُن وقت تپسيا لاءِ بن ۾ ويل هو. شام جو گهر آيو، تڏهن دستوري طرح ماءُ کان کير گهُريائين. ماءُ ڳانءِ جا سمورا سماچار پرسرام کي ڏنا. ساري ڏينهن جي تپسيا ڪري آيل پرسرام، ڪاوڙجي، پرڻ ڪيو تہ ڳانءِ جو کير پي پوءِ

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيو ڪم ڪندس! پوءِ هو پوئين پير راجا ڪرتويم سان لڙائي ڪرڻ لاءِ روانو ٿيو. راجا ڪرتويم کي سخت شڪست ڏيئي ڳانءِ واپس آڻي، آن جو ڪير پيتائين.

ٻئي ڏينهن راجا جا ماڻهو، رشي جمداگني کي ڪٽيا ۾ قتل ڪري، ڳانءِ وٺي روانا ٿيا - (رشي جمداگني، هندو شاسترن موجب، تارا منڊل ۾ ستين رشيءَ جي جاءِ والاري، جنهن کي هنديءَ ۾ "سپت رشيءَ"، معنيٰ ستن تارن جو ميڙ ڪري چئبو آهي. عربيءَ ۾ آن کي "داب اڪبر" چئبو آهي. اهي تارا سرءُ جي موسم ۾ اُتر طرف، سياري ۾ اُتر-اوير طرف، بهار ۾ ڪاپار تي، ۽ اونهاري ۾ اولهه طرف نظر ايندا آهن).

جڏهن پرسرام رات جو آيو، تڏهن اها حالت ڏسي هن پرڻ ڪيو ته دنيا اندر ڪوبه راجپوت نه ڇڏيندس! اهڙيءَ ريت هن سچ پچ دنيا تي ڪوبه اهڙو فرد نه ڇڏيو، جو پاڻ کي راجپوت چوائي.

راجپوت بهادر هئا، ۽ اڳين وقت راڪاسن جو تمام گهڻو ڏپ هو. راجپوتن جي ناس ٿيڻ ڪري، راڪاس برهمڻن کي توڙي ٻيءَ رعيت کي ستائڻ لڳا. تڏهن ديوتائن گڏجي آبُوءَ وٽ هڪ ڀاري يگيه ڪيو، ۽ ڀڳوان جي پرارٿنا ڪئي. پهرين اندر ديوتا هڪ ڏڀ جو پتلو ٺاهي، پر برهم پرميشور منتر آچاريو ته آن مان هڪ تيجوان پُرش نڪري آيو. ان جي ساڄي هٿ ۾ گدا هئي. هو يگيه مان ٻاهر نڪرندي، "مارا! مارا!" ڪندو آيو. تنهنڪري هن جو نالو "پرمار" پيو. اهڙيءَ طرح، ديوتائن اهڙا ٽي پتلا ڪيا، جي پڙهيار، سولنڪي ۽ چوهاڻ هئا. انهن پرمارن "آبوءَ" کي پنهنجي گاديءَ جو هنڌ بنايو، ۽ ائين پکڙندا، ساري ڀارت ۾ پنهنجو راڄ ڪرڻ ڪيائون. پوءِ پرمارن جون وڏي پنجٽيهه ساکون ٿيون. راجپوتانا اتهاس ۾ هيٺين نموني انهن جون ساکون آهن:

(۱) سوڍا، (۲) سانکلا، (۳) موريه، (٤) سومرا، (٥) ڪير،

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٦) ميپاوت، (٧) وهل، (٨) ٻلهر، (٩) ڪاٻار، (١٠) آست، (١١) ريهور، (١٢) چونرا، (١٣) ڪيچر، (١٤) ڏونڊيا، (١٥) سورٺيا، (١٦) سوڪڙا، (١٧) هرير، (١٨) ڪوهلا، (١٩) پويا، (٢٠) پوجا، (٢١) سنپل، (٢٢) ڀيها، (٢٣) پوڪوٺا، (٢٤) ڏيوا، (٢٥) ڪهوريا، (٢٦) ڪالپسر، (٢٧) ڪالموه، (٢٨) ڏونڊر، (٢٩) چيرا، (٣٠) ٻرهر، (٣١) پوسرا، (٣٢) ڏوتا، (٣٣) ڏڪوموا، (٣٤) ٽيڪا.

پرمار راجپوتن پنهنجي ڀيريءَ گاديءَ جو هنڌ آبو ڪيو. اهڙيءَ طرح هنن ساري هند ۾ پنهنجو ڌاڪو ڄمايو، سوڍن وٽ جي دستخط احوال آهن، تن مان اهو اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته سنبت ٩٥٤ برابر ٩٩٦ع ۾ امرڪوٽ ۽ پارڪر مارواڙ جي راڻي ڌٽي براهه جي هٿ ۾ هئا، جنهن کي نَوَ پٽ هئا. ڌٽي براهه پنهنجن پٽن کي نَوَ ملڪ ورهائي ڏنا، تنهن کي ”نوڪوٽي مارواڙ“ ڪري چيو وڃي ٿو. ان بابت هڪڙو ڏوهيڙو مشهور آهي:

ٽيو لدورو پال، ٽيو منڊوور ساتسنگهه،
گيڊ پونگل گج مال، ٽيو اجمير اجيتسنگهه،
آل پال اربد، ڀوجراج جالندر،
جوگراج ڌر ڏاٽ، ٽيو هانسو پارڪر،
نوڪوٽي ڪراڙو سنجوگتان، ٽر پنوار ٿاپيا،
ڌٽي براهه ڌر پائيان، ڪوٽ بانٽ جهوُجهوُ ڪيا.

مٿئين ڏوهيڙي ۾ ڏسبو ته هانسي اڄي پارڪر وسائي. هن پنهنجي گاديءَ جو هنڌ پاري نگر ڪيو. هانسي کي هڪ ڀيو ۾ پٽ هو، تنهن جو نالو پوڏو هو. تنهن اڄي ”پديشر“ عرف پوڏيسر وسائي.

---

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاري ننگر- سنڌ جو هڪ شاندار بندر

سنڌڙيءَ جي هن شاندار بندر ۽ قديم بندر جو بنياد عيسوي ٻهرين صديءَ ۾ پيو. پاري ننگر، ننگر پارڪر کان چوڏهن ميلن جي مفاصلي تي، هن وقت ويرا واهه جي پرسان ڊٺل ۽ ويران کنڊرن جي صورت ۾ نظر اچي ٿو. آباديءَ جي لحاظ سان، شروعات ۾ ان جي آدمشماري اٽڪل چاليهه هزار هئي، جنهن مان پنج هزار ٻه سؤ گهر جينن جا، نو سؤ گهر لُهارن جا، ست سؤ گهر راجپوتن جا، تيرهن سؤ گهر لُهاڻن جا ۽ ٻارهن سؤ گهر ٻين جدا جدا ذاتين جا هئا. آدمشماريءَ ۾ ڏسبو ته اوسواڙ قوم جي اڪثريت هئي، جا تمام شاهوڪار هئي. ان ۾ مکيه ذاتيون هيٺيون هيون: ڀانڀي، وورا ۽ گانڌي، گرديرا، تيمان، مدار، ڪُل، ڪنبڙيا، وڏيرا، لالڻ، مهتا، ويگڙ، ڪانٽيا، وغيره. چون ٿا ته سرڳواسي شري موهن لعل ڪرمچند گانڌي (مهاتما گانڌي) جا اڳيان مائٽ پاري ننگر جا رهاڪو هئا.

تنهن وقت موجوده ڪڇ جو رڻ سمنڊ جي صورت ۾ هو، ۽ آن رڻ جو عظيم الشان بندر پاري ننگر هو. ڪڇ جي رڻ مان جهاز سڌا اچي "ڏوتڙ" وٽ لنگر انداز ٿيندا هئا. ڏوتڙ (ٻيٽ تڙ) ويرا واهه کان ٻه ميل آلهندي طرف آهي، جتي اڄ به بندر جي نموني جا نشان ڏسڻ ۾ اچن ٿا. پاري ننگر، پوڏيسر جي مسجد ۽ گوڙيءَ جي ڏهرن تي جيڪو چٽساليءَ جو ڪم ٿيل آهي، تنهن تي غور ڪرڻ سان اهو اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته ساڳئي ڪاريگر ويهي اهو گهاٽ گهڙيو آهي. چترڪار اهڙو نفيس نقش چٽيو آهي، جنهن مان پليءَ پٽ پروڙ پئجي سگهي ٿي ته اسان جي هن ڀاڱي ۾ وڏا وڏا چترڪار ۽ فنڪار به موجود هئا.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاري ننگر جو ذڪر ڪندي ڪي لکن ٿا ته آتي جين ڌرم وارن جو راڄ هو، پر اهائين صحيح نه آهي. آتي جين ڌرم وارن جو ڏاڪو برابر هو، پر حڪومت سدائين پرمارن جي هٿ ۾ رهي. اوسواڙ شاهوڪار برابر هئا. پر راڄپوتن جي تابع هئا. جينن جا وڏا وڏا مندر پاري ننگر جي آسپاس هئا، ته آن ڪان وڌيڪ راڄپوتن جون شالائون اڄ تائين پارڪر ۾ هر هنڌ ڏسڻ ۾ اچن ٿيون. راڄپوت سردارن جو موت اوسواڙن وانگر ڪڏهن به ريشمي بسترن ۽ اوچن پلنگن تي نه ٿيو. هو جنگ جي ميدان ۾ تلوار کڻي ٽپي پوندا هئا، ۽ سوروين وانگر وڙهندي، لڙائيءَ جي ميدان ۾ ئي سک جي سيج ماڻيندا هئا. اڳتي هلي تاريخ ڏيکاريندي ته ڪيئن نه پارڪر جي راڄپوتن وقت بوقت لڙائيءَ کي منهن ڏنو، ۽ جنگ جي ميدان ۾ سوروير ٿي پنهنجا سِر ارپڻ ڪيا. اهو ئي سبب آهي جو چالاڪ ۽ چاڙو "نيروٽ"، پارڪر جي سوڍن کي جاگيرون ڏنيون. ان جي پيٺ ۾، ڪنهن ڪروڙپتي جين جي نالي به جاگير جو ڪو اڏ ايڪڙ به نظر نٿو اچي.

چون ٿا ته اڳي پاري ننگر ۾ بيشمار بُت مندرن ۾ رکيل هئا. هينئر آهي پڇي پُري ويا آهن ۽ تمام ڪارا ۽ سڙيل نظر اچن ٿا. پنج مندر اهڙا آهن، جي ڪجهه ٺيڪ نموني ۾ ڏسڻ ۾ اچن ٿا. هڪڙو ماڻهوءَ جي قد جيڏو بُت آهي، جنهن جي اکين ۾ ڪائو لڳل آهي، سو اونداهيءَ ۾ چمڪندو آهي. سڄيءَ ايراضيءَ ۾ لوهه جا ڏکر پکڙيل آهن. هتي جو قديم "ڪنهڙو" مشهور آهي. ڪنهڙو دوائن جي ڪم اچي ٿو. ڪنهڙو جيئن قديم هوندو، تيئن دوائن لاءِ اڪسير ثابت ٿيندو. پاري ننگر جو ڪنهڙو ١٩٥٩ سالن جو آهي. هڪڙي يورپي انجنيئر ٻڌايو هو ته هيءُ پٿر مان لوهه ٺاهڻ جو ڪنهڙو آهي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاري ننگر جي حڪومت

هانسي کان پوءِ مهيپال ـ جيڪو ڏٽي براهم جي ٽئين پٽ مان هو ـــ جي پنجن پٽن راج ڪيو. اهي هيءُ آهن: راجسنگهه، راجيشور، منڊلڪ، ملار ۽ رامچندر. راجيشور پنهنجي نالي تي هڪ تلاءُ پيپور جي پرسان، ۽ ٻيو تلاءُ وڏهلي وٽ ٺهرايا. ان کان پوءِ راجيشور جو پٽ پوچسنگهه تخت تي ويٺو. هن جي مرڻ بعد ان جو ڀاءُ تخت تي ويٺو، جنهن کان پوءِ پرمار مالا جو پٽ آڏيسنگهه تخت تي ويٺو. ان کان پوءِ سامداس، پوءِ قتل، پوءِ گووندراءَ جو پٽ پيم، ۽ پوءِ پيم جو پٽ ڪنگهار، پوءِ ڪنگهار جو ڀاءُ ڏيپر، پوءِ ڪنگهار جو پٽ چوڙو، ۽ پوءِ ڏيپي جو پٽ هريم تخت تي ويٺو. هن جي وقت ۾ ١٢٢٦ع ڌاري دهليءَ جي شهنشاهه طرفان لشڪر آيو، جنهن پاري ننگر ناس ڪيو. ان کان پوءِ ملڪ ۾ بي بندوبستي ٿي پيئي، ۽ هيءُ ملڪ ڪجهه وقت دهليءَ جي بادشاهن کي ۽ ڪجهه وقت سنڌ جي بادشاهن کي خراج ڀريندو رهيو. پر وري به ملڪ ۾ سڀ کان وڌيڪ زور پرمارن جو رهيو، جن کان جلد ئي امرڪوٽ جي سوڍن اچي ملڪ تي قبضو ڪيو. پارڪر مان پرمارن جو هڪ ٿورو ڪاٺياواڙ ويو، جتي انهن پنهنجي اسٽيٽ ٺاهي، جنهن کي ”مرلي اسٽيٽ“ چئبو آهي.

(تاريخ ريگستان)

پارڪر جي پرمارن ڪيئن تتر پڪيءَ واسطي جنگ ڪئي

جڏهن پارڪر جا پرمار لڏي گجرات ڏانهن ويا، تڏهن چوڙا ذات جي ٻن هزارن پرمارن، پنهنجي سردار ”موجوءَ“ سان گڏجي، اچي گجرات وسائي. هڪ ڏينهن چوڙا ذات جو ڪو راجپوت شڪار تي ويو. تنهن هڪ تتر پکيءَ کي گهايل ڪيو، جيڪو اڏامي اچي پرمار راجپوتن جي اوتاري ۾ ڪريو. چاوڙي راجپوت پرمارن کان آن تتر جي گهر ڪئي، پر موجيءَ

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چيو ته "جنهن اسان جي اجهي ۾ اچي پناهه ورتي آهي، تنهن کي دشمن جي حوالي هرگز نه ڪنداسين — پوءِ ڀل ته اهو پکي ئي هجي. اهو راجپوتي شان وٽان نه آهي، جو شرڻ آيل جي ساهه نه ڪري." نيٺ ٿيئي ڏينهن، چاوڙو سردار پنهنجي ٽولي وٺي جنگ لاءِ تيار ٿيو. پرمار به لڙائيءَ لاءِ سنبريا، ۽ ٻنهي ڌرين جي وچ ۾ خونخوار مقابلو ٿيو. جنگ ۾ پنج سؤ چاوڙا سري ويا ۽ ٻيا ڀڄي ويا. جيت پرمارن جي ٿي. انهيءَ واقعي جي ڪري هيءَ چوڻي مشهور ٿي ته "ميرو پربت ڏري پوي، ڏرو تارو جاءِ ڇڏي وڃي، گرنار قلعو اچي پٽ پوي! پر پرمار راجپوت پنهنجي دشمن کي ڪڏهن به پٺ نه ڏيندا."

سڏونت - سارنگا

عيسوي ٻهرين صديءَ ۾ پاري نڳر تي ساليواهن نالي هڪ مهاپر آپڪاري راجا راڄ ڪندو هو. ان کي هڪ پٽ هو، جنهن جو نالو "سڏونت" هو. ان وقت پاري نڳر ۾ اوسواڙ قوم وارن جي اڪثريت هئي، جي ڏاڍا سرمائيدار هئا. انهن ۾ سيٺ پرم شاهه نالي هڪ ارب-پتي اوسواڙ رهندو هو، جنهن کي هڪ نياڻي هئي. نالو هوس "سارنگا". سارنگا ساري پارڪر ۾ واکيات هئي. ان جون گول ۽ ڦڙيون، ڪجل سان ڀريل اکيون، ڦهر هيون. ان جو حسين جسم مخمل کان وڌ نرم هو. سارنگا جڏهن وهيءَ چڙهي، تڏهن ان جي حسن جي هاڪ هنڌين ماڳين ڳائجڻ لڳي. هڪڙي ڏينهن هيءَ روپونت سندري جيئن پاٺشالا ۾ پڙهڻ لاءِ وڃي رهي هئي، تيئن سڏونت سامهون آيو. ٻنهي جي نظر هڪ ٿي ويئي، ۽ اک جي ڀاڻ ٻنهي کي بيوس ڪري ڇڏيو.

نيڻ پدارٿ نيڻ رس، نيڻين نيڻ ميلنت،
آڄاڻ سين پريتڙي، ٻهرين نيڻ ڪرنت.

نيٺ سارنگا جو، ننڍي لاڪرئي سڏونت سان گهاٽو سنيهه ٿي ويو. هڪ ٻئي کان گهڙي گهاري ڏکيو ٿيندو هون.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سارنگا جنهن پاٺشالا ۾ سکيا وٺندي هئي، ان ساڳئي پاٺشالا ۾ سڏونت به اچي پڙهڻ لڳو. استاد کي هڪڙو باغ هو، ۽ شاگرد واري وٺيءَ تي ان باغ کي پاڻي ڏيندا هئا. سڏونت ۽ سارنگا پڻ باغ ۾ پاڻيءَ جي بهاني پرهم جون پاتيون ڪندا هئا.

جڏهن سارنگا سورهن جي وهيءَ ۾ پير پاتو، تڏهن مائٽن آچين نگريءَ جي هڪ مشهور سيٺئي سان سارنگا جي شادي ڪرائي. پر سڏونت جي سڪ جي پاڻ سندس سيني ۾ اهڙو ته اونهون گهاءُ ڪيو، جو ڪيس پارڪر جا پوتا نيٺ ڇڏڻا پيا. جڏهن رُوپاشاهه ڇيچ وٺي پرڻجڻ آيو، تڏهن سارنگا اڻکل ڪري چوڙيءَ جا چار ڦيرا هڪ داسيءَ کان ڏيارايا، ڇاڪاڻ ته سڏونت کان سواءِ ڪيس ڪنهن جي به محبت قبول ڪانه هئي.

پوءِ ڇيچ رواني ٿيڻ کان اڳ پاري نگر جي پدمڻيءَ سارنگا، پنهنجي محبوب کي پيغام موڪليو ته ”هو گام جي گوندري واري ديويءَ جي مندر ۾ رات جو اچي ساڻس ملاقات ڪري.“ سارنگا کي انهيءَ مندر ۾ پوڄا پاٺ ڪري، پوءِ ڇيچ سان گڏ روانو ٿيڻو هو. سارنگا جو سنيهو ٻُڌي، سڏونت سج لٿي ئي اچي ديويءَ جي مندر ۾ ويهي رهيو. اڌ رات گذري ويئي، ڪتيون ڪاپار آيون، لُڏو لڙي ويو، ٽاٽو ٽري ويو، پر محبوب ما ڳُ نه آيو. سڏونت کي انتظاريءَ جون گهڙيون وڏيون ٿي پيئون. هر هر مندر جي دروازي ڏانهن ٿي نهاريائين پر پوڄارڻ جو پتو ڪونه پيو. بيقراريءَ وچان پنهنجي هجر جي هيٺ ۾، پڪل سبيان، ننڊ واري گولي کائي ويهي رهيو. سڏونت سمجهو ته جاڳڻ واري گوري تو کان، پر يار جي خيال ۾ خبر ڪانه پيس، ۽ ننڊ واري گوري کائي ننڊرا ديويءَ جي گود ۾ الوٽ ٿي سمهي رهيو. ٿوريءَ دير کان پوءِ سارنگا به ڇم-ڇم ڪندي آئي، تنهن پنهنجي سڄڻ کي گهٽو ئي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اٿلايو پٿلايو، پر سڏونت ڪي سار ڪانه ٿي. نيٺ، وقت پرچي آيو، ۽ سارنگا پنهنجي محبوب جي هٿ تي هيئين ڳاهه لکي، ڇيچ سان گڏ رواني ٿي ويئي:

”پاري ننگر ڪان پڌاري، ڪرجو پڳونا ويس،
جنهن گهر ناريل رونڪڙو، تنهن گهر ڪرجو آليڪ“.

صبح جو جڏهن سڏونت ڪي جاڳ ٿي، تڏهن گهڻو ئي ارمان ٿيس. پوءِ پنهنجن هٿن تي سارنگا سان ملڻ جو ڏس پتو لکيل ڏسي، جوڳياڻو ويس ڪري، گهوڙي تي چڙهي اٿي هليو.

تن پر تو پسم لڳا، هٿ ۾ ليئا ڪير،
سارنگا تيري ڪارڻي، ڪريو ويس فقير.

ڏند ڪٿائن مان ڏس ملي ٿو ته پاري ننگر جي پدمڻي، اڄين ڏانهن آسهندي، پارڪر جي ايندڙن ويندڙن کي سڏونت جون نشانيون ڏيندي ويئي. هڪ جاءِ تان لنگهندي، هڪڙو ريپاري سينهن ڏهي رهيو هو. جيئن ئي سارنگا جو حسين چهرو ڏٺائين، تيئن ويچاري جون اکيون سارنگا ڏانهن ڦاٽي ويئون. سارنگا ان کي ڏسي چيو:

”پاراٺي را رائيڪا، تارو ڏوڌ ڊوراٺو جاءِ،
سڏونت آئي ايم ڪهي، سارنگا روتي جاءِ“.

[اي پارڪر جا ريپاري، تون اکيون ڦاڙي نه نهار،
ڏس ته تنهنجو کير هارجي رهيو آهي! مهرباني ڪري،
سڏونت اچي ته چئجانءِ، سارنگا روئندي پيئي وڃي.]

سارنگا جي ڇيچ نيٺ وڃي هڪڙي پير جي وڏي وڻ هيٺ ڊاپو ڪيو. سڏونت جو پنيان پئي آيو، سو وڃهه ڏسي اَن وڻ تي چڙهي لڪي ويهي رهيو. اڌ رات جو سڏونت جي اکين مان هڪڙو لڙڪ ڪري، اچي سارنگا جي ڳل تي پيو، تڏهن سارنگا چوڻ لڳي:

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"آنهو جهڙي آنهلي، پڇي نوسر هار،
رس چس تو سڀ چڪيا، هاڻ ڪيئن روئين گينوار!"

[اي انب جا وڻ، تون جو رس هاري منهنجي نوسر هار
کي پسائي رهيو آهين: تو تہ اڳي گهڻوئي رس چکيو آهي،
اڙي سورک، هاڻ هن وڻ ڇو روئي رهيو آهين؟]

روپا شاهہ سيٺ جي پاءُ، سارنگا جي ڏير، اهو ڏوهيڙو
ٻڌي ورتو هو، تنهن صبح جو پنهنجي پاءُ کي چيو:

"ڪانچؤئو ڪَسَ مئيو، سارون پرائو سري،
وِيرا، مين تنان برجيئو، پاپي ناهہ ڪُسري".

[اي پاءُ، پاپيءَ جو پاڻي وارو ڪپڙو ۽ اوڍڻ جو سارون
(ريشمي وڳو) سمورو سڙن سان پرجي ويو آهي، منهنجي
سمجهہ ۾ تہ ائين تو اچي تہ پاپي خيرن ۾ نہ آهي.]

تڏهن سارنگا چوڻ لڳي:

"پودو ڪپڙو پَهؤ رنگو، سبڙ وارو اڍنگ،
نڙ آڙ ڏانڪا ڏنيا، آرس موڙندي انگ."

[منهنجي پائڻ وارو ڪپڙو هڪ تہ گهڻن ڏينهن جو
سڙيل آهي، ۽ ٻيو وري سبڻ وارو درزي اڍنگو هو؛
آرس موڙيندي ڏانڪا ٽٽي پيا، تنهنڪري ڪپڙن ۾
سڙ آهن.]

اهڙيءَ طرح، ٽورن ڏهاڙن بعد ڇچ آجين پهتي. سڏونت
۾ پنڌ ڪندو پئي آيو. سندس ٻنهي هٿن تي محبوب جون
ڳاهون لکيل هيون، تنهنڪري جنهن ۾ تلاءُ تي ويو ٿي،
جانورن وانگر منهن سان پاڻي تي پيئائين. آخر سڏونت ۾ وچي
آجين پهتو. جوڳيءَ جو ويس ڪري، سارنگا جي ساهرن جي
گهر جو ڏس پتو پڇي، وچي گهر جي دروازي وٽ الک
جڳايائين. سارنگا سون جي ٿالهہ ۾ موتي پري، جوڳيءَ کي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دان ڏيڻ آئي. پنهنجي جوڻ نظرون هڪ ٿيون. تاهم سارنگا جي هٿ ۾ ڪي رهجي ويو، ۽ ڪانگ اچي موتي چڳي لڳا. آجين ننگريءَ جو راجا هيءُ لقاءُ پنهنجي اوچي محل ۾ ويهي ڏسي رهيو هو، تنهن پنهنجي راڻيءَ کي چيو:

”اس ننگري ۾ مورک وسي، جتر وسي نه ڪوءِ،
ڪاگا موتي چڳ گيا، ڪؤڪ نه ڪري ڪوءِ.“

راڻيءَ جواب ڏنو ته ائين نه آهي، بلڪ:

”اس ننگري ۾ چتر وسي، مورک وسي نه ڪوءِ،
پالاپڻ ري پريتڙي، سيت ميلاپو هوءِ.“

پنهنجي محبن جو آدي ئي ساهه نڪري ويو، ۽ هيءُ پريمي جوڙو پاڻ ۾ ملي، هميشه لاءِ هڪ ٿي ويو. ٻي روايت آهي ته سارنگا راجپوتانا جي ويڻل هئي، ۽ سڏونت پڻ آتي جو ئي باشندو هو. سارنگا پاري ننگر ۾ روپا شاهه نالي سيٺ سان پرڻايل هئي. هيءَ رُوپوَنت رمڻي، راجپوتانا مان رواني ٿيندي، پنهنجي سڄڻ سڏونت کي اجهو هيئين سنيهو ڏيندي ويئي:

”پاري ننگر پنت گهڻو، سوڌانڪي رو ديس،
وهياو ورجي والما، جوگي سنڌي ويس.“

جين ڌرم جا آثار

پاري ننگر، گوڙيءَ جا ڏهرا ۽ ستي ڏهرا (پارڪر) ۾ جين ڌرم وارن جا خاص مندر هئا. آبُو ۽ ان جي آسپاس ۾ جينين جا مندر آهن. پارڪر جينين جو وڏو ۽ خاص مرڪز هو، جتي مندر سان گڏ لاڳو هڪڙيءَ خاص جڳهه ۾ سندن تبليغي اجلاس ٿيندا هئا. اڄ تائين اها جڳهه موجود آهي، جنهن جي پٿرن تي ڌرمي نيتائن جون تصويرون نڪتل آهن.

جين ڌرم جا ڪُل چوويهه پيشوا يا ڌرم-نيتا ٿي گذريا آهن، جن جا نالا هيءَ آهن: (۱) رشڀ ناٿ، (۲) اجيت ناٿ،

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٣) سامبو، (٤) ابينيدن، (٥) سمتي، (٦) پدم پر ڀا، (٧) سپترشو، (٨) چندر پر ڀا، (٩) پشپ دلت، (١٠) سيتل، (١١) شري انشانات، (١٢) واسو پوڄيه، (١٣) وملي، (١٤) اننت، (١٥) ڌرم، (١٦) شانتي، (١٧) ڪنٿو، (١٨) ارا، (١٩) ملي، (٢٠) منني سورت، (٢١) نيمي، (٢٢) نيمي، (٢٣) پارسو ناٿ، ۽ (٢٤) ورڌمان، جو 'مهاوير' جي نالي سان مشهور ٿيو. مهاوير، گوتم ٻڌ جي زماني ۾ ٿي گذريو آهي، ۽ سندس ديهانت عيسوي سن کان ٥٣٦ ورهيه اڳ ٿيو. هو جين ڌرم جو باني هو — جيتوڻيڪ جين ڌرم وارن جو چوڻ آهي ته سندن ڌرم ان کان به ڪي صديون آڳاٽو آهي.

جين ڌرم جي مٿين چوويهن ڌرم - نيتائن مان يارهين نمبر، شري "انشانات" جو جنم سنڌ ۾ ٿيو. سندس پيءُ جو نالو وشڻ، ۽ ماءُ جو نالو وشني هو. انشانات ساريءَ سنڌ ۽ هند ۾ جين ڌرم جو زبردست پرچار ۽ ڦهلاءُ ڪيو. ڪيس پنهنجي زماني ۾ اهوئي پد حاصل هو، جيڪو مهاوير کي سندس سمي ۾ حاصل هو. انشانات عيسوي سن کان اٽڪل پندرهن سؤ سال اڳ جو آهي. جيئن موهن جي دڙي جو سمو پورو ٿيو، جين ڌرم جي شروعات ٿي. اڄ ڪيس ساڍا ٽي هزار ورهيه گذري چڪا آهن. سندس رهڻيءَ ڪرڻيءَ سنڌ تي ضرور اثر ڪيو هوندو. سندس ديهانت اولهه بنگال ۾ ٿيو.

ڪاجلاسر تلاءُ

پاري نگر جي سيٺين، تمام گهڻي خرچ سان، هڪڙو وڏو تلاءُ ٺهرايو هو، جنهن جو نالو "ڪاجلاسر" تلاءُ هو. پاري نگر جون پدمڻيون صبح جو سوير اچي آن تلاءُ ۾ منهن ڌوئينديون هيون. آنهن سر گهر - نيڻين جي اکين ۾ ايترو ته ڪجل هوندو هو، جو سموري تلاءُ ۾ ڪجل جا ڪارا ڪارا ليڪا ٿي پوندا هئا ۽ سارو سرو ڪجل جي سهڻيءَ ريک سان رڱجي ويندو هو. جيني استرين ۾ ڪجل وجهڻ جو خاص

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رواج آهي. سنڌن وڏيون اکيون هروقت ڪجل سان ڀريل هونديون آهن، جيڪي ڳوري رنگ تي ڏاڍو سٺو ڏيکاءُ ڏينديون آهن. چون ٿا ته هڪ ڀيري پاري نگر جي هڪ مکيه سوڍي جو ڪنور صبح جو گهوڙي کي آن تلاءُ تي پاڻي پيئارڻ آيو. ڪيترين ئي ڪڇلين ان وقت تلاءُ تي منهن ڌوئي رهيون هيون ۽ پاڻي سمورو ڪارو ٿي ويو هو، تنهنڪري ان ڪنور کين گهٽ-وڌ ڳالهايو انهيءَ ڳالهه اوسواڙن ۾ جگو تاءُ پيدا ڪيو، ۽ هو پاري نگر کي ڇڏڻ جا سانباها ڪرڻ لڳا. پاري نگر ۾ هڪ ارب-پتي اوسواڙ، ڪاڄل شاهه نالي رهندو هو، تنهن اهو ”ڪاجلاسر“ تلاءُ ٺهرايو هو.

ڪاڇبو پرمار

پاري نگر ۾ ڪاڇبو نالي پرمار رهندو هو، جنهن جي ڳالهه مڱڻهار لوڪ ڏاڍي آسنگ ۽ آتساهه سان ڪندا آهن. روايت آهي ته ڪاڇبي پرمار کي سنڌس ڀاڀيءَ مهڻو ڏنو: ”ڏسان ته تون ڪاڇي ڳڏ حي ڪماري پرڻجي ايندين!“ ڀاڀيءَ جي مهڻي ڪاڇبي جي ڪليجي تي ڀاري اثر ڪيو ۽ هڪدم ڪاڇي ڳڏ جي ڪماريءَ کي هٿ ڪرڻ لاءِ، پنهنجا تمام ساٿي سنيرائي اُتي تي چڙهي روانو ٿيو. پاري نگر کي آخرين پرڻام ڪندي چيائين:

”ڀاڀيچ مهڻو مت ڏئي، مهڻو متي رو گهاءُ،
ڪا ڪماري لاوَ سان، تا آن پاڻي نان ناهه“

[اي ڀاڀي، تون مهڻو نه ڏي. تنهنجي مهڻي منهنجو من چيري ڇڏيو آهي. هاڻ جيستائين ڪماري نه آڻيندس، تيستائين آنَ پاڻي حرام آهي!]

ڪاڇبو ۽ سنڌس ساٿي، پنڌ ڪندا، نيٺ گجرات پهتا ۽ ڳام جي گونڊريءَ وٽ هڪ تلاءُ وٽ اچي ڏاهو ڪيائون.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪاڇي، ھڪڙي واڻھڙوءَ کان ڪماريءَ بابت پڇا ڪئي. واڻھڙوءَ جواب ڏنو:

”پهلو پرش جو نہ ڇڏي، نر جو نہ گهني نام،
اوڏي ٿئي نہ آن“ ڪي، نر نامي تمام،
ڪاڇيا تنهنجي هام، من جي من ۾ ئي رهي.“

[اي پاري ننگر ڏات جا پرسار، تو جنهن ڪامڻيءَ جو ذڪر ڇيڙيو آهي، سا مرد ماڻهوءَ جي پلئہ ڪين ٿي ڇڏي، ۽ نہ وري نر جو نالو وٺي ٿي — ايتريقدر جو نر ناليءَ اناج کي بہ ويجهي نٿي وڃي! اي ڏات-پتي، تنهنجو مقصد هن حسين ۽ شوخ نازنين وٽان حاصل نہ ٿيندو.]

رات جو ڪاڇي پنهنجن سمورن اٺن کي ڪاڏي ۾ ڪستوري وجهي ڏني، ۽ ڳوٺ جي هوا کي ساسهون انهن کي ويهاريو. اٺن جو ٻوٿ بند ڪري ڇڏيائين، آسر ويلي انهن جا منهن ڪولياڻين. اٺن اوڳارڻ شروع ڪيو، تہ ڪستوريءَ جي خوشبوءِ ساري ڳوٺ ۾ پکڙجي ويئي. ان طرح، ڪاڇي جي ساراهہ ڪماريءَ تائين وڃي پهتي. پر ڪماري چوڻ لڳي: ”ڪاڇيو جمل جو هڪ ’ڪچيئون‘ آهي.“ نيٺ ڳچ ڏينهن کان پوءِ، ڪاڇي پنهنجي مراد ماڻي ۽ ڪماريءَ کي ساڻ ڪري ڳوٺ آيو.

پاري ننگر جو ناس ٿيڻ

پاري ننگر تي قدرت جو ڪوپ ڪڏهن ٿيو، تنهن بنسبت ڪا پڪي پروڙ ڪانہ ٿي پوي. الائي اوسواڙن کي تاريخ سان عشق هو يا نہ. چون ٿا تہ جين ڌرم وارا پنهنجن پنهنجا ڪتاب پڙهڻ ئي ڪونہ ڏيندا آهن. ڪي ڪتاب ان وقت هوندا، تہ بہ زلزلي ۾ دٻجي ويا.

پاري ننگر جي ناس ٿيڻ بابت بہ ڪيترين ئي دلچسپ ڏند ڪٿائون مشهور آهن. چون ٿا تہ هن شهر جي راجا پنهنجي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيٽ جو مگڻو هڪ لوهار جي حسين ڌيءَ سان ڪرايو. پاري نگر ۾ ان وقت لوهارن جي اڪثريت هئي، ۽ منجهس نَوُ سوَ گهر رهندا هئا، جي شاهوڪار هئا. لوهار ڇوڪريءَ، پنهنجي ذات جو وَرُ قبولڻ ڪان انڪار ڪيو، پر قوم وارن ڪيس زوريءَ پرڻائڻ تي گهريو. تنهنڪري ڇوڪريءَ پاراتو ڏنو ته ”اوهين ڪڏهن به سُک سان ويهي نه سگهندؤ!“ ڇوڪريءَ جو پاراتو پورو ٿيو، ۽ لوهار سدائين پٽڪندا وتن. آخر، ٽڪرن جي ستائڻ تي، لوهار لڏي اچي گهوٽياري وٽ رهيا. ٻيءَ ڏند ڪٿا موجب، هن شهر ۾ هڪڙو درويش فقير رهندو هو، تنهن هڪڙي ڏينهن ڪنهن مقرر طلب جي خيرات لاءِ صدا هنئي، پر ڪنهن به سندس گهُر پوري ڪانه ڪئي. تڏهن هن بي اختيار چئي ڏنو ته ”سڀاڻي پاري نگر ناس ٿيندو!“ فقير جو عرض اگهاڻو، ۽ ٻئي ڏينهن سارو شهر غرق ٿي ويو.

بهرحال قدرت جا ڪم نرالا آهن، ڪڏهن پاري نگر هڪڙو آباد ۽ عاليشان بندر هو، ۽ اڄ اهو سارو پڙيانگ ۽ ويران ٿي چڪو آهي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پوڏيسر

پدريشر ننگري، جنهن کي هينئر ”پوڏيسر“ چئبو آهي، سا ننگر پارڪر کان ٻه ميل اتر-اولهندي، ڪارونجهر جي هنج ۾ شوڀيا ڏيئي رهي آهي. پدريشر جي جهونن کنڊرن جو ڏيکو ڏسي، ائين ڀانئجي ٿو ته ڪو وقت هو، جو اتي ڪي تمام خوشحال انسان رهندا هئا. جاين جي بناوت ۽ اڏاوت کي ڏسي، سندن ڪاريگريءَ جو داد ڏيڻو پوي ٿو. الک جي الوپ مايا، پل پر ۾ باريڪ بستيون ٻڻائي، هندورن ۾ هيجائي ٿي، ته ڪن ۾ هزارين هستيون حيران ڪري، آسودن کي اجڙ ۽ برباد ڪري ٿي. هن وقت اهو اڳيون اوج ڪٿي؟ چند کنڊرن کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نظر ڪونه ايندو. صرف سوڍن جا ٻه گهر آهن، جنهن سان پونجوجي سوڍو سچيار آهي، جنهن جي ماڻهن انگريزن کي تمام گهڻي مدد ڏني هئي. سندن دوراندشيءَ ۽ بهادري سببان، ڪرنل ايونس جي زوردار سفارش سان، سوڍي ڪاروڀا جي نالي ڇهه ايڪڙ جاگير مليل آهي.

نوڪوٽي مارواڙ جي ڏوهيڙي مطابق، هانسي پنهنجي گاديءَ جو هنڌ پاري ننگر ڪيو. ان جو پيو پاءُ پوڏو هو، جنهن اچي پوڏيسر وسائي. تنهن وقت ٽي هزار کن جيني واڻين جا گهر، ۽ ٻيا گهر راجپوتن جا پوڏيسر ۾ رهندا هئا. جيني واڻين جا ٺاهيل ڏهرا اڃا تائين قائم بيٺا آهن، سي ڏسڻ وٽان آهن. جيني واڻيا تمام شاهوڪار هئا، ۽ تخت نشين راڻي پوڏي کي خراج پڻ ڀريندا هئا.

راڻي پوڏي هڪ زبردست تلاءُ ٺهرايو هو، جنهن جو سچو ترو ٽامي جو هو. تلاءُ جي ڪناري تي هڪڙو زبردست

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پٽر ٻيٺل هو، جنهن هيٺ هڪ هزار ڏيڍون سولائيءَ سان
ويهي سگهنديون هيون. تلاءَ ۾ هڪڙي خامي هئي، جو برسات
جي موسم ۾ پاڻي سمورو ٻاهر هليو ويندو هو. جوتشين صلاح
ڏني ته پوڏو راڻو جيڪڏهن پنهنجي ڪا پياري شيءِ قربان
ڪندو ته تلاءَ مان پاڻيءَ جي ڦڙي به ٻاهر ڪانه ويندي.
راڻي پوڏي، پرجا جي فائدي خاطر، وزير سان صلاح ڪري،
تلاءَ جي ڪناري تي پنهنجي ننڍڙي نورنظر، ’نارڻسنگهه‘
کي ٻلي چاڙهيو. هينئر اُن تلاءَ ۾ ٻارهوئي پاڻي رهندو آهي.
پوڏي جي مرڻ کان پوءِ گووندراءَ تخت تي ويٺو. پوڏيسر
جي تلاءَ بابت وڌيڪ احوال اڳتي ايندو.

سلطان محمود غزنويءَ جو پوڏيسر وٽ ٽڪڻ

سلطان محمود غزنوي، جڏهن سومنات تي ۱۰۲۶ع ۾ فتح
حاصل ڪري واپس غزنويءَ آيو تي، تڏهن پاڻڻ جي راجا
ڀيم ڏيو ۽ اجمير جي راجا ويسرڏيو جي وچ ۾ لڙائيءَ جي
خبر ٻڌي، هن پنهنجو ارادو ٿر مان لنگهڻ جو ڪيو. ڪڇ
جي رڻ مان لشڪر جي ڀُلجي وڃڻ ڪري، ڪين اُڃ تمام
گهڻو هلاڪ ڪيو. آخر، پاڻيءَ جي ڳولا ڪندي، اچي
هڪڙي وڏي تلاءَ وٽ نڪتا. اِهو پوڏيسر جو تلاءُ هو.
محمود پوءِ تلاءَ جي ڪناري تي ٻه ڏينهن منزل انداز رهيو،
۽ نشانيءَ طور آتي هڪڙي ’ڪڙوت‘ تيار ڪرائي ويو،
جنهن کي پوءِ محمود بيگڙي مسجد جي صورت ۾ آندو. ان جو
احوال اڳتي ايندو.

راڻو چندن

گووندراءَ جي مرڻ بعد، سندس پٽ راڻو چندن تخت
تي ويٺو. راڻو چندن مهاآپڪاري ۽ مـُلڪان ملڪ مشهور
ٿي گذريو آهي، جيڪو مسلسل چوويهه سال آٺميو دان ڏيئي
پوءِ ڏنڊڻ ڪندو هو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هـوڏ نـہ ڪئي هـنـدن، سـمـو نمايو سيس،
ڪروڙ ڏيئي ڏنـدڻ ڪري، چنـدن ورس چووِيس.

ڪاشيءَ جي هڪڙي پنڊت جو نبيرو اڄين جهڙيءَ اڄليءَ نگريءَ کان نہ ٿيو. نہ وري ٻانڊڻ جي راجا کي پرک پيئي. مگر آن پنڊت جو پورو انصاف اسان جي سنڌ جي پياري پاڻي پارڪر جي راڻي چندن ڪيو.

راڻو چندن دان جي پرتگيا کان اڳ ۾ ڪوڙهہ جي موذي مرض ۾ مبتلا هو. ڪوڙهہ جهڙي ننگري بيماريءَ کان نجات نہ ملڻ سبب هو ڪجهہ ڏينهن ڪيرٿي گيا، تعلقي مٺيءَ ۾ وڃي رهيو، جتي مکواڻن جي حڪومت هئي ۽ ڪيسر مکواڻو راڄ ڪندو هو، (ڪيسر مکواڻو، همير سومري سان لڙائي ڪندي مارجي ويو.) هڪ ڏينهن هڪڙو فقير گهمندو ڪيرٿيءَ ۾ آيو، جنهن چيو تہ پوڏيسر جبل جي چوٽي ۾ "الک واو" (يعني گجهو کوهہ) آهي، تنهن مان ڪو پاڻي وٺي اچي ۽ چندن کي غسل ڪرائي تہ ڪوڙهہ ڇڏي وڃي. ويرو گويل، جو چندن جو ساٿي هو، تنهن اهو ڪم پاڻ تي هموار ڪيو. ويري گويل گهٽيءَ کوجنا بعد الک واو منجهان پاڻي آڻي، چندن کي غسل ڪرايو، تہ چندن بلڪل چڱو ڀلو ٿي ويو.

راڻي چندن، پنياڻي ذات جي، جيسلمير جي مهاراجا جي ڪنيا سان شادي ڪئي هئي، اها پنياڻي هڪ نيڪ ۽ ڌرماتما ناري هئي. جڏهن بہ راڻو چندن ڪيڏانهن ٻاهر ويندو هو تہ هوءَ هڪڙي جوتش وديا جي ڄاڻوءَ برهمڻ کان هر روز پڇا ڪندي هئي تہ 'راڻو هن وقت ڇا ڪندو هوندو؟ برهمڻ ڪيس ٻڌائيندو هو تہ 'راڻو فلاڻي هنڌ فلاڻو ڪم ڪري رهيو آهي، وغيره.' برهمڻ جون ڳالهيون، تجربي جي بناءَ تي، سڀ سچيون نڪرنديون هيون. هڪڙي ڏينهن راڻو چندن ڪنهن ڪم سانگي ٻاهر ويو، تہ آن جوتشي برهمڻ کي بہ ساڻ وٺي ويو. پنياڻيءَ جڏهن دستور موجب برهمڻ کي طلب ڪيو،

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تہ برهمڻ جو پاڻ اچي حاضر ٿيو، جنهن کي جوتش جي علم جي خيرڪا خبر هئي. پنياڻيءَ برهمڻ جي پاڻ کان بہ راڻي چندن بابت ساڳي پڇا ڪئي . هن بنا سوچ ويچار جي ڪٽي جواب ڏنو تہ 'راڻو صاحب گذاري ويو!' پنياڻيءَ اها ڳالهہ ٻڌي اهڙي تہ ڏک ۾ ونجي ويئي، جو وڌيڪ ڪجهہ بہ ڪونہ ويچاريائين ۽ بي علم برهمڻ تي اعتبار ڪري، هڪدم اگني تيار ڪرائي، ستي ٿيڻ لاءِ ڪٽي مچ ۾ ٽپو ڏنائين. ايتري ۾ راڻو چندن اچي رهيو هو، تنهن هڪل ڪئي. پر پنياڻيءَ جو سرير جلي خاڪ ٿي چڪو هو. اج ڏينهن تائين ڪارونجهر جبل ۾ آلهندي پاسي جيڪا ندي نڪري ٿي، آن کي "پنياڻي ندي" ڪري چئبو آهي، ڇاڪاڻ تہ پنياڻي راجپوتڻ آن نديءَ واري هنڌ ئي ڏاگهہ چڙهي ستي ٿي هئي. ان وقت راجپوتن جا گرو راجگُر برهمڻ هئا، پر هن واقعي کان پوءِ سوڍن شر مالهي برهمڻن کي گروُ تسليم ڪيو، جي اج ڏينهن تائين هليا اچن. سوڍن، راجگرن کي ڪيڏي ڇڏيو. راڻي چندن جو چاهہ پنهنجي راڻيءَ سان ڏاڍو هو، تنهنڪري سندس ستيءَ ٿيڻ بعد ڏک ۾ گذارڻ لڳو ۽ نيٺ ان ڳڻتيءَ ۾ حڪومت ڇڏي ڏنائين.

دشمنن کان بچاءَ خاطر، ڪارونجهر جبل ۾، راڻي چندن هڪڙو زبردست قلعو ٺهرايو هو، جنهن کي "چندن گڍ" چوندا آهن. لڙائيءَ جي وقت راجپوت ان قلعي ۾ ويهي دشمن سان مقابلو ڪندا هئا. تروٽ جي لڙائيءَ وقت ڏيسا فوج جي توبن آن قلعي کي ڊاهي ڇڏيو آهي، پر اجا بہ ڏسڻ جهڙا نشان آهن.

راڻي چندن جو اولاد

عام روايت موجب، ۽ ڪن ليکڪن بہ لکيو آهي تہ راڻي چندن جا بہ پٽ، 'سائر' ۽ 'نيرو' نالي هئا، جيڪي زبردست ڌاڙيل هئا. مگر هيءَ ڳالهہ ٻي آهي، جا هيٺينءَ ريت آهي:

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چنپانير نگريءَ جو راجا چندنسين هو، جنهن کي ملائگيري نالي راڻي هئي. قسمت جي چڪر سان هنن کان راج هليو ويو، تنهنڪري راجا چندنسين پنهنجيءَ راڻيءَ ۽ ٻن پٽن سميت جهنگ ڏانهن هليو ويو. جهنگ ۾ رلندي، راجا چندن کان پنهنجا ٻه پٽ، نالي سائر ۽ نير، جدا ٿي ويا. سائر ۽ نير رات جو هڪ وڻ هيٺ ستا پيا هئا ته هڪڙي نانگ سائر کي ڏنگي وڌو ۽ هو بلڪل بيهوش ٿي مُڙدي سمان ٿي پيو. ننڍي ڀاءُ ڏٺو ته سائر مري ويو آهي، سو ان جي جدائيءَ ۾ روئندو، هڪڙي شاهي رستي ڏانهن رخ رکي آئي هليو. جنهن رستي تان نير وڃڻ وارو هو، تنهن شهر جي بادشاهه کي اولاد ڪونه هو، تنهنڪري ان ڏينهن هن ڍنڍورو گهمايو ته صبح جو سوير جنهن جي ڳچيءَ ۾ هاٿڻ گلن جي مالها وجهندي، ان کي پنهنجو راج ڀاڳ سونپيندس. صبح جو سوير نير آن شهر جي دروازي وٽ پهتو تہ هاٿڻ اچي نير جي ڳچيءَ ۾ گلن جي مالها وڌي، ۽ بادشاهه نير کي سمورو راج پاٽ لکي ڏنو. اهڙيءَ طرح نير بادشاهه ٿي ويو. ٻئي طرف، جهنگ ۾ صبح جو هڪڙو جوڳي آتان لانگهائو ٿيو، جتي نانگ جو ڏنگيل سائر بيهوش ٿيو پيو هو. جوڳيءَ ڪنهن ٻوٽيءَ جي وسيلي ڪيس سجاڳ ڪيو. پوءِ سائر ٻه رلندو رلندو، ان ساڳئي شهر ۾ اچي، ڪو ڌنڌو ڪرڻ لڳو. پر نير جي بادشاهيءَ جي ڪيس ڪا سڌ ڪانہ هئي.

راجا چندن کان ملائگيري بہ جدا ٿي ويئي هئي ـ ڪاٺين وڪڻندي، ان جو حسن ڏسي، هڪڙو ساهوڪاري واپاري ڪيس زوريءَ ٻچائي ويو هو. ملائگيريءَ ان رهزن واپاريءَ کي وچ درياءَ ۾ پاڻيءَ جي سپرد ڪري ڇڏيو. سائر کي ان سموريءَ ڳالهه جي سڌ هئي. ڪن ڏهاڙن بعد نير ڍنڍورو گهمايو ته جيڪو ماڻهو "چندن-ملائگيريءَ" جي ڳالهه دربار ۾ ڪري ٻڌائيندو، تنهن کي موتين جو ٿالهه انعام ڏنو ويندو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سائر ڪليل ڪڇهريءَ ۾ چندن-ملائگيريءَ جي سربستي ڳالهه ڪري ٻڌائي. نير اها ڳالهه ٻڌي، پنهنجي پاءَ کي سڄاتو ۽ پوءِ ماءُ ۽ پيءُ جي ڳولا ڪرائي، انهن کي به آڻي پاڻ وٽ رهايو. تنهن کان پوءِ سڀ آنند سان خوش گذارڻ لڳا.

ڪِٿ چندن، ڪٿ ملائگيري، ڪِٿ سائر، ڪٿ نير،
جنڌ جڌ وِ پتي پَڙي، سوُسائي گيو سرير.

روايت آهي ته راڻي چندن پنهنجي پياريءَ ۽ ڌرماتما راڻيءَ جي ستي ٿيڻ بعد راج ڇڏي ڏنو، ۽ ڪوڙهه جي بيماريءَ وقت، ڪيرٿيءَ ۾ مڪواڻن وٽ رهيو هو، تن جي ٿوري لاهڻ لاءِ مڪواڻن کي حڪومت لکي ڏني هئائين.

ڪيرٿيءَ جو ڪيسر مڪواڻو

ڪيرٿي، مٺي تعلقي ۾ چوڏهن ميل ڏکڻ ڏانهن آهي. منجهس بستي راجپوتن جي آهي. اڳي مٺي تعلقي جي ڪڇ رياست ۾ شامل هئڻ ڪري، ڪيرٿي پڻ ڪڇ رياست ۾ هئي. ان ۾ وياس نالي هڪ بهادر سردار رهندو هو. مرڻ مهل، بستري تي ليٽيل وياس جي گهٽيءَ بيقراريءَ ۽ ملولائيءَ کي ڏسي، سندس ننڍي پٽ ڪيسر پڇيو ته 'اي پتاجي، توهان جي دل ۾ ڇو آنڌمانڌ ٿئي ٿي، ۽ من ڇو وياڪُل ۽ تڙڦندو نظر اچي ٿو؟ مهرباني ڪري سموري ماجرا جو کولي بيان ڪريو.' اها ڳالهه ٻڌي، اجل جي وڃڻو آيل وياس چوڻ لڳو ته 'اي پُٽ، سنڌ ۾ منهنجو هڪ دشمن، همير سومرو رهي ٿو، جنهن جي راڄڌانيءَ جي کهڙي ڳالهه ڪجي، نهايت سندر ۽ رمڻيڪ آهي. ان سان لڙائي ڪرڻ جي منوڪامنا پوري ٿي نه سگهي آهي، تنهنڪري منهنجو من وياڪُل ۽ تڙڦي رهيو آهي. اوهان مان ڪو به، همت ۽ طاقت ساري، همير سومري جا سوا سؤ سهڻا گهوڙا چورائي آڻي پنهنجن پاڙن ۾ ورهائيندو، ۽ اهڙو مون کي وچن ڏيندو، ته منهنجو جيءُ شانت ٿيندو.' ان وقت وياس جي اڳيان سندس ڪترا پٽ پوٽا،

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڀاڱا پرات ويٺل هئا، مگر ڪنهن کي به همير سومري جي گهوڙن کي هيري اچڻ جي جرات ڪانه ٿي. نيٺ ڀچاڙيءَ جو ڪيسر جهالو، جو سيڻي ڪان ننڍو هو، تنهن ٻيءَ جي اِچا پوري ڪرڻ جي پرتگيا ڪئي ۽ ٻيءَ جي هٿ ۾ پاڻي ڏنو، ته هڪدم وياس جو پراڻ-پکيئڙو پڃري مان آڏامي ويو.

ٿورن ڏينهن بعد ٻيءَ جي ڏنل پرڻ کي پاڻي ڏيڻ لاءِ ڪيسر سنڌ تي چڙهائي ڪرڻ لاءِ تيار ٿيو. هن پنهنجي عزيزن خويشن کي لڙائيءَ تي هلڻ لاءِ للڪاريو، پر سنڌ هلڻ لاءِ سڀئي پيڙ ڪڍي ويهي رهيا. تڏهن ڪيسر اڪيلو پنهنجي طاقت تي وشواش رکي سنڌ ۾ آيو، ۽ همير جا سوا سؤ گهوڙا چورائي اچي ڀاڻن کي ورهائي ڏنائين. پر همير سومرو عيش ۽ آرام ۾ محو هو، تنهن گهوڙن بابت پڇا ڪاٻه ڪانه ڪئي. تڏهن ٻئي وقت ڪيسر، همير سومري جا سنڌوندي‌ءَ جي ڪناري تي ويٺل ست سؤ سهٺا آٺ چورائي، پنهنجن ڀاڻن کي ورهائي ڏنا. ان وقت به عيش جي نشي ۾ مدهوش سومري ڪاٻه سڌ نه رکي. ٽئين وقت ڪيسر جهالي، امر ڪوٽ تي چڙهائي ڪري، هڪ سؤ ويهه سندر ۽ حسين سوريون آڻي، هڪ-هڪ سومري پنهنجن عزيزن کي ورهائي ڏني. تڏهن عياش سومري ٿوري اک کولي ۽ پنهنجن صلاحڪارن کي ڪيسر ڏانهن موڪليو ته سومريون واپس ڏئي. جواب ۾ ڪيسر چوائي موڪليو ته ”اهي اسان جون استريون ٿي ويون آهن، تنهنڪري سومرين جي پچر ڇڏي ڏئي.“ اهڙي اڏائي جواب ملڻ بعد، ڏهه سال پيا به گذري ويا. تنهن کان پوءِ همير پنهنجي هڪ قاصد کي ڪيسر ڏانهن موڪليو ته ”توسان لڙائي ڪرڻ جي مون کي ڏاڍي خواهش آهي، پر تنهنجو ملڪ ڪڪرن وارو آهي، تنهنڪري لشڪر جي خوراڪ جو ڪهڙو بندوبست ٿي سگهندو؟“ ڪيسر جواب ڏياري موڪليو ته ”خوراڪ جي لاءِ تون فڪر نه ڪر، مان هڪ هزار ايڪڙ ۾ ڪڻڪ پوکايان ٿو،

تنهن سان تنهنجي لشڪر جو گذران چڱيءَ طرح ٿيندو." آخر، هڪ سال ڪان پوءِ، همير سومرو ڪيرتي گڏ تي چڙهائي ڪري آيو. ٻئي ڌريون ڏاڍي بهادريءَ سان وڙهيون. نيٺ همير سومري ڪيسر کي ڪيرائي، سيني ۾ ڪٽاريءَ جو اهڙو ته اونهو گهاءُ ڪيو، جو ارڙهن فوٽ ڪيسر جو جسم زمين تي ڌڪ هيٺ ڪري پيو، ۽ همير جي جيت ٿي. هڪ سؤ ويهه سومريون اگنيءَ ۾ جلي ڀسم ٿيون. ڪيسر جي پٺ هرپال، پاڻ ۾ راجا ڪرڻ وٽ وڃي پناهه ورتي. هرپال، ڪرڻ واگهيلي وٽ رهي، پنهنجي هوشياريءَ ۽ چالاڪيءَ سان ڪيترا دفعا لڙائيءَ ۾ ڪرڻ کي بچايو. هڪڙي ڏينهن ڪرڻ راجا ڪيس چيو ته "تون هڪڙيءَ رات ۾ جيترن ڳوٺن ۾ ڦيري ايندين، اهي سڀ ڳوٺ توکي بخشش ڪيا ويندا." هرپال فقط هڪڙيءَ رات ۾ ٻه هزار ڳوٺ ڦيري آيو، ۽ ڪرڻ کي انجام پٽاندر اهي ڳوٺ هرپال کي ڏيڻا پيا. هرپال پنهنجي راڻيءَ کي وٺي وڃي پال شهر ۾ رهيو- ۽ پوءِ اهو شهر "پال" ضلعو بڻيو.

ٻرڙيل مڪواڻو

راڻي چندن جي وڃڻ کان پوءِ، ٻرڙيل مڪواڻي اچي پارڪر تي قبضو ڪيو. هن ڳچ وقت تائين بادشاهي ڪئي. تنهن کان پوءِ رتي ڪوٽ کان ميگهه سينڌل وٽ آيو. ميگهه سينڌل چيو ته "بادشاهي پرمارن جي، ۽ ڪائين مڪواڻا!" تنهنڪري هو ٻرڙيل مڪواڻي کي مارڻ جا گهات پيو گهڙيندو هو. هڪڙي ڏينهن هن ڏنراج نالي گونگڙيءَ جي چارڻ سان مڪواڻي کي مارڻ جي صلاح ڪئي. ڏنراج چيو ته "اسان کي سوڍن جا چارڻ لکي ڏيو، ته صلاح سهڻي ڏيانو." ميگهه سينڌل ڏنراج چارڻ جو اهو شرط پورو ڪيو. پوءِ ڏنراج چيو ته "ٻرڙيل مڪواڻو روز سج اڀرڻ کان اڳ ۾ ٻانڌيءَ تي ديويءَ جي پوڄا لاءِ اڪيلو بغير هٿيارن جي وڃي ٿو: اوهين ان وقت

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

واٽ تي ڪيس ماري، پارڪر تي قبضو ڪري ورتو. چارڻ جي صلاح وٺي، سينڌل، ڍريل کي ماري پارڪر تي قبضو ڪيو.

ڪارونجهر تَنان ڪَ جَسَ، ڪَجَسي سيڙيو ڪاڄ،
ڍريل مڪوائو مارائوتان، ڏوڙ ڪاڍي ڏنو راڄ.

سينڌلن جي پارڪر تي حڪومت

پوءِ اچي ميگهه سينڌل پارڪر تي راڄ ڪيو:

سينڌل سوڍي ناس ڪيو، رتي ڪوٽ راڙو،
ميگهه پارڪر ڪٽيو، ماري مڪواڙو.

ميگهه سينڌل جي وقت ۾ دهليءَ جي بادشاهن جون وقت بوقت پارڪر تي ڪاهون ٿينديون هيون، تنهنڪري ميگهه سينڌل ساري پارڪر ۾ فرمان ڦيرايو ته سڀ ماڻهو پنهنجا گهر وڃي جبل ۾ ٺاهين، ته جيئن دهليءَ يا احمد آباد جي بادشاهن کي ڪابه خبر نه پوي ته پارڪر ۾ ڪوبه ماڻهو رهي ٿو يا نه. حڪم جي ترت تعميلات ڪئي ويئي، ۽ ماڻهن پنهنجا گهر وڃي جبل ۾ ٺاهيا. اڄ ڏينهن تائين انهن گهرن جا نشان ڏسڻ ۾ اچن ٿا. جهونو ڪاسبو، گارڙيو، ونديرو، ڏونگري، راڙپر وغيره، سڀ جبل ۾ ڳوٺ هئا. فقط هڪ سورو چارڻ، ڳوٺ سوراچند جو، تنهن چيو ته ”مون وٽ سال جڳهيو آهي، تنهنڪري ماڻ نه ويندس.“ ڳوٺ سوراچند تي ٽالو به سوري چارڻ تان پيل آهي. اڄ ڏينهن تائين ان جي کوٽايل کوهه کي ”سوريو کوٽو“، ۽ تلاءَ کي ”سوريو تلاءُ“ چوندا آهن.

احمد آباد جي بادشاهه جي پارڪر تي ڪاهه

ميگهه سينڌل کان پوءِ، سندس پٽ پنراج سينڌل گاديءَ تي ويٺو. پنراج سينڌل، ڪارونجهر جبل ۾ ساڙدري کان مٿيرو هڪ قلعو ٺهرايو، جنهن کي ”پنراج گڍ“ چوندا آهن. قلعي جا نشان اڃا تائين ظاهر آهن. سندس ڏينهن ۾، احمد آباد

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪان جڏهن گجرات جي احمد شاهہ پارڪر تي چڙهائي ڪئي، تڏهن ان کي ڪاٻہ ٻهر ڏسڻ ۾ ڪانہ آئي. صرف سوراچند ۽ سوڍي جي جهوڙي هئي. بادشاهہ جي لشڪر سوڍي جي واڌ کي وڃي گهيرو ڪيو، ۽ ان کي چيو تہ "اوهان جو راڻو هاڻي ڏيکار، نہ تہ تنهنجو سِر ڏڙ سان ڌار ڪيو ويندو." سوڍيو چارڻ ان لشڪر سان اجازت وٺي پنراج وٽ آيو، ۽ واڪو ڪري ڪيس چيائين تہ "راجپوت آهيو تہ مون کي ڇڏايو ۽ هاڻي بادشاهہ وٽ حاضر ٿيو." پنراج چيو تہ "اي چارڻ، مان ڪڏهن بہ بادشاهہ وٽ حاضر نہ ٿيندس: آءٌ پنهنجي سسي وڍي ٿو ڏيانءِ، سا ڪٽي وڃ." ائين چئي، پارڪر جي هن بهادر راجپوت، تلوار سان پنهنجو سِر وڍي ڪٽي چارڻ کي ڏنو:

ڦگڻ ماس ورس آٺاڻوَ، ٽيڄ ٽيرس ڀُڌوار،
سينڌل سِر سماپيو، پُڇ ڏاري پَنراج.

چارڻ اَن سُوڍي جو سِر ڪٽي بادشاهہ کي سونپيو، ۽ چوڻ لڳو:

"سينڌل نہ هوي پنجٽا، وانڍي گام رو ويڙ،
جنهن نيمايو نياوُ ٿو، ڪنيو ڪنڌ ڪڙهير."

بادشاهہ بهادر راجپوت جو سِر ڏسي ارمان ۾ پئجي ويو ۽ پوئين پيرين احمد آباد پهتو.

پنراج جو اولاد، صابو سڻ وارا سينڌل آهن.

ڪاجل شاهہ ۽ بجل شاهہ

هيءَ ارب-پتي اوسواڙ، پاري نڳر جا رهاڪو هئا. پاري نڳر جي ناس ٿيڻ تي اهي ڀوڏيسر ۾ رهيا هئا. ڪن ڳالهين ۾ ڀوڏيسر جي سوڍن ۽ اوسواڙن جي پاڻ ۾ اڻبڻت ٿي پيئي هئي، تنهنڪري ڏياريءَ جي رات پنهنجن گهرن ۾ ڏيئا ٻاري گجرات ڏانهن هليا ويا، ۽ ويندي هي لفظ لکي ويا:

”ڪاجل ڏيکسو ڪؤڙي، ويجل واڏڙي.“

[هاڻ ڪجل صرف ڪڙين (ڏبلين) ۾ ئي ڏسندا، ۽ ٻيجل (وڄ) بادلن ۾ ئي چمڪندي ڏسندا.]

پوڏي ڍرو

پوڏيسر ۾ هن وقت جيڪي ڊٺل ڍرا نظر اچن ٿا، تن ۾ پوٺي ڍرو ڏسڻ وٽان آهي. ان جي آنپن ٽيڻ جي هڪ دلچسپ ڪهاڻي آهي: پوڏيسر ۾ جين قوم جي هڪ مائي رهندي هئي، جا هرروز هڪ پوٺي سٽ جي ڪتيندي هئي. ڪيترن سالن کان پوءِ اُن سُٽ جي پئسن مان هُن اهو ڍرو ٺهرايو. پوءِ ته مائيءَ وٽ اڪيچار ڌن اچي پلئه پيو. مائيءَ اهو سمورو ناڻو ڍري جي متئين گنبذ ۾ چٽايو. اوچتو مائيءَ جو مرتيو ٿيو، ۽ اهو ڌن اُن گنبذ ۾ ئي پوريل رهجي ويو.

سنڌن سان ڪن ٻالهين ۾ اٿيٽ هٿڻ ڪري، جڏهن جيني لڏي گجرات ڏانهن ويا، تڏهن اُن مائيءَ جا چونپڙا ۽ ٻيو جيڪو سامان هو، سو ٻه ڪٽي ويا. هڪ ڏينهن هڪ واڻئي اُن مائيءَ جو لکيل چونپڙو پئي پڙهيو، ته ان ۾ لکيل هو: ”ماٿو وادي، مال ڪاڍي“ـ يعني منهنجو متو وڍ، پوٺيءَ ڍري مان مال ڪڍ. پوءِ اهو واڻيو مصنوعي طرح چريو ٿي، ڪي ڏينهن پوڏيسر رهندو هو. هڪڙي رات، وجهه وٺي، گنبذ ڪيرائي، ڌن کڻي، رفوچڪر ٿي ويو. اڄ ڏينهن تائين پوڏيسر جي ٻين ڍرن جا گنبذ سلامت بيٺا آهن، ۽ پوٺي ڍري جو گنبذ ڪيريل نظر اچي ٿو.

---

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڀوڏيسر جو تلاءُ

هيءُ تلاءُ ڀوڏي پرمار عيسوي ڇهين صديءَ ۾ ٺهرايو هو. ڀوڏي جو پورو نالو ”ڀدريشر“ هو، جنهنڪري ڀوڏيسر جو اصل نالو ”ڀدريشر نگري“ آهي. هن تلاءُ جي ويڪر ٻه سؤ فوٽ ۽ ڊيگهه اُن کان ٻيڻي اهي. اڳي ان جي ڪناري تي هڪ پپر تمام ڊگهو ۽ ويڪرو بيٺل هو، جنهن هيٺ هڪ هزار ڍڳيون سولائيءَ سان ويهي سگهنديون هيون. هينئر اهو پپر ڀُرجي ويو آهي. آتي جي قديمي رهاڪن جو چوڻ آهي ته سؤ کن سال اڳ تائين هن پپر جو ڪجهه حصو ڏسڻ ۾ ايندو هو. چون ٿا ته تلاءُ جو سڄو ترو ٽامي جو هو، ۽ ان کي ”ڀوتن جو تلاءُ“ ڪري ڪوٺيندا هئا. ان بابت عجيب غريب ڏند ڪٿائون مشهور آهن. تلاءُ جي ڪناري تي ڇهه-ست پٿر بيٺل آهن، جي اُنهن راجپوتن جي يادگيريءَ جا آهن، جي لڙائيءَ ۾ ”جهونجهار“ ٿيا آهن. پٿرن تي بهادر راجپوت، گهوڙن تي سوار ٿيل آهن، ۽ هٿن ۾ تلوارون ۽ ڀالا اٿن. هيٺان گجراتيءَ ۾ ڪجهه اکر لکيل آهن، پر پڙهڻ ۾ نٿا اچن، رڳو ”ڪنجي“ جو نالو ظاهر ٿيو آهي، جو ترووٽ واريءَ لڙائيءَ ۾ انگريزن سان لڙيو هو. تلاءُ جي ٽوري هيٺ تمام جهوني زماني جو هڪڙو ننڍڙو شيوَ جو مندر ڍٺيل نظر اچي ٿو، ۽ اُن جي پاسي ۾ مسجد شريف آهي. ڏاکڻي پاسي جنهن جا چار ڏهرا اڃا تائين سلامت بيٺا آهن. هيءُ تلاءُ برسات جي موسم ۾ ڀرجي تار ٿي ويندو آهي، تڏهن ٻارهن مهينا پاڻي هلندو آهي. سلطان محمود غزنوي ٻه ڏينهن هن تلاءُ وٽ ٽڪيل رهيو، ۽ محمود شاهه بيگڙي ۽ سوڍن جي وچ ۾ جنگ هن تلاءُ وٽ لڳي هئي. هن تلاءُ کي ”ڀوتن جو تلاءُ“ چوڻ ڪري، گهڻا ماڻهو هتان رات جو ڪونه لنگهندا هئا.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پوڊيسر جي تلاءَ ۾ هوتل پريءَ جو آستان

پارڪر واري پاڱي تان جڏهن سمنڊ سڪي ويو، تڏهن پهريان آتي سج ڏسي سج لڳي پيئي هئي، ۽ سڄيءَ زمين تي وڏڪار اپريقدر هئي جو ماڻهو هٿ ۾ هٿ ڏيئي، هڪٻئي کي ڏسي نه سگهندا هئا. چون ٿا ته ان وقت ڪارونجهر ۾ پريون رهنديون هيون. مشهور ”هوتل“ پري، جنهن ٻرت جو پيچ اوڍي چام سان پاتو، تنهن جو آستان به ڪارونجهر جبل ۾ هو. ڪي چون ٿا ته پوڊيسر جو تلاءُ ديون کوٽيو هو. اهو تلاءُ تمام وڏو هو، ۽ ان جي ڪناري تي هڪڙو تمام وڏو پپر بيٺل هو: پريون ان پپر تي ويهي راند ڪنديون هيون ۽ سنان ڪنديون هيون. برٽن صاحب لکي ٿو ته: هوتل پدمڻي، اوڍي سان گڏجي، ٿرپارڪر ضلعي ۾ ڪارونجهر جبل ۾ ڪي سال گذاريا، ۽ 'جيسل' ۽ 'جکري' جو جنم به آتي ٿيو. جيئن ته هوتل پدمڻيءَ جو واسطو ڪارونجهر سان آهي، تنهنڪري دلچسپيءَ خاطر ان جي مختصر آکاڻي هيٺ ڏجي ٿي.

هوتل پريءَ جي آکاڻي

اوڍو چام، سما خاندان جو هڪ فرد هو. سمن تڏهن اڃا اسلام نه قبوليو هو. اوڍي چام جا مائٽ، مور ۽ منائي، سنڌ جا رهاڪو هئا. ۽ پوءِ سنڌ مان ڀڄي اچي ڪڇ ۾ رهيا. اتي به انهن ظلم ٻاري ڏنو، تنهنڪري انهن جو نالو ئي ”ڪيهر“ پئجي ويو. منائيءَ جي ٽينءَ پيڙهيءَ ۾ هوٿي ڪيهر پيدا ٿيو، جنهن جو پيو ڀاءُ اوڍو چام هو. سنڌس بهادريءَ جا ڪارناما ڪيراڪوٽ جي ٻچي ٻچي کي ياد هئا.

هڪڙي ڀيري، ان سهڻن تائين ٻاهر رهڻ کان پوءِ، بهادر ۽ نيڪ سيرت اوڍو گهر اچي رهيو هو، جنهنڪري هوٿيءَ جي محل ۾ بيحد آنند ڇانيل هو ۽ ان کي خوب سينگاريو ويو هو. اوڍي جي سواري، چام هوٿيءَ جي راڻيءَ ”سيلٽڏيءَ“ جي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماڙيءَ هيٺان لنگهي، سڌي راج-محل ڏانهن هلي ويئي. ان وقت ميلڻديءَ پنهنجا سهڻا ڍگها وار ماڙيءَ جي دريءَ وٽ سڪائي رهي هئي. پنهنجي ڏير اوڍي جي مرداني سونهن ڏسي، هوءَ سندس عشق ۾ گرفتار ٿي ويئي. بيقراريءَ وچان سڄي رات ڪيس ننڊ ڪانه آئي. صبح جو سج ايرڻ کان اڳ ئي داسيءَ هٿان اوڍي کي پنهنجيءَ ماڙي ۾ اچڻ جي نينڊ موڪليائين. اوڍو، پنهنجي ڀاڀيءَ جو حڪم اکين تي رکي، هڪدم اچي رنگ محل ۾ حاضر ٿيو. راڻيءَ کي سيس نوائي، چيائين: "ماتاجي، پرڻام!" ميلڻدي "ماتا" جو لفظ ٻڌي خفي ٿي، ۽ پوءِ ڏاڍيءَ خوشامد سان اوڍي کي چيائين:

"اوڍا نه ويهه اونهري، هي پلنگ پيو،
آڌي رات آٿ تسان، اوڍو ياد ڪيو."

اوڍي ڀاڀيءَ جي بدليل اکين کي صحيح ڪري ورتو، ۽ جواب ڏنائين:

"هي پلنگ هوتيءَ جو، هو منهنجو ڀاءُ،
تنهن جي تون گهر واري ٿئين اسان جي ماءُ."

پر ميلڻديءَ جي من ۾ اوڍي جي موهه اهڙو مچ مچايو هو جو بي حجابيءَ سان پنهنجي عشق جو اظهار ڪرڻ لڳي:

"چوڏهن ورس ۽ چار، اوڍا، اسان کي ٿيا،
نظر ڪٺي نهار، هيئون نه رهي هيڪلو."

پر اوڍو سچو راجپوت هو، سو پنهنجيءَ ويرنا ۽ سيرت کان هڪ انچ نه سريو ۽ چوڻ لڳو ته "ڀاءُ جي استري ماتا سمان آهي". راڻي غصي ۾ اچي چوڻ لڳي ته "هينئر ئي منهنجي منت ميڃ، نه ته سياڻي هن سرزمين لاءِ سڪندين!" اوڍو چوڻ لڳو ته "پرواهه ناهي. اهڙي ڀاري ڪلنڪ لاءِ پنهنجي جنم ڀومي، ڪيراڪوٽ کي ڇڏڻو پيم ته مون کي سؤ دفعا سويڪار آهي."

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻئي ڏينهن، جيئن ڄام هوٿي محل ۾ گهڙيو ته آڄالي بدران اندارو ڏٺائين. راڻيءَ هڪ انڌاري آسري ۾ وار کولي، ڪارا ڪپڙا ڪري، ليٽي پيئي هئي. اهو منظر ڏسي، هوٿيءَ جي پيرن هيٺان زمين نڪري ويئي. راڻيءَ کان پڇيائين ته ”اڄ رنگ محل ۾ اونداهي ڇو آهي؟ تنهنجا سورهن سينگار ڪيڏانهن ويا؟“ راڻيءَ، مڪر ڪري، هڪ اونهي آه ڀري ۽ اوڍي جي خلاف هوٿيءَ جا ڪَن ڀريا. هوٿي، استريءَ وس ٿي، ڪوڙيءَ ڳالهه کي سچي سمجهي، اوڍي کي حڪم ڪيو ته ”ڇئن ڀَهرن اندر ڪيراڪوٽ ڇڏي وڃ!“ اوڍي ڀاءُ جو حڪم قبول ڪيو.

ميا ڀري مال، اوڍي اچارا ڪيا،
ڪيرا تو جُهار، ڪيهر هايو ڪڇ ڏي.

اوڍو ڄام، گهوڙي تي چڙهي، پنهنجيءَ جنم ڀوميءَ کي هميشه لاءِ تياڳي، گجرات ڏانهن وڃڻ لاءِ تيار ٿيو. گام جي گوندر وٽ، پنهنجي پياري وطن کي الوداع ڪندي، ڪيراڪوٽ جي ڏونگر کي چوڻ لڳو:

”ڪيرا تو جُهار، سؤ سؤ سلام سنيري،
تو نوَ لکو هار، اوڍي ويل نه وسارج.“

ائين چئي، گهوڙي جي مُهاڙ گجرات ڏانهن ڪيائين، جتي سندس ماساتي ڀاءُ، ويسلڏي واگهيلو، پاٽڻ ۾ راڄ ڪندو هو.

ويسلڏي واگهيلي پنهنجي ڀاءُ اوڍي جو سٺو آدرستڪار ڪيو، ۽ گذريل ڏک آهستي آهستي اوڍي جي اندر مان الوداع ڪرڻ لڳا. هڪڙي ڏينهن، اوچتو، واگهيلي کي جهونو ويري تَن تي تري آيو، ۽ اونهي آه ڀري، اوڍي کي چوڻ لڳو:

”ڪاوان وڏو ڪيڻ، ويسلڏي نسانو ڀريو،
وڏو مستي ويڻ، نيڪو ڀانيٽيا ٿٽيو.“

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[اي اوڍا چام، ٻانڀڻيا ٻادشاهه جو ڪنڌ ڪانڪ ۾ ٻاري مهٽو منهنجي سرتي تي آهي. جيسائين ننگر سموئيءَ جون ست ـ ويهون سانڍيون سرڪائي نٿو اچان، تيستائين ڏان ٻدران ڏوڙ ٿو کان.]

ان وقت سنڌ ۾ ننگر سموئيءَ تي چام ٻانڀڻيو بن خيرالدين حڪومت ڪندو هو. اوڍو نهايت نرمائيءَ سان واگهيلي کي وينتي ڪرڻ لڳو ته "پارڪر جا پوڙا سون پيرن هيٺ لتاڙي چڙيا آهن، سون کي تورا ماڙهو ڏيو ته هڪ ٻلڪ ۾ ٻانڀڻيي جون سانڍيون سرڪائي، پاڻ کان ڀري ڪريان!" پوءِ اوڍي چام، سات کي سنڀرائي، گهوڙن جي سنهن جي مهاڙ سموئيءَ جي سمر ڏانهن ڪئي.

ٻئي طرف، سگال نگامرو نالي هڪڙو ڪڇ جو راجپوت هو، تنهن کي ٻه پٽ هئا، ۽ هڪڙي ڌيءَ، جنهن جو نالو هو "هوٿل". هوٿل هڪ پريءَ جو اوتار هئي، پر ڪنهن سراپ سان انساني جنم ورتو هئائين. سگال نگامرو جڏهن مرڻ نزديڪ ٿيو، تڏهن اولاد کي چوڻ لڳو ته "منهنجو جنم سڄايو نه ويندو، چاڪاڻ ته منهنجو دشمن، ننگر سموئيءَ جو ٻادشاهه، ٻانڀڻيو، هميشه سون سان لڙندو رهندو هو ـ اوهان مان ڪو به مون کي وچن ڏئي ته هو ٻانڀڻيي ٻادشاهه کي شڪست ڏيندو، ته منهنجو ساهه سولو نڪري!" ٻانڀڻيي سان لڙائي ڪرڻ جي ڪنهن کي به همت نه ٿي، تڏهن هوٿل وچن ڏنو ته مان آن ٻادشاهه کي شڪست ڏيندس. ائين چئي، مردانو ويس ڪري، گهوڙي تي چڙهي، سنڌ طرف رواني ٿي. پنهنجو مردانو نالو رکيائين ـ "ايڪامل".

هوڏانهن، اوڍي چام اچا ڪوهه پنڌ مس ڪيو هو ته هڪڙي حسين نوجوان کي ايندي ڏٺائين: لوڏ لاڪيٽي، خصلت خانداني، شاهاڻو وڳو زيب تن، سندس سمورا ساٿي هٿيارن سان لئيس ـ چڻ ته ڪو شهزادو لڙائيءَ تي نڪتو هو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اوڊي چام هن ڪان اڳ اهڙو جوشيلو جوان ڪڏهن به نه ڏٺو هو، سو اڳتي وڌي ڪانئس پڇيائين ته ”اي اِندر جا اوتار، تون ڪير آهين، ۽ هن خوفناڪ جهنگ ۾ ڪيڏانهن وڃي رهيو آهين؟“ نوجوان جواب ڏنو ته ”آءٌ پنهنجي پيتا جي وچن پاڙڻ لاءِ ٻانيٽيي جون ست - ويهون سانڊيون سرڪائڻ لاءِ وڃي رهيو آهيان.“ پوءِ ته ٻنهي جي خوشيءَ جي حد نه رهي، چاڪاڻ ته ٻيئي چٽا ساڳئي ماڳ وڃڻ وارا هئا.

گهڻن تورن ڏينهن بعد، ٻنهي جو ڪٽڪ اچي ننگر سموئيءَ جي نزديڪ پهتو. ٻنهي جوانن پنهنجو پنهنجو عهد پورو ڪيو، ۽ ٻانيٽيي جون ست - ويهون سانڊيون جورائي، گڏجي، سلامتيءَ سان ساڳئي رستي کان موٽي آيا. وچ واٽ تي ٻنهي ويرن جي موڪلائيءَ جي مهل آئي، تڏهن سندن اکين مان آنسو اوهيڙا ڪري وهڻ لڳا. آخر ٻئي جاني جدا ٿيا. پر اوڊي جي اندر ۾ هن حسين نوجوان جي صحبت اهڙو ته اونهو گهاءُ ڪيو هو، جو پنهنجن ماڻهن کان منهن موڙي، چوڻ لڳو:

”ججها ڏج ڄهار، ويسلڌي واڳهلي کي،
جت جوان آپار، آت اوڊو اوتليو.“

ائين چئي، پرينءَ جا پير نهاري، ٻوٽي سوٽيو. ڳجهي لباس ۾ لڪل اهو نوجوان ڪير هو؟.... اِها هوتل پدمڻي پاڻ هئي! واٽ تي، چڪاسر تلاءَ جو نرمل نير نهاري، پنهنجي سات کان پري نڪري، اڪيلائيءَ ۾ هوتل پري پنهنجو مرداڻو ويس لاهي وهنجڻ لڳي، ته ايتري ۾ اوڊو به چڪاسر جي پار تي چڙهي اچي ڏسي ته مار، هي ته ڪو سچو پچو محبوب آهي!

چڙهي چڪاسر پار، اوڊو هوتل آهوڙي،
وچائي ويني وار، پاٽيءَ مٿي پدمڻي.

هوٽل پنهنجيءَ سيند جا وار کولي، واسينگ جيان وچائي چڙيا هئا، جي چڪاسر جي شفاف پاڻيءَ جي زينت دوبالا ڪري رهيا هئا:

چڙهي چڪاسر پار، هوٽل نهاري هيڪلي،
سيند آ ڪيلا وار، تري ۾ ترڳون ڏي.

اوچتو ئي، هوٽل پنهنجي نگاهه پنتي ڪئي، ته اڪ وچي اوڍي تي پيس. هن پرديسڻ پريءَ، اوپري آدميءَ کي ڏسي، پنهنجن سهڻن ۽ ڊگهن وارن سان پنهنجي سندر سرير کي لڪايو، ۽ چوڻ لڳي.

”اوڍا آت آپيج، ريکڙ يارا چام،
نه ايڪلمل آنءَ، هوٽل منهنجو نام.“

هوٽل هڪل ڪري چيو ته ”اي اوڍا چام، جنهن کي تو ’ايڪلمل‘ سمجهيو ٿي، سو ايڪلمل ڪونهي: آءٌ ته مرد جي لبڪل لباس ۾ هڪڙي حور آهيان! تون تلاءَ جي پار کان پري بيهه ته مان پنهنجي سرير کي سينگاري وٺان.“

”هيءَ هوٽل پدمڻي آهي!“ اهو چائي، اوڍو اندرئي اندر ۾ گد گد ٿيڻ لڳو. پدمڻي پاڻيءَ کان ٻاهر نڪري، پنهنجي سرير تي سورهن سينگار سجي، اوڍي جي اڳيان اچي بيٺي، ۽ اوڍي کي ڪنڙا ڏونگر ڏانهن هٿ جو اشارو ڪيائين. ڪي چون ٿا ته ڪنڙو، ڪاٺياواڙ ۾ آهي، ڪي ڪارونجهر کي ’ڪنڙو‘ چوندا آهن. پوءِ هوٽل، ڪنڙي ڏونگر ۾، اوڍي کان انجام وٺي چوڻ لڳي ته ”اي اوڍا چام، جيڪڏهن سنسار کي اها سڌ پيئي ته اوڍي جي گهر هوٽل پري آهي، ته پنهنجي پريم ۾ زبردست انقلاب اچي ويندو! ان ڏينهن کان وٺي اسين هميشه لاءِ جدا ٿي وينداسين.“ اوڍي اهو انجام ڪيو ته هو ڪنهن تي به اها حقيقت ظاهر نه ڪندو: ”اي نگاري جي نيلڻي، اوڍي جو مرڻ يا جيئڻ هاڻ هوٽل جي هٿ ۾ آهي.“

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”چاهي مار جيار، مرڻ چڱو محب سان،
جيو جيوارڻهار، نيڻان تنهنجو نگاسري.“

پوءِ رواج موجب، ڇوڪريءَ جا چار ڦيرا ورتائون، ۽ ان طرح
پنهي جڻن هڪٻئي کي پاڻ آربي، رڻ ۾ شادي رچائي:

رڻ ۾ ڪريو سانڍرو، وچائي ڏاڙهون ڏاڪ،
اوڏو هوتل پرڻيا، سورج پرجانءِ ساک.

—

ڇوڪريءَ آنڌا چار، اوڏي هوتل سان ڏنا،
نيڪامري ايڪ نار، ٻيو ڪيهر جو راڇيو.

ڪنڙي جي ڪُنڊ ۾ اوڏي ۽ هوتل سنسار جي سک جا
ڏهه سال ڏاڍيءَ سک ۽ پريم سان پورا ڪيا. انهيءَ وچ ۾ هوتل
جي گود ۾ هيرن ’جيسل‘ ۽ ’جکري‘ سان چمڪي رهي هئي.

وسڪاري جي موسم هئي. آپ سڄوئي ڪارڻ ڪڪرن
سان ڍڪجي ويو هو. اُتر جي تِڏي ۽ وٽندڙ هوا، هر هر هوتل
جي ڪارن ۽ ڊگهن وارن کي وکيري، اوڏي جي ڳِلن تي
هلڪيون ٺڦڪيون ٿي هنيون. سارنگ جي هيءَ مونهن سوپيا
ڏسي، پکي پکڻ منڊر سر آلاپي رهيا هئا. هيءَ سندر فضا
اوڏي جو اندر سهي نه سگهيو، ۽ گرم آنسوئڙا سندس اکين
۾ پرجي آيا:

اُتر سيڙهون ڪيون، ڏونگر ڏمريا،
هينئڙو ترڦي مَڇ جان، ساجن سنڀريا.

اوڏي کي اوچتو پنهنجا پياءَ برادر، دوست ۽ راڄڌاني
چِت چڙهي آئي، ۽ هاريل هينئين سان هوتل کي اندر جي
آنڌ مانڌ کان واقف ڪيائين. پوءِ پنهي جي اکين مان ڳوڙها
ٽپ-ٽپ ڪري وهڻ لڳا. ايتري ۾ مور اچي ٻولڻ لڳو.
هوتل کي اها کمهلي لات ڪانءِ وٽي:

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”مت ٻول، مت ٻول، مورلا، لُو تو آڳو جا،
ايڪ تو اڙيو آڌرو، آوتر تنهنجو گهاءُ.

ماريس تو کي مور، سڄڻ جا ڇڙاوا ڪري،
آهين چت جو چور، اوڏو تو آداس ڪيو.“

هوٽل جا ڪنڊ ويڙ سٽي، مور پنهنجي سندر ڪنڌ کي اوچو
ڪري چوڻ لڳو:

”اسين گڙ جا مورلا، ڪانڪر پيٽ ڀران،
رُت آئي نه ٻولان، هيئون ڦاٽ مران.“

[اي ٻُڌ ڦٽي، اسان جو ٽڪاڻو آهي ڏونگر، سو پٿر کائي پيٽ
ڀرڻو ٿو پوي، ۽ هينئر جڏهن وسڪاري جي رُت آئي آهي،
تڏهن جي مات ڪريون ته هڪدم اسان جو هيئون ڦاٽي پوي!]
اِئين چئي، مور ڏيمي سُر سان وري ٽهُوڪڻ لڳو. مور جو
ان طرح ٻولڻ هوٽل کي وڌيڪ ڪاوڙ ڏيارڻ لڳو، سو، پنهنجيءَ
نازڪ ٻانهن سان تير چڪي، ڪمان تي چاڙهيائين. انهيءَ تي
اوڏي هڪدم هوٽل جو هٿ جهلي ورتو ۽ چوڻ لڳو:

”گنهاري م تانگهاڙي، لانبا ٻانڌ م ڏور،
گاي گلي گنڪسي، تون ڪيتا آڏائيس مور!“

[چري، ڪنڙي جي ڪنڌ ۾ مور ٻولي رهيا آهن، تون پلا
ڪيترن کي مارينديندءَ؟“

”ڪرپا ڪيجي نه ماريئي، جنهن جا رَتا نيڻ،
ترڙ وينا ٽهوڪا ڪري، نت سنياري سيڻ.“

[اوڏو چوڻ لڳو: اي هوٽل، ويچارن مورن کي چو ٿي
مارين، انهن جي ڏکهي ڳچيءَ ۽ رَتا نيڻ ڪهڙا نه ٺاهوڪا
ٿا لڳن! اهي ته سدائين پڪارون ڪري پنهنجن سڄڻن کي
سنياري رهيا آهن.]

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”ريل ڇپيلا ڏونگرا، چارو لڳي چڪور،
وساريا سنياري ڏئي، اي نه مارجي مور.“

اوڏي کي نهايت ڏکارو ڏسي، هوتل هيئيون ويڻ آچارڻ لڳي:

”چنچر پڄاڻي چڪ هوئا، ٽنبڪ ٿي ويا نيڻ،
ڪم تي آتم گوريان، چڙهي تنهنجي چت سيڻ.“

اوڏو جنهن پٿر تي ٽيڪ ڏيو ويٺو هو، سو به ڳوڙهن سان آلو ٿي ويو، تڏهن هوتل چوڻ لڳي: ”اي اوڏا چام، اج کهڙيءَ ڪامڻيءَ کي ياد ڪري رت روئي رهيو آهين؟“
اوڏي پنهنجو آداس چهرو مٿي کنيو ۽ چيائين:

”ڪنڙي موتي نپجي، ڪيچ ۾ ميلسي مٽ،
هوتل جهڙي پدمڻي، ڪيچ ۾ نيڻن نه ڏٺ!“

[هوتل جهڙو هيرو ڪنڙي کان سواءِ ڪٿي به پيدا نٿو ٿئي، اتي ته رڳو مٽ ٿين ٿا: تو جهڙي پدمڻي ته مون پنهنجي ملڪ ڪيچ ۾ ڪڏهن ڪانه ڏٺي.]

”کير ٻري ۽ ٻاورلي، ڦل ڪنڊا ۽ ڪک،
هوتل هاو ڪيچڙي، جت ماڻهو سوايا لک.“

[اي هوتل، جيتوڻيڪ آتي ڪنڊائي ڪنڊا آهن، گلن ڦلن جو ڇهڇٽو نه آهي، تڏهن به منهنجو ديس آهي، جتي هر ماڻهوءَ جو ٻول سوا لک لهي ٿو.]

پوءِ اوڏو پنهنجي وطن جي ساراهه هيئن ڪرڻ لڳو:

”ونڪا ڪونئر مڪٽ پڙ، ونڪا واڇڙيئي وڄ،
ونڪا ڪونئر تو ٿئي، پاڻي پيئي جو ڪيچ.“

[ڪيچ جا ماڻهو بهادر، گهوڙا تڪا، ۽ ڏڳا پلا ٿين ٿا. تون جيڪڏهن ڪونئر! ڪيچ ڏرتيءَ جو پاڻي پيئن، ته هن کان به وڌيڪ مهاوير ٿين، تنهنڪري اي جنم ديوي، منهنجي پوسيءَ ڏانهن هل.]

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”هرڻ آڪاڙا نہ ڇڏي، جنم ڀوم نَران،
هاٿي ڪي ونديا جبہ، وِسرسي وُئان.“

[هرڻ کي پنهنجو اصاي آڪاڙو، ماڻهوءَ کي پنهنجي
جنم ڀومي، ۽ هاٿيءَ کي ولديا جبل مرڻ تائين ڪونہ وسرن .
پنهنجو وطن تہ هر ڪنهن کي مِٺو آهي.]

”گِرَ ءوران، ٻَنَ ڪونجيران، آنبا ڏار سوُئان،
سجڻ ڪُوَچن جنم گهر، وِسرسي مؤُئان.“

[مور کي ڏونگر، ڪونج کي جهنگ، طوطي کي انب
جي ٽاري، ۽ ماڻهوءَ کي سجڻ جو ڪڙو وڻ ۽
پنهنجو جنم گهر، مرڻ کان پوءِ وسرندا.]

هوٽل، اوڊي کي انت آداس ڏسي، سندس وطن ورڻ
قبول ڪيو.

ائين، سهي سنهري، شام ڏاري اچي ڪيراڪوٽ جي
گوندري ۾ پهتا. هوٽل نهايت چالو ۽ هوشيار استري هئي،
تنهن اوڊي کي چيو تہ ”پهرين تون اڪيلو وڃي پنهنجي ديس
جو واءُ سڳاءُ وٺي اچ تہ راڄ جو ڪاروبار ڪيئن پيو هلي.“
اوڊو، اها ڳالهہ مڃي، اڪيلوئي رات جي وِڳڙي ۾ گهٽين
جو گشت ڪرڻ لڳو. ڏٺائين تہ ڪيراڪوٽ ۾ ڪُنڀاءَ جي
زبردست لهر ڇانيل آهي. جنهن جنم ڀوميءَ ۾ اڳي اوڊي جو
اِسم عام کي چيت چڙهيل هو، اُتي هينئر اوڊي جي نالي کي
بہ ماڻهو وساري چڪا آهن. اوڊي ساري رات رُنِي اهو ماجرو
سمجهي ورتو، ۽ هوٽل کي اچي چوڻ لڳو تہ ”هي شهر
ڇڏي، پاڻ ۾، ويسلڏي واڳهياي وٽ هلڻ گهرجي!“

پاڻ ۾، ڪجهہ ڏينهن کان هڪڙي ڪيهر شينهن دهشت
مچائي ڇڏي هئي. وڏا وڏا پهلوان جوان ان کي شڪار ڪرڻ
کان بان؟ ڪري ويٺا هئا. ببر شينهن جي دل ڏار ينڊڙ ڳجگار سان،

ٻارن ۽ ٻين جون ڏيون ڏهلجي رهيون هيون. واڳيو سخت پريشانيءَ ۾ گرفتار هو. پاڻ جي ...ريدارن جي ٻانهين ... اهو ٻل نه هو، جو هن آفت جو انت آڻي سگهن. شير جي ڊپ ... ڪنهن کي مجال نه هئي جو شهر کان ٻاهر پير ڌري! اوچتو ڳام جي گوندري وٽ، ’جيسل‘ جي ڪمان مان نڪتل تير، شير جي چيلهه کي ڪوري، آرپار لنگهي ويو. آدمخور شينهن، تاڙون ڪندو، رنڀندو، اتي جو اتي ڪري پيو. ساري راڄ ۾ واه-واه ٿي ويئي! ويسلڏي کي خبر پئي، ته هڪدم هلي آيو. ڏسي ته اوڍو ۽ سندس ٻه پٽ بيٺا آهن! هو ڏاڍو خوش ٿيو ۽ کين ڀاڪر پائي مليو. پوءِ کين عزت سان محل ۾ وٺي آيو، ۽ اوڍي کان پڇيائين ته ”جيسل ۽ جکري جا ناناڻا ڪٿي آهن؟“ اوڍي کئين جُڙتو ڳالا ورتا، پر ڪچهري چوڻ لڳي ته ”انهن ماڻهن کي ڌيئن جي اولاد ته آهي ئي ڪونه!“ وري جيسل ۽ جکرو، ٻئي، ڀريءَ ڪچهريءَ ۾ تلوارون مياڻ مان ڪڍي بيهي رهيا. پنهنجي پيءُ اوڍي کي چيائون: ”اسان جي ماءُ تي ڪهڙو ڪلنڪ آهي، جو ماڻهن وٽ سندس نالو ظاهر نٿا ڪريو؟“ پيءُ پنهنجي پٽن کي ڪيترن ئي حيلن سان سمجهايو ته هو ضد نه ڪن، نه ته کين پڇتائڻو پوندو؛ پر پٽن مان ڪو هڪڙو به پنهنجيءَ ڳالهه تان ڪونه مڙيو. اوڍي جي اکين آڏو ڪاري رات ڇانئجي ويئي، ۽ پنهنجيءَ پياريءَ هوتل جي ڏنل انجام کي ياد ڪري، اندر ئي اندر ۾ روئڻ لڳو. سمجهي آيس ته هاڻ هوتل اِجها ٿي هٿن مان وڃيم. پر ڪري به ڇا؟ ويچاري سان گڏري ۽ ڪاتيءَ واري ڪار هئي. آخرڪار، پنهنجي ڇاتيءَ تي پٿر رکي، چوڻ لڳو: ته ”هوتل پري!“ اهو نالو ٻڌي، ساريءَ ڪچهريءَ ۾ ڇهڪڙو مچي ويو: ”اوڍي جي گهر، هوتل!“

هوتل کي ان وقت ئي خبر پهچي ويئي، سا پنهنجي قرب جي ڪهاڻي لکي، انهيءَ دم ۾ ڪنڙي ڏونگر ڏانهن رواني ٿي ويئي:

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چنيون لڪيون چار، هوٽل جي هٽڙي:
اوڏا وانچي نهار، اسان اچڻ ايترو.

آون پڪي آڏايان، نه سگهڙ نه پار،
هوٽل هاي پونئري، اوڏا تو جُهار.

اوڏو ۽ هوٽل هميشه لاءِ هڪٻئي جي جدائيءَ ۾ جهرندا رهيا. اونداهيءَ جا ڪارا ڪڪر چانئجي ويا، ۽ سنجوڳ جو سورج ڪڏهن به ڪونه اڀريو.

ساسهين ڏار ڏيوا ٻري، ٻجاي چمڪ پران.
اوڏو اڄ آڻهرو، هوٽل ناهه گهران.

---

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

محمود شاهه بيگڙو

جنهن وقت دهليءَ تي تغلق ۽ خلجي گهراڻن جو راڄ هو، تنهن وقت گجرات ۾ صوبا حڪومت هلائيندا هئا. پڇاڙيءَ ۾ هڪڙو مسلمان ٿيل راجپوت سردار، مظفر شاهه نالي، گجرات جو حاڪم ٿيو. هيءُ گجرات جو پهريون مسلمان حاڪم هو. مظفر شاهه کي سندس پوٽي احمد شاهه زهر ڏيئي، پاڻ گجرات جي واڳ هٿ ڪئي. احمد شاهه سابرمتيءَ جي ڪناري تي هڪ نئون شهر، احمدآباد نالي ٺهرايو. ان کان پوءِ سندس پٽ محمود شاهه بيگڙو تخت تي ويٺو. هن گرنار ۽ پاواگڍ، ٻئي قلعا راجپوتن کان جيتي ورتا هئا، تنهنڪري سندس نالو "بيگڙو، ٻه-گڙهه جيتڻ" وارو پيو. بيگڙو ١٤٥٩ع ۾ گاديءَ تي ويٺو، ۽ ١٥١١ع تائين، ڪُل ٻاونجاهه سال راڄ ڪيائين. شروعات ۾ هن سان اميرن تڪرار ڪيو، تڏهن هن جي والده اميرن جي بگڙڻ جي سموري سُڌ پنهنجي پٽ کي ڏني. هن پهرين سورٺ تي ڪاهڻ جو ارادو ڪيو. تنهن وقت جهوناڳڙهه تي راءُ منڊلڪ راڄ ڪندو هو. راءُ منڊلڪ کي هڪ چارڻياڻيءَ هيٺيون سراپ ڏنو هو:

گـڍ جهوناڻي پوڙ، ڏاسو ڪنڌ ڏيکيسي نهين،
رتـن جاوسي روڙ، منهن سنپاريـس منڊلـڪ.
ناگپائي نان نه کميو، پدمـنـي رانـا پيـيـت،
ماڙي ٿنندي مسيت، منهن سنپاريس منڊلـڪ.
نـه پوٿي نه پُراڻ، پـا گـوت ٻـاڙيـس نـه،
ڪلمو پڙهندين قرآن، منهن سنپاري منڊلـڪ.
جهالو جا جهنڪار، نـه وري سک سنپرنـدا،
پوندي ٻانگ پڪار، منهن سنپاريس منڊلـڪ.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چارٽياڻيءَ جو سراب سچو نڪتو، ۽ محمود شاهه ٻهڙي جهونا ڳڙهه تي ٻي دفعا ڪاهي، راءِ منڊلڪ سميت، سڀني کي مسلمان ڪيو ۽ اتي هڪڙي مسجد شريف ٺهرائي. پوءِ محمود شاهه چنپانير جي هڪ سندر قلعي، پاواگڊ تي چڙهائي ڪري ويو. تنهن وقت پاواگڊ تي پتائي راول راج ڪندو هو. راجپوت هن سان برادريءَ سان وڙهيا، پر نيٺ هار کاڌائون. محمود شاهه پاواگڊ ۾ به هڪ سهڻي مسجد اڏائي.

ملڪ جلال الدين جي پارڪر تي ڪاهه

جنهن وقت محمود شاهه بيگڙو گجرات جي گاديءَ تي هو، تنهن وقت سنڌ تي سمن جي بادشاهي هئي. سمن کي هر وقت گجرات جي حاڪمن کان خوف رهندو هو، تنهنڪري انهن بلوچن جا چار هزار ڪٽنب ننگر پارڪر ۾ بچاءَ لاءِ رکيا. بلوچ چوپائي مال تي گذران ڪندا هئا. برساتن جي مند ۾ آبو جبل لنگهي، مالوا ۽ نربدا جي علائقن ۾ گشت به ڪندا هئا. وقت سر واپاري قافلن کي ڦري، پيٽن ۾ پنهنجو مال نيڪال ڪندا هئا. انهن جي هيءَ ڦرمار ايترو ته زور ورتو جو مصطفي ۽ احمد آباد جي وچ ۾ هلندڙ قافلا بنهه بند ٿي ويا. سلطان محمود، ملڪ جلال الدين کي ڪوٽوال مقرر ڪيو. هو هڪ دفعي پارڪر تي چڙهائي ڪري آيو، ۽ پنج سؤ ڏاڙيل گرفتار ڪري، انهن کي سوريءَ تي چاڙهيائين. تنهنڪري ڏاڙيلن ۾ وڏيڪ ڏاءُ پيدا ٿيو، ۽ جلال الدين کي تمام تنگ ڪيائون. سلطان محمود جلال الدين کي ”محافظ خان“ جو لقب عطا ڪيو.

محمود شاهه بيگڙي جي پارڪر تي ٻهرين چڙهائي

ڏاڙيلن کان تنگ ٿي، سلطان پاڻ، زبردست توبخاني سميت، سن ١٥٠٤ع برابر ٩٠٩ هجريءَ ۾، پارڪر تي ڪاهي آيو ۽ بلوچن کي هٿ ڪري مارڻ لڳو. بلوچ چوويهه هزار

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لشڪر سان سنڌس سامهون ٿيا، مگر سلطان جي توبخاني جي ڪري ڀڄي ويا. سلطان پوءِ ڪيترن سارن بلوچن کي قابو ڪري، احمدآباد موٽيو. تنهن هوندي به ڦُرلُٽ بند نه ٿي. هن پارڪر ۽ ڪڇ تي قبضو ڪري ورتو، پر ٿر جي پيٽن ۾ هن کي ڌاڙيل گولڻ ۾ تمام تڪليف ٿي.

پونڊيسر جي مسجد شريف

آن وقت پارڪر ۾ سوڍن ۽ کوسن جو تمام زور هو، سوڍا ۽ کوسا گڏجي ڌاڙا هڻندا هئا، ۽ پيئي ذاتيون ڪنهن جي به پرواهه نه ڪنديون هيون. ڪو مسافر يا قافلو پارڪر مان لنگهندو هو ته هُو ان کان ڏَن ته وٺندا هئا، پر جيڪو مال متاع موجود هوندو هو، آهو به ڦري، پوءِ ڇڏيندا هئا. انهن بلوچن جي بابت ۾ ڪئپٽن ريڪس، پنهنجي ڪتاب ”حالات ٿر ۽ پارڪر“ جي صفحي ١٠، ١١ ۽ ١٢ ۾ لکي ٿو ته ”بلوچن جا چار هزار ڪٽنب پارڪر ۾ رهندا هئا. ظاهري نموني آهي مارواڙ ۽ پالنپور جي حدن ۾ آڏن جا وڳر چاريندا هئا، پر موقعي مطابق تي گجرات ڏانهن ويندڙ قافلن کي ڦريندا هئا. اهو مال اچي ٿر جي پيٽن ۾ ڏرڙن ۾ لڪائيندا هئا، ۽ پوءِ گجرن، سولنڪين ۽ ڪڇ جي جاڙيجن کي ڌاڙي جو مال نيڪال ڪندا هئا، ۽ وقت جي حاڪمن سان موقعو پائي جنگيون ڪندا هئا. سندن برخلاف دهليءَ جي تغلق بادشاهن کي دانهون پهتيون هيون، پر آنهن کي ايتري فرصت ڪانه هئي جو کين سيکت ڏين. سلطان جي ڪوٽوال جلال الدين کي هنن ڏاڍو تنگ ڪيو، تنهنڪري محمود بيگڙو ١٥٠٤ع ۾ پارڪر تي ڪاهي آيو.“ پيو سيد علي ريس ١٥٥٦ع ۾ پارڪر مان لنگهيو هو، سو پنهنجي ڪتاب ”مرات الممالڪ“ ۾ لکي ٿو ته ”اسان جي پارٽي ڏهن ڏينهن جي سفر بعد راجپوتن جي شهر ننگرپارڪر پهتي، جتي راجپوتن اسان کان ڪسٽم وٺڻ کان پوءِ وڙهڻ شروع ڪيو. انهن کي امان وٺان

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پهرين ونڌ جي نيت هئي. پوءِ جڏهن اسان ڪجهه ڏنو، تڏهن اسان کي وڃڻ جي اجازت ڏنائون.“ انهن ڳالهين مان ثابت آهي ته پارڪر ۾ ان وقت جي سوڍن ۽ کوسن جو عام ڏنڊو اهو ئي هو. هڪڙي ڏينهن سلطان محمود بيگڙي جي والده قافلي سميت اچي پوڏيسر وٽ ٽڪي. سوڍن انهن کان ڪسٽم ورتو، ۽ قافلي کي لٽي ورتو. ڪي چون ٿا ته انهن وٽ پارس مٽي هئي، جا سوڍن ڦري ورتي. بيگڙي جي والده جڏهن احمدآباد پهتي، تڏهن هن سڀ ڳالهه جي سڌ بيگڙي کي ڏني. تڏهن هو ٻيون دفعو، سن ١٥٠٥ع، برابر سنبت ١٥٦٢، برابر هجري ٨٨٠ ۾، پوڏيسر تي ڪاهي آيو. خونخوار لڙائي لڳي، جنهن ۾ ڪيترا سلطان جا ماڻهو ۽ ڪيترا سوڍا مارجي ويا. سلطان جا ماڻهو جيڪي مارجي ويا، تن جون مسجد جي پاسي ڪيتريون قبرون ڏسڻ ۾ اچن ٿيون. پوءِ محمود شاهه هڪ سنگمرمر جي عاليشان مسجد ٺهرائي، جنهن جي ڊيگهه ۽ ويڪر ٽيهه فوٽ آهي. اڏاوت جو اهو نمونو بهترين آهي. اندر فارسيءَ ۾ اکر لکيل آهن: ”محمود شاهه بن مظفر شاهه بن غياث الدين ــــ سن ١٥٠٥ع.“ هيٺ ”سنبت ١٥٦٢“، گجراتيءَ ۾ لکيل آهي، ۽ فارسيءَ ۾ لکيل آهي: ”جيڪڏهن مسجد زخمي ٿي پوي ته وقت جي حاڪم تي اهو فرض عائد ٿئي ٿو ته ان کي درست ڪرائي.“

پيمر ڏيو جو پارڪر تي قبضو

سلطان محمود غزنويءَ جي وفات کان پوءِ، سنڌس پوين جي ڪمزوري ڏسي، راجپوت راجائن وقت بوقت سنڌ ۽ پنجاب تي ڪاهون ڪرڻ شروع ڪيون. غزنوي دؤر وقت دهليءَ تي تومارن، اجمير تي چوهاڻن، قنوج تي راٺوڙن، ۽ گجرات تي واگهيلن جي حڪومت هئي. محمود غزنويءَ کان پوءِ گجرات جي حاڪم پيمر،

پارڪر کان ٿي، ساريءَ سنڌ تي قبضو ڪري ورتو هو. گجراتي "پريم مالا" مان ان بابت ڪي شعر پيش ڪجن ٿا:

ورس شانتي تي سات، ونراج وهيوٽ ڪريو،
ايڪ سان نيرپ سات، ٿيا چاوڙا ونس جا.

چٿهاءِ نيرپ سامنت، نيپٽاو ۽ ريسن هتو،
تنهن کان ايو انت، جئه سيکر جي ونس جو.

رکيو سر پتر تاج، راجا گجر ديش جي،
سولنڪي مولراج، مامي کي ماري ٿيو:

پراڪرمي مولراج، بلونت ۽ بهادر هتو،
تابع ڪريا تاج، ڪڇ ۽ سورٺ تڻا.

سولنڪي ڪل پاڻ، راج وڌايو شور سان،
ڦري تن جي آڻ، آبو سان ريوا سوڌي.

مهاراجا مولراج، پوءِ چار راجا ٿيا،
هليو گجر تاج، ڀيم ديو جي وقت ۾.

غزني جو سلطان، محمود گجرات پر،
ڪرواني حيران، اوچتو آيو چڙهي.

گهڻو ڪري نقصان، آڪٺ دولت لٽي ني،
غزنوي جو سلطان، محمود گيو سوديش عان.

سنيپاريو نج راج، اچي پاٽڻ مان ڀيمي،
پوءِ ڪيو هي ڪاج، سنڌ ديش قبضي ڪريو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پرمارن جي وقت ۾ پارڪر جي حالت

عيسوي پهرين صديءَ جي دؤر ۾ پاري نڱر سنڌ جو هڪ بهترين بندرگاهه هو. ساموئيلي بندر هئڻ ڪري ڏورانهين ڏيهن سان ان جو واپار هلندڙ هو، تنهن جي ڪري جيني قوم جا فرد سرمائيدار هئا. ”سڌونت-سارنگا“ جي ڪتاب موجب، پاري نڱر ۾ زبردست پاڻشالائون هيون، جتي عام جو پرچار هلندو هو. گُرُ برهمڻن جي عزت هئي. زمين پوکڻ جو ٿورو رواج هو. پرمار تمام بهادر هئا ۽ برهمڻ کين ’راجپوٽ‘ ڪري سڏيندا هئا. برهمڻ کان پڇي لڙائيءَ تي وڃڻ جو خاص دستور هوندو هو. پاري نڱر ناس ٿيڻ کان پوءِ پارڪر ۾ چئني طرف طوائف الملوڪيءَ جو دؤر هو. دهليءَ ۽ گجرات جي پاسن کان وقت بوقت پارڪر تي ڪاهون ٿينديون هيون. تنهنڪري هڪڙي وڏي وڻ تي هميشه ماڻهو واري وٺيءَ تي ويهندو هو، ۽ پوءِ جڏهن لشڪر ايندو ڏسندا هئا ته زالن کي هڪ هنڌ لڪائي، پاڻ وڃي لڙائيءَ کي منهن ڏيندا هئا. علم جي لهر پاري نڱر تائين محدود رهي، ان کان پوءِ علم جو نالو نشان نه هو. ويندڙ قافلن کي لُٽڻ ۽ قُرمار ڪرڻ ان وقت خاص ڌنڌو هو. زالن ۾ ستي ٿيڻ جو رواج هو. پرمارن وٽ خاص لشڪر ڪولهين جو هو، تنهنڪري انهن جي عزت رکندا هئا. برهمڻ جي مڃتا هئي، باقي ٻين اڇوت ذاتين سان سهڻو سلوڪ نه هو. ميگهواڙن کي قميص پائڻ، ۽ سندن زالن کي چيٽ جي گهاگهري ۽ سون يا چانديءَ جي زيورن پائڻ جي سخت منع هئي. ويچارن اڇوت ذات وارن کي هر حالت ۾ غلام رکيو ويو، ۽ انهن کي علم جهڙيءَ بي بها دولت کان محروم ڪري ڇڏيو ويو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پارڪر جي راڻن جو شجرو

راڻي آسراءِ کان پوءِ هيٺيان راڻا ٿيا: (١) ڏيوراج، (٢) سڙڪجي، (٣) ننگهارجي، (٤) ارجنجي، (٥) پيمجي، (٦) ٻاڪرجي، (٧) گانگوجي، (٨) اکوجي، (٩) ماڻڪ راءِ، (١٠) ڏيپار ڏيوُ، (١١) رامسنگهه، (١٢) وٿويرجي، (١٣) رائڌنجي، (١٤) گجسي، (١٥) ڪانجي، (١٦) رتنجي، (١٧) هميرجي، (١٨) رڻڇوڙجي ۽ (١٩) اچل سنگهه، جو پارڪر جو موجوده راڻو آهي. سنڌس ننڍو ڀاءُ رڻمل سنگهه، ڀيالوي ۾ رهي ٿو.

راڻي اکوجيءَ کان پوءِ "آکا سوڍا" چوڻ ۾ آيا، جي موندري جا سوڍا آهن. هن جا چار ڀائر هئا: (١) نندوجي، جنهن ويرا واهه وسايو، (٢) سانوجي، جنهن ڪاسٻو وسايو، (٣) سانتلجي، جنهن ڪارڙيو وسايو، ۽ (٤) ويريسال، جنهن سڪپُر وسائي.

سوڍن جو پارڪر ۾ اچڻ

راڻي ڏارابرش تائين سوڍن سڄي ٿر ۽ پارڪر تي قبضو ڪري ورتو. راڻي ڏارابرش جا ٽي پٽ مارواڙ کان آيا. پهريون وڏو درجن شال، جنهن امرڪوٽ تي قبضو ڪيو. ٻيو ننڍو جڳت سنگهه، جنهن ننگرپارڪر تعلقي ۾ "ڀيلو" اچي وسايو. ڀيلو ننگرپارڪر کان ڇهه ميل جي مفاصلي تي آهي. ٽيون آسراءُ، تنهن اچي پارڪر وسائي ۽ ننگرپارڪر شهر وٽ هڪ تلاءَ جي پاسي جايون جوڙي اچي ويٺو. اُن تلاءَ کي "راڻاسر" تلاءُ ڪري چئبو آهي. اُن تلاءَ جي هڪ پاسي پڪسري پيٽ اڄ ڏينهن تائين سلامت بيٺي آهي.

---

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنگهوا ڍلاءُ

ننگر پارڪر کان چوڏهن ميلن جي مفاصلي تي ۽ ويرا واهه جي تمام ويجهو هڪ زبردست ڍنڍ ڏسڻ ۾ ايندي، جا ويڪرائيءَ ۾ اٽڪل ٻه هزار چورس ميل ٿيندي. برسات جي موسم ۾ هيءَ ڍنڍ پاڻيءَ سان تار ٿي ويندي آهي. تڏهن ان ۾ ٻارهين پاڻي رهندو آهي، ۽ ڏکڻ کان چٽيدن جي ٽڪريءَ تان لهندڙ "ڪونيا واهه" ڪي پاڻيءَ سان ڀري ڀر ڪري ڇڏيندي آهي. سنگهوا ڍنڍ، ويرا واهه جي سوڍن کي جاگير طور مليل آهي. منجهس جيئن پاڻي سڪندو آهي، تيئن هيرڻ ۽ ڪٽڪ پوکبا آهن، جي سنڌ جي ٻاليءَ زمين کان ٻه گوءِ کڻي ويندا آهن. منجهس ڪيترن قسمن جا پرديسي پکيئڙا اچي رهندا آهن. هن ۾ هڪ قسم جو گاهه ٿيندو آهي، جو ڏيڍ-چار فوٽ ڊگهو ٿئي ٿو: ان کي "ڪلورو" ڪري چيو وڃي ٿو. هن کي ڪٽي، مزور ماڻهو ڪٽن جو واڻ ٺاهيندا آهن، ۽ ان جي ڦرين مان ٻج ڪڍي، ڏڪار جي وقت، ٻچن جو قوت ڪندا آهن. ڪجهه مٿيرو "جڪن" جا ڍهرا ڏسڻ ۾ ايندا، جي تمام ڪاريگريءَ سان چٽيل آهن. ڍهرن جي نزديڪ پانسر تلاءُ آهي، آتي اڳي "پاڻ" نالي هڪ زبردست مالدار رهندو هو، تنهن پنهنجي مال جي سهنج لاءِ اهو تلاءُ ٺهرايو هو.

لورلائي

ننگر پارڪر کان ٻن ميلن جي مفاصلي تي، گهرٽياريءَ جي پر ۾، وڏو تلاءُ آهي. پاري ننگر کان جڏهن ٻه هزار گهڙ، لوهارن جا آتي جي راجائن کان ڪڪ ٿي نڪتا، تڏهن آنهن اچي لورلائي وسائي، جنهن کي "لوهارن واري" ڪري چيبو هو؛ آن جو آچار ڦري اج "لورلائي" ٿيو آهي. هن ۾ ٻارهين پاڻي رهندو آهي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لوهارن ۾ هڪڙي حسن ڇوڪري هئي، جنهن تي پاري ننگر جو شهزادو عاشق هو. لوهارن جي لڏي وڃڻ تي به هو انهن جي ستائڻ لڳو. آخر اها ڪيا آن تلاءَ جي ڪناري تي سٽي ڏاڪڻ چڙهي. آن جو پٿر اڄ ڏينهن تائين ڏسڻ ۾ اچي ٿو.

ڏونگريءَ جي سٽي برهمڻي

جنهن وقت پارڪر تي لشڪرن جو زور هو، تنهن وقت ڏونگري هڪ زبردست شهر هو. ان جي جاين جا نشان جتي ڪٿي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. آتي هڪ وڏو پٿر ڪنل آهي، جنهن ۾ استريءَ جو هٿ آهي ۽ هٿ جي پاسي ۾ سج ۽ چنڊ جون شڪليون آهن. روايت آهي ته لشڪرن جي ستائڻ تي هيءَ مهاپويتر ۽ ستي ناري هن جاءِ تي پاڻ جلائي ڀسم ٿي هئي، ۽ مرڻ وقت چئي ويئي ته ”هن جاءِ تي هڪ پٿر هڻي، آن تي چنڊ ۽ سج جون شڪليون ڪڍي ڇڏجو، ڇو ته جيستائين هيءَ دنيا قائم آهي، تيستائين منهنجي پوترتا جي ساک سج ۽ چنڊ پريندا رهندا، ۽ انصاف جي خون ڪندڙن تي ملامت وسائيندا رهندا.“

گوڙي جو مندر

ننگر پارڪر تعلقي ۾، ننگر پارڪر شهر کان اٺاويهن ميلن جي مفاصلي تي، ”گوڙي“ نالي هڪ ڳوٺڙو آهي، جو پالنوا کان ٻن ميلن جي مفاصلي تي آهي. آتي گوڙي جا ڏهرا آهن، جي تمام قديم آهن. گوڙي جا ڏهرا معنيٰ جينين جو جهونو مندر. ڪئپٽن ريڪس صاحب پنهنجي ڪتاب ”حالات ٿرپارڪر“ ۾ انهن جو نقشو پڻ ڏنو آهي. اِها عاليشان عمارت ڳوٺ کان آيرنڌي طرف، کليل ميدان ۾، ڪوهن جي پڊ ۾ آهي، هي مندر سوڍن حاڪمن جي اوج واري وقت، سنبت ١٣٧٦ ۾ تعمير ٿيو. جيئن ڌرم وارا

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پارسنات جا پوڄاري آهن، جي گرو گورکنات جو چيلو هو ۽ ڪيس ”گوڙيچو“ به چوندا آهن. اهوئي سبب آهي جو هن ڳوٺ جو نالو ”گوڙي“ پيو. مندر جي اندر وڃڻ سان شروع ۾ ڏکڻ طرف هڪ انڌارو پوئڙو نظر ايندو، جنهن ۾ اندر هڪبئي هيٺان چار ڪوٺيون آهن. ڪوٺين ۾ هيٺ ڏاڪڻ رستي لهي سگهبو آهي. چوٿين ڪوٺيءَ ۾ اندر، دريءَ مثل ٿوري جاءِ آهي، جتي اڳي بوجا ٿيندي هئي. انداري پوئڙي جي در تي سهڻي نقش سان ڇنڊيل هڪ ڳڙهو پٿر پيل آهي، جو اُن وقت هن پوئڙي جو دروازو هو. چوڻ ۾ اچي ٿو ته مندر جي پيدائش وارو سمورو ڌن هن پوئڙي ۾ پوريل هوندو هو. اول آترين ورانڊي ۾ گهڙبو، جنهن کي اوير، آتر ۽ اولهه کان دروازا آهن. سارو ورانڊو ماڻهن ۽ عورتن جي سهڻين تصويرن سان چٽيو پيو آهي. ڏکڻ طرف ٻه لاڳيتا ڏهرا آهن. هن ورانڊي جي اوچائي زمين کان ڏيهه فوٽ مٿي آهي، ۽ ورانڊي جي پڪيڙ ٻه سؤ ست چورس فوٽ آهي. ورانڊي کان ڏکڻ طرف هڪ ننڍي ڪوٺي آهي، ۽ اُن کان پوءِ چار لاڳيتا ڏهرا آهن، جن مان هرهڪ جي پکيڙ ٻه سؤ ست چورس فوٽ آهي. پهرين اُن ڏهرن تي منارا ٺهيل آهن، ۽ چوٿين ڏهري تي پارسنات جو پتلو هو. اوير ۽ اولهه ۾، ٻنهي پاسن کان ٻارهن- ٻارهن ننڍيون ڪوٺيون آهن. ڏکڻ طرف ننڍيون ٽي ڪوٺيون ٺهيل آهن، جتي هڪ ماڻهو ويهي پوڄا ڪري سگهندو هو. اُتي هڪ ننڍو تلهو به ٺهيل آهي. شايد اُتي سادو ايڪانت ۾ يوگ- ابياس ڪندا هئا. سڄي عمارت، اوير کان اولهه طرف ويهه فوٽ، ۽ ڏکڻ کان آتر طرف اٺيتاليهه فوٽ آهي. ساري عمارت ٻاهتر فوٽن ۾ آهي، ۽ جاءِ جي ڪل پکيڙ ٽي سؤ ست چورس فوٽ آهي. سڄيءَ جاءِ مٿان ٻاونجاهه سهڻا گنبذ ٺهيل آهن، جن مان چاليهه گنبذ ڏهرن مٿان آهن. هن عمارت جو پٿر سنگمرمر جهڙو آهي، جو جوڌپور

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪان آندل معلوم ٿئي ٿو. عمارت ۾ ڪم آندل پٿر، هرهڪ ٽيرهن فوٽ ڊگهو، ٽي فوٽ ويڪرو، ۽ ڏيڍ فوٽ اوچو آهي. هرهڪ پٿر جي ماپ ساڍا اٺونجاهه ڪعب فوٽ آهي. عمارت جي اڏاوت ۽ بيهڪ توڙي چٽسالي تي اهڙو ته نفيس ڪم ٿيل آهي، جو ان کي فنڪاريءَ جو اعليٰ نمونو سڏي سگهجي ٿو. ڪئپٽن جي.جي. ولسن صاحب هن مندر جي پونئري کي کوٽائڻ جو ڪم شروع ڪيو هو. جڏهن ته مزورن کي کوٽائيءَ وقت ٽي دفعا ”نه، نه، نه“ جو ڀيانڪ آواز آيو، تنهنڪري ڪم بند رکيو ويو، پوءِ سگهوئي ولسن صاحب مري ويو، تنهنڪري ماڻهن جو وسوسو ويتر وڌي ويو. انگريز سرڪار جي مرضي ٿي ته اهو مندر محفوظ ٿيل يادگارن جي ائڪٽ هيٺ آڻجي. جين ڌرم وارن اعتراض ورتو، پر پوءِ نيٺ سرڪار جي حوالي ڪيائون. هن مندر جي هزارن قدمن تي هڪ مٺي پاڻيءَ جو کوهه، ڇاڙهين سان ٻڌل هوندو هو، جتان تيرٿ واسي ڏاڪڻين تان لهي، پاڻي ڀري ايندا هئا. هينئر اهو کوهه ڊٺو پيو آهي. مندر جي مرمت ١٧١٥ع ۾ ٿي هئي، تنهن کان پوءِ ائين پيو آهي. ڪرنل ٽروٽ صاحب ننگرپارڪر جي فساد وقت هن مندر جي ڪجهه حصي کي بارود سان اڏائي ڇڏيو هو، جو شڪ هوس ته سوڍا هتي ويهي، گڏجي سازشون ڪندا آهن. اڳي پالي ڀاشا ۾ مندر جي ٺهڻ جي تاريخ اُڪريل هئي، پر هاڻي اُها ڊهي ويئي آهي. ڪي چوندا آهن ته ان جو بنياد سنبت ١٣٥٩ ۾ پيو. مطلب ته هي مندر سنڌ جي قديم يادگارن مان هڪ آهي.

پارسنات جو پتلو

پارسنات جين ڌرم وارن جو وڏو ديوتا آهي، جو مشهور مهاتما گرو گورکنات جو چيلو هو. هن پتلي جي ڪهاڻي عجيب نموني جي آهي: پاري ننگر ۾ هڪ مشهور مهتو، منگهو نالي رهندو هو. هڪ دفعي واپار جي ارادي سان هو

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گجرات جي ڪنڪاوٽي شهر ۾ ويو، جتي ان کي هڪ رات سپنو آيو هو، جنهن ۾ ڏٺائين ته هڪ ديوتا آهي، جو کيس چئي رهيو آهي ته ”هن شهر جي هڪ چاڪيءَ جي گهر پارسناٿ جو پٿر جو بورڙيل آهي، سو ڪڍي به ڪري ڪٽائي ڪنهن مندر ۾ رک، ته رب توتي راضي ٿيندو.“ صبح جو اٿڻ سان اهو اوسواڙ، سپني واريءَ ڳالهه جي آزمائش لاءِ، ڏس ڏنل چاڪيءَ جي گهر ويو، جتي ڏسيل جاءِ تي کوٽائي ڪرڻ سان کيس هڪ يارهن فوٽ ڊگهو پٿر هٿ آيو. پوءِ هو بيل گاڏي ڀاڙي ڪري، اُن ۾ پتلو رکي، گهوٽ روانو ٿيو. وچ واٽ تي، ڪنهن شيءِ سان ٽڪرجڻ ڪري، ٽم جي ٽهل گاڏي پچي پئي. ان ڪري هو رات جو اتي ئي سمهي پيو، ته ديوتا وري سپني ۾ چيس ته ”هن هنڌ جي آتر پاسي ”پگ واو“ ڏاکڻ رستي هيٺ لڙڻ جو کوهه آهي، ۽ اُن کوهه جي تري ۾ ڏکڻ پاسي خزانو پوريل آهي؛ صبح جو ٻه رازا تو وٽ ايندا، جن جا هٿ ٺونٺين تائين ڪپيل هوندا؛ انهن جي مدد سان خزانو ڪڍائي وڃي مندر ٺهراءِ.“ صبح جو اهما ڳالهه سچي نڪتي، ۽ هن وڃي گوڙي گهوٽ ۾ مندر ٺهرايو. ڪئپٽن رئڪس جي لکڻ موجب، هيءُ پتلو اڇي سنگمرمر جو، يارهن فوٽ ڊگهو، هڪ سؤ رپين ۾ هڪڙي مسلمان ترڪ کان گهڙايو ويو هو. مورتيءَ جي نرڙ تي هيري جي ٽڪي لڳل هئي، ۽ ٻنهي ٻُڪين تي به هيري جون ٽڪيون لڳل هيون. مقرر وقت تي هن پتلي کي اندران ڪڍي، چبوتري تي رکي، عام درشن ڪرايو ويندو هو. ڪيتري پيٽا ايندي هئي، جنهن سان ڪجهه پوڄاري ڪٽندو هو، ۽ باقي وڏو حصو وقت جي سوڍا راجپوتن جو راڻو ڪٽندو هو. سن ١٧١٦ع ۾ ويراواهه جو ستوجي سوڍو هن پتلي کي زوريءَ پارڪاسر ڪٽائي ويو ۽ آتي هڪ نم جي وڻ هيٺ پورائي ڇڏيائين. ٻارهين مهيني ٻاهر ڪڍي، ميلو لڳائي، هو اُن مان

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڪيچار پيدائش حاصل ڪندو هو. چون ٿا ته سورت جي هڪ لڪاپت واڙيائي، لکي پائيءَ کان هن نئو هزار رپيا وٺي، پوءِ پتلي جو درشن ڪرايو. آن بعد ستوجيءَ پتلو کڻائي اچي ويراواهه رکيو، جتي ساليانو ميلو لڳائڻ به بند ڪري ڇڏيائين، صرف جيڪو زيارتي وڏي رقم آڇيندو هو، تنهن کي ديدار ڪرايو ويندو هو. آخر پالڻپور جي ڪن شاهوڪار واڻين، تمام وڏي رقم ڏيئي، هن پتلي کي پالڻپور کڻادو، جتي سوئيگام ۽ موروواڙا ۾ ان جي زيارت ڪندا هئا. سوئيگام ۾ پهريون ميلو ١٧٦٦ع ۾ لڳو، ۽ مور واڙ ۾ چار ميلا لڳا- ١٧٧٨ع، ١٧٩٦ع، ١٨١٠ع ۽ ١٨٢٢ع ۾. ٠ وري ١٨٢٤ع ۾ ويراواهه ۾ ميلو لڳو. اهڙيءَ طرح هي پتلو سدائين سوڍن جي قبضي ۾ رهندو آيو. سن ١٨٣٢ع ۾ پونڇو سوڍو سنڌ جي ميرن سان وڙهندي مارجي ويو، ۽ ڪنهن کي به خبر ڪانه هئي ته هن اهو پتلو ڪٿي پوريو آهي. اهڙيءَ طرح چار سؤ چاوڻجاهه ورهين جي گردش کان پوءِ، اهو پتلو هميشه لاءِ گم ٿي ويو.

ويراواهه جو سوڍو ستوجي

اسان مٿي ذڪر ڪيو آهي ته سوڍو ستوجي، پارسناٿ جو پتلو زوريءَ پاڪاسر ڏانهن کڻائي ويو هو. سوڍي ستوجيءَ اهو هڪ ڪم نه ڪيو آهي، بلڪ اهڙا سوين ڪم ڪيا آهن. ستوجيءَ کي سردار بڻائي، سوڍا ۽ بلوچ ڪڇ، مارواڙ ۽ گجرات ڏانهن زبردست ڌاڙا هڻندا هئا. پارڪر ۾ اڄ ڏينهن تائين پهاڪو آهي: ”ستوجيءَ وارا تارا“ ستوجي ڏينهن جو ماڻهن کي چوندو هو ته ”تارا ڏسو ٿا؟“ ماڻهو ڊپ کان چوندا هئا ”هائو!“ ان تان هيءُ پهاڪو مشهور ٿي ويو آهي.

هڪ دفعي ويراواهه ۾ پنهنجي دربار ۾ سوڍو ستوجي ويٺو هو. آن ڏينهن سنگها تلاءَ جي ڪناري تي شرمالهي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

برهمڻ جي چيچ چيلهار سان اچي، پارڪر تي ويٺي. چاچي، سوڍن جي آدرسٽڪار ڪرڻ لاءِ، ناري جا چانور ڪٽي ڪجهه پيتا ڏيڻ ويا. جڏهن سنوجيءَ چانور ڏٺا، تڏهن پنهنجن ماڻهن کي حڪم ڪيائين ته چاچين کي چئو ته جيترا چانور اوهان وٽ آهن، اهي اسان کي ڏيو، ۽ ان جي عيوض ٻاجهري وٺي وڃو! چاچين ائين ڪرڻ کان انڪار ڪيو، ڇاڪاڻ ته شاديءَ وقت چانور گهربل هئا. جڏهن سنوجيءَ کي انڪاري سڏ ملي، تڏهن بندوق کڻي پاڻ اچي سنڙيو، ۽ چاچين کي قطار ۾ بيهاري، سيني کي قتل ڪري ڇڏيائين. آخر ۾ گهوٽ کي به قتل ڪري، چانور کڻائي روانو ٿيو. گهوٽ جا مينديءَ رتل هٿ ۽ سوڙ، هن بي رحم جلاد جي تلوار جي ڀڪ ٿيا؛ آميدن سان سينگاريل ڪنوار، هميشه لاءِ نامراد ٿي ويئي؛ ۽ سوين ٻي ڏوهي چاچي، هن مردود جي خوني ڪرتوتن جو شڪار ٿيا.

پولن آستان

گوڙيءَ جي مندر پرسان هڪ پٿرسرو ٻرج ٺهيل آهي، جنهن کي ”پولن آستان“ ڪري چئبو آهي. هڪ دفعي پارڪر جا ڪي ڏاڙيل نئيڙ مان مال چورائي ڀڳا هئا. نئيڙ جو راجا، پولن سنگهه راٺوڙ، واهر ڪري ڏاڙين پٺيان لڳو. هن آستان واري هنڌ تي اچي ڏاڙيلن ۽ پولن سنگهه جي وچ ۾ لڙائي لڳي، جنهن ۾ راجا پولن سنگهه مارجي ويو. ان جي يادگيريءَ ۾ اهو آستان، ١٧٤٣ع ۾ ٺهيو.

ريکو ديوَ جو بت

ويرا واهه جي هاٺوڪي مندر ۾ جين ڌرم وارن جي مڃيل ديوتا ريکو ديوَ جو بت رکيل آهي، جو سنگمرمر جو ٺهيل پتلو آهي. هن جي اکين ۾ هڪ عجيب شيشو

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رکيل آهي، جو سنگمرمر جو ٺهيل پتلو آهي. هن جي اکين ۾ هڪ عجيب شيشو رکيل آهي، جو اونداهيءَ ۾ تجلو ڪري ٿو. ماڻهوءَ جيڏي هن بت جي چوڌاري ٻيون به ڪيتريون پٿر جون مورتيون رکيل آهن.

نڪولاس ونگٽن جو پارڪر مان لنگهڻ

سن ١٦١٣ع ۾ نڪولاس ونگٽن، ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ پاران نير خريد ڪرڻ لاءِ، احمدآباد کان سنڌ پهتو. رڻ جو ڪنارو ڏيئي، ٢٨- ڊسمبر ١٦١٣ع ۾ نگرپارڪر شهر ۾ پهتو. هو لکي ٿو ته ”نگرپارڪر ننڍڙو شهر آهي، پر مسافرن جي ضرورت واريون سڀ شيون اتي موجود آهن. هتي جا ماڻهو ڌاڙيل آهن. اسان کان ٽيڪڻ جو محصول ورتو ويو. هتان کان ويندي جوڻ تائين ڪو به ماڻهو ڪنهن کي ڏيل نٿو ڏيري.“ وات تي نڪولاس کان ٻوچ ڌاڙيلن سندس اسباب ۽ ڪپڙا ڦري ورتا، تنهنڪري موٽي نگرپارڪر ويو، جتان هڪڙي هندو واپاريءَ کان خرچ ورتي، واپس احمدآباد پهتو.

سيدي علي ريس جو پارڪر مان لنگهڻ

سن ١٥٥٦ع ۾ ترڪيءَ جي سلطان، سيدي عليءَ کي پورچوگيزن سان وڙهڻ لاءِ موڪليو. هن کي عربي سمنڊ ۾ سخت طوفان پيش آيو، تنهنڪري ٽورن جهازن سان اچي گجرات پهتو. جهاز اتي ڇڏي، پاڻ خشڪي رستي کان قسطنطنيه پهتو. هو لکي ٿو ته ”اسان جي پارٽي کن ڏينهن بعد راجپوتن جي شهر نگرپارڪر پهتي، جي راجپوتن اسان کان ڪسٽم ورتي، پوءِ وڙهڻ شروع ڪيو. انهن کي پئسا هٿ ڪرڻ جي نيت هئي، پر اسان وٽ ڪجهه ڪونه هو.“

لونگهيجي دربار جي پارڪر ۾ چڙهائي

لونگهيجي دربار، راڻينگواري جي سڳي ياءُ ١ اوگهڙ ١ کي پارڪر جي سوڍن خون ڪري ڇڏيو هو، تنهنڪري هن

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪاٺي راجپوتن جو زبردست ڪٽڪ وٺي، پارڪر تي چڙهائي ڪئي. سندس لشڪر ۾ 'ورجانگ' نالي هڪڙو مشهور سردار به شامل هو، جيڪو بهادريءَ ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هو. ٻئي طرف، پارڪر جو ٺڪر پنهنجا پهاڙ سمان جوڌا وٺي ٻاهر آيو. آخر جنگ لڳي: پارڪر جي ٺڪر زور سان رڙ ڪئي: ”ڪٿي آهن راڻينگوارو؟ نڪري اچي ميدان ۾ ته پارڪر جو پاڻي چکايانس!“ ڪاٺي ڏڄي ويا. راڻينگوارو هڪ جاءِ تي لمي ويو. پارڪر جي راڪاس جيڏن سورهين جي هٿن ۾ خوفناڪ تلوارون ۽ ڀيانڪ ڀالا ڏسي، ڪاٺين جو هوش اُڏامي ويو. ايتري ۾ پارڪر جي سوڍي وري سڏ ڪيو: ”ڪٿي آهي راڻينگوارو؟ ٻاهر اچي ته ڪيس سنڌ جو سير ڪرايان!“.... ”اچي وڃ، ڀائي! آءٌ آهيان راڻينگوارو!“ ائين چوندو، ورجانگ ڏانڊل سندس مقابلي ۾ اچي ويو. ٻنهي جي وچ ۾ تلوارن جي وارو وار لڳي ويئي. ٻئي ڄڻا گهوڙن ڪان هيٺ ڪري پيا. نيٺ ورجانگ، ٺاڪر تي غالب پيو، ۽ ائين پارڪر تي فتح پائي، هن ڪاٺين جو مان مٿي ڪيو. پارڪر جي سردارن پڻ ڪيو ته ڪاٺين جي ڪنهن به فرد کي جيئرو نه ڇڏيو ويندو، پارڪر جي سردارن ڪيترقدر پنهنجي پرڻ کي پاڻي ڏنو، تنهن جو احوال اڳتي ايندو.

پارڪر تي سومرن جي حڪومت

جڏهن سنڌ ۾ سومرن جي حڪومت هئي، تڏهن عمر سومري ٻئي، سن ١٣٥٥ع ۾ امرڪوٽ سوڍن کان هٿ ڪيو، ۽ ١٣٩٠ع تائين حڪومت ڪئي. امرڪوٽ هٿ ڪرڻ بعد هن سڄو ٿر پنهنجي قبضي ۾ ڪيو، ۽ اڳتي هاي پارڪر به پنهنجي قبضي ۾ ڪيائين. اُتي پنهنجو هڪ صوبو، عبدالرزاق نالي مقرر ڪيائين، جو سنڌس پيٽويو به هو. هن جي ڏينهن ۾ 'عمر ۽ مارئيءَ' جو واقعو ٿيو. مارئي پارڪر جي هئي، تنهنڪري هيٺ ان جو ڪجهه احوال ڏيڻ مناسب ٿيندو.

سيني تاريخ نويسن سومرن کي پرمار راجپوت سڏيو آهي، جن سنڌ تي ساڍا ٽي سؤ سال حڪومت ڪئي. اڄ تائين پارڪر ۽ ڍاٽ ۾ جيڪي گيت ڳائجن ٿا، تن ۾ به "سوڍو سومرو" ڪري ڳايو وڃي ٿو. سومرن جي حاڪمن جي فهرست هيٺ ڏجي ٿي. سومرا سن ١٣٠٠ع ڌاري مسلمان ٿيا. محمود بيگڙي، ٿر تي ٽي ڪاهون ڪري، سومرن کي مسلمان ڪيو.

(١) سومرو ١٠٥١ع کان ١٠٥٤ع.
(٢) ڀونگر پهريون ١٠٥٤ع – ١٠٦٨ع.
(٣) دودو پهريون ١٠٦٨ع – ١٠٩٢ع.
(٤) سنگهار ١٠٩٢ع – ١١٠٦ع.
(٥) خفيف ١١٠٦ع – ١١٤١ع.
(٦) عمر پهريون ١١٤١ع – ١١٨٠ع.
(٧) دودو ٻيو ١١٨٠ع – ١١٩٣ع.
(٨) پنهون ١١٩٣ع – ١٢٢٦ع.
(٩) گينهرو پهريون ١٢٢٦ع – ١٢٤١ع.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۱۰) محمد طور ۱۲۴۱ع – ۱۲۵۶ع.
(۱۱) کينهرو ٻيو ۱۲۵۶ع – ۱۲۵۹ع.
(۱۲) طائي ۱۲۵۹ع – ۱۲۸۳ع.
(۱۳) چنيسر ۱۲۸۳ع – ۱۳۰۰ع.
(۱۴) پونگر ٻيو ۱۳۰۰ع – ۱۳۱۲ع.
(۱۵) دودو ٽيون ۱۳۱۲ع – ۱۳۱۳ع.
(۱۶) چنيسر ٻيو ۱۳۰۳ع – ۱۳۳۲ع.
(۱۷) خفيف ٻيو ۱۳۳۲ع – ۱۳۵۵ع.
(۱۸) عمر ٻيو ۱۳۵۵ع – ۱۳۹۰ع.
(۱۹) پونگر ٽيون ۱۳۹۰ع – ۱۴۰۰ع.
(۲۰) همير ۱۴۰۰ع – ۱۴۳۹ع.

ماروئي

”ستي سَتَ مَتَ ڇوڙيي، مت ڇوڙيي پَتَ جاءِ.“

ننگر پارڪر جي نزديڪ، پر ڏهه ڪوهه ڏور، ”ڀالوا“ نالي هڪ ڳوٺڙو ڀيڪي سان ٻيٺل نظر ايندو. پر ۾ ست پٿون، وراڪو ڏيئي، ڳوٺڙي کي گود ۾ ويهاري ويٺيون آهن. ڪنهن کي ڪل ڪانه هئي ته هن سڪريءَ سيم ۾ ڪا خاصي ڪستوري ڪُلندي، جا سنڌي خواتين جو ڳات سَتَ جي سُرهاڻ سان ساريءَ دنيا ۾ آوچو ڪندي! ست جي سرهاڻ سان نمتار، انهيءَ ٽري ڪنوار بنسبت ڪيترن اديبن ۽ عالمن پنهنجا سينا ڦولي پڏرا ڪيا آهن ته هوءَ ڪير هئي. ڪڏهن ڪنهن قربانيءَ ڪچهريءَ ۾ ويٺي ڳالهه ڇُرندي آهي ته رباري چوندا آهن ته مارئي رباڻ هئي: اسان جو ويس وڳو به ساڳيو آهي، جو مارئيءَ جو هو. آهي به ائين. رباڙيون اجا تائين مٿي تي اوني چُني، ۽ ”آن“ جو گهاگهرو پهريندِيون آهن. شاديءَ مهل بہ ساڳيو ويس، البت ڪجهه پرت پريل هوندو آهي. شاديءَ مهل ڪاريءَ چُنيءَ ۽ ڪاري گهاگهري

جو ڪارڻ اهو ڏسيندا آهن ته عمر جڏهن مارئيءَ کي ڪٺي ويو، تڏهن ماروئڙن مهٽ، ڪان ڪارو ويس ڪيو هو. اڄ ڏينهن تائين رٻارڻيون، مرگهه نيٽيون، جيسي ۾ پريل، گوريون ۽ ڦٽريون پيئون ليکنديون آهن. راجپوت توڙي رٻاري ”جُهار“ جو لفظ آچارين. مارئي به عمر جي وحشياڻي قيد ۾ قابو هوندي به جهانگيڙن کي جُهار تي موڪلي:

جڃها ڏج جُهار، منهنجا مارو سير کي،
گهڻو آکنڊي آهيان، منهنجا پرچن شل پهنوار،
ويڙهيون تڙ ولهار، ڏئي سون ڏينهن ٿيا.

مارئيءَ کي ڪي وري ڪڇ ڪيراڪوٽ جي چام ڦول جي ڌيءَ ۽ لاکي جي پيڻ ڪري ٺا ڪوٺين. چام ڦول کي پنج راڻيون هيون، جن مان پنج پٽ پيدا ٿيا: ڏولا راءُ جي ڪنيا مان ساند، چاوڙي مان سور، سوڍيءَ مان ڪينهرو، ڏوڻ مان ڏائو، ۽ سونل مان لاکو. سونل راڻي ڪڙ ڏر رٻاري کي جهنگ مان لڌي هئي، تنهن سنڌس رمٽيڪ روپ ڏسي، اُن کي رٻاري چام ڦول سان پرڻايو.

وڪئي ڪڙ ڏر بن ۾، لڌي اِندر پري،
سوغات ساساري، اچي پرڻائي ڦول کي.

اُن لاءِ ملاحظه ٿئي هڪ بيت:

قاصي امرڪوٽ جا، تون توري ڪڇ تپاس،
مون نانائو مٿرڊر، ڏونگر ڪڇ ڏاڏاس،
ڦول سندي ڌيئڙي، لاکي جي ڀيڻاس،
لکئي ڪارڻ پنهنجي ئي، ڪيو پاليٺو پاس،
ويهي پلنگ پاس، لوئي ڪيئن لڄائيان!

ٻي روايت آهي ته مارئي چام ڦول جي رڪات، ميراڏيءَ مان پيدا ٿيل آهي. جنهن وقت امرڪوٽ جي سنا، راڻي چاند جي هٿ ۾ هئي، تڏهن لاکي جون روجهڙيون روز بروز چاند.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي باغ جون ڪچيون ڪليون ڪائي ويندِيون هيون. هڪ ڏينهن آنهن چورن کي گرفتار ڪرڻ لاءِ چاند هڪ چمتڪار گهوڙي تي چڙهي پٺيان پيو:

چاند ڪري چاهه، شيوا ڪئي شنڪر جي،
آتريو عرش مٿاهه، گڏي مُلهه جو گهوڙو.

روجهڙين کي وچي ڪيراڪوٽ جي دروازي وٽ د سيائين. پهريدارن چاند کي چوڪنيو ڏٺي، لاڳي وٽ حاضر ڪيو. لاکي حڪم ڪيو ته راڻو ثابت ڪري ته روجهڙين برابر ڪليون کاڌيون آهن ته مان پنهنجيءَ ڌيءَ جو سڱ ڏيندس، نه ته راڻو سون کي سڱ ڏئي. راڻي، انهن جو پيٽ چيرائي ڏٺو ته برابر ڪليون نڪري آيون، جي اڃا هضم ڪين ٿيون هيون. وعدي موجب، لاکي سڱ ڏيڻ قبول ڪيو. راڻو هڪڙي رات ۾ پالڻي سوڍهر وٽ پالوا پهچي ويو، ۽ آن جي رٿ تي چڙهي، وري ساڳيءَ رات ڪيراڪوٽ ويو. لاکي جي روح کي پالڻي جو رٿ وڻي ويو. پالڻي کي جڏهن انهيءَ ڳالهه جي ڪڙڪ پئجي ويئي، تڏهن راتو واهه پڄي نڪتو. اوچتو ميراڏي آن رٿ ۾ وچي ستي هئي، جا ننڍين وقت گريوتي هئي. وچ وات تي هوءَ سجاڳ ٿي، مگر پالڻو واپس پهچائڻ لاءِ تيار نه هو ۽ ائين ميراڏي پالوا پهتي.

پالوا جو ڪيڏو نه اڇو ڀاڳ، جڏهن هي هيرو پالڻي جي پٽ ۾ پيدا ٿيو. ڏيري ڏيري مارئيءَ جي ملوڪيت جا ڳڻ اوڙي پاڙي ۽ سيم سيڪيءَ ۾ ڳائجڻ لڳا. سندس نوڪر ڦوڳ، مارئيءَ جي سونهن ڏسي ڦوند ۾ پرجي ويو. هميشه اوچي اک مارئيءَ ۾ ڪُتل هوندي هيس. موت ۾ آه ۽ شوڪاري ڪان سواءِ پلئه ڪي ڪين پوندو هوس، ۽ هيءَ سانگين جي سُرهاڻ، سرتين سان گڏ، ٿڃي ٿڪي، ٿاهوڪي ٿي، مٿي تي پيلڙو کڻي هلندي هئي ته بدنام بدُوُرسي رڪ ٿي پوندو هو. سورهن جي وهيءَ ۾ هن پدمڻيءَ کي پالڻيءَ

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پنهنجي ڀائٽي ’ڪينگهم‘ ڏانهن ڳايو. مارئيءَ جي مڱڻي ٿيڻ بعد ڦوڳ جي رهي سهي اميد تي به پاڻي ڦيري ويو، ۽ ڀالوا کي ڀنڀرڪي ۾ ڦٽو ڪري، لنگهي ويو ڀات ڏٺيءَ وٽ. ڀات ڏٺي، عمر سومري، امير امرائن کي سهڻيون صلاحون ڏيئي رهيو هو:

ڀرناريءَ جي ڀريڙي، پنج پرڪارن ڪاءِ،
ڏن هاري جوين ڳڻي، ٻنهي ۾ ٻت جاءِ،
جيڏي ڪاءِ ڪيجو، مٿي نرڪ لي جاءِ.

ايتري ۾ ڪنهي جي ڪرڙي آدميءَ اچي سلام ورايو. پريل ڪچهريءَ جون اکيون هن ڪانئر جي ڪريل آدميءَ ۾ کپي ويون. ويٺان وڃهه پيچ تي سچاتو. آن اڻڄاڻ انسان، بادشاهه کي ٻاهر اچڻ جو اشارو ڪيو. ٻين کي نصيحت آميز نڪتا ٻڌائيندڙ عمر، هڪ واري پرائيءَ صلاح ۾ اچي ويو. عمر کي عشق جي ڦند ۾ ڦاسائڻ لاءِ ڦوڳ پنهنجو ڦند ڦهلائڻ لڳو:

ميان تون ملير جي، سڄ خبر چار،
مارئيءَ نالي نيڪ آهه، عورت شهر يار،
سرس آهه سڄ ڪنان، سهڻين جي سردار،
سهڻي ناهي سنڌ ۾، اهڙي ڪا مختيار،
هاڻي تون هڪوار، ميان ڏسج مارئي.

جڏهن عمر، مارئي جي حسن جي وارتا ڦوڳ جي واتان ٻڌي، تڏهن انصاف جو ڳلو ڪپيندڙ عمر، ڳنگا جي ڪپڙن جي هبڪار تي غش ڪائيندڙ عمر، پرائي لڄ لٽڻ لاءِ اٿي کڙو ٿيو. ترت تکي توڏي تي تيار ٿي، ٻيئي ڄڻا امرڪوٽ جي حد او رانگهي، ڇاڇرو ڇڏي، نگر جي نزديڪ ٿيا. هڪ آڙ ۾ اڻڄاڻ ڳوناٺيءَ نينگريءَ کي کهڙي ڪَرَ تہ اج سانيڪن تي نہ وڃان. سرتين سڄ آڀرئي ڪان اڳ ۾ سڏ ڪيو. مارئي به ٿهي نڪي، چوڙين ۾ لانبا جهانبا وجهي، لسي للاٽ

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي چيندي چيٽائي، ڪنن ۾ پنڙيون پائي، پٽڻي جي ڪس ڪي ڪاٺي هٽي، سينڌ سجائي، سرمون پائي، ست مٿي تي ۽ گهڙو چيلهه تي رکي، ساهيڙين سان گڏجي اٿي هاي. لاڪيٽي لوڏ، چا چاچي، قدم قدم تي قربان وڃجي! هر ڪنهن جي هلڻيءَ هنجهه کي حيران ٿي ڪيو. پر مارئيءَ جو مهاندو مڙيان ئي ملوڪ هو:

”جهڙي صورت سج“، تهڙي مورت مارئي.“

ڪوهه تہ پالوا جي پر ۾ هو. سموري ٽولي، ٽلندي ۽ ٽهڪندي، اچي آتي پهتي. پيلهڙا پٽ تي رکي، واري سان پاڻي ڀرڻ لڳيون. اڄ ڪوهه تي انهن البيلين کان سواءِ ٻي ڪابہ پهر حاضر ڪانہ هئي. هي چنچل چوريون، پنگهٽ جي پُربهار فضا ۾، گهڻيءَ مهل تائين هڪ ٻئي سان ڪڇلنديون، ڊوڙنديون ۽ ڳائينديون رهيون. اوچتو هڪڙو اوٺي سوار، اڳتي وڌي آيو. پنگهٽ وارو گهاٽ، جو ٿورو اڳ ۾ ٽوليو نتي سمايو، سو هڪدم سانتيڪو ٿي ويو. سموريون ڪاميٽيون يڪايڪ خاموش ٿي ويئون. سوار وک وڌائيندي، ڪانئن پاڻيءَ جو سوال ڪيو:

ڏسي منهن مارئيءَ جو، عقل ٿيس خطا،
چيائين چوڙيلين کي، ”سڱيون هجو سدا،
اسين مسافر آڄ ۾، مايون مرون ٿا،
پاڻي پياريو اسان کي، ڪريو دير نہ ڪا،
مارئي ڪٿي گهڙا، آئي اڳيان عمر جي.

مارئي جيئن پاڻي پيئارڻ لڳي، تيئن عمر جي ٻڪ مان سمورو پاڻي هيٺ هارجي ويو؛ عمر جي آڏي اک مارئيءَ جي مهانڊي ڏانهن هئي. ٿورو اڳيرو ٿي، جهرڪيءَ کي جهڙپ ڏيئي، شڪاري باز ڏت ڏانهن ڏري پيو. ٽلندڙ ٽولي ۾ ٽاڪوڙو پئجي ويو. سشڪندڙ مهانڊا، حيرت ۾ هجي ويا. پالوا جي گهٽيءَ گهٽيءَ ۾ روج راڙو، ’مارو! مارو!‘ جو ماتام مچي ويو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عمر سومري هن ابوجهه ڳوٺاڻيءَ نينگر کي چڱن مان چڱائي عمرڪوٽ ۾ آڇي، ماڙين ۽ محلاتن ۾ ويهاريو. مارئي پکن ۾ پيدا ٿيل پدمڻي، تنهن کي عمر جا محلات مُور نٿي وڻيا. عمر سومري نئين سڄ نوان ڏاج آڻي ٿي ڏنا، پر مارئي روئندي ۽ رڙندي ٿي رهي. اباڻن ۽ ساهيڙين جي سڪ ۾ سندس منهن آبانجي ويو. سهڻا ۽ ڊگها وار اٽسينگاريل ٿي رهيا. عمر کي عرض ڪرڻ لڳي:

”نه سانگي نه وانگي، ڪو جهانگي پسان،
نه اوٺي نه ڳوٺي، ڪو ڏيهي ڏسان!
نه سون سوڪلاڻي پرين سان ڪئي،
الائي ته سون تي ڪا آفت پئي!
ڏسي لال ڪنبي، چڱن سان چُني،
لوئي ڪيئن لاهيان، ڏاڏاڻن ڏني.
ڪَڙي، ڪُرڪ، ڪنمال، زيور، زري،
هَسي، هار پايان، ڪڙي نڪ وري.
آڏر ڳانگڙو، سن ٻانا اڇن،
ڪيڏي قيد سان، س ويساري وڇن!“

واهڻ جي هن ڇوڪريءَ کي وطن ي اهڙي سڪ هئي، جو عمر جي زوراور زنجيرن ۾ جڪڙيل هوندي به، ور ور وطن ڏانهن پئي واجهايائين. رات جو ڏنڻ واريءَ دريءَ وٽ ويهي ڏيهه جو اوسيئڙو ۽ انتظار ڪندي رهي. ڏنوٽين جا ڪيڏ ۽ پڙاوا پسي، سندس چت چوُر ڄوُر ٿي ويندو هو. وڏيون ۽ سهڻيون اکيون، جلد ڏرا ڏئي وهيون. ڏيهه جي ڏولائي ۾، سرتين کي سارنيدي ۽ چيلڙن جي چانگ کي ياد ڪندي، ملير ڏي مُهاڙ ڪري، عمر کي پيئي آزي نيزاري ڪندي هئي:

”ملڪ مارو ميرجو، آهه لڪپت لاڪات،
جويون جيسلمير جون، آهن ڪُل ڪنوات،
لوپارين ۾ لوڏ گهڻي، وڏي سونهن سمات،

ڪنوارين ۾ قوت گهٽي، منگهه ولوڙين مات،
مٽن ڪاريون، هٿن ناريون، سرگهه ڏيو موڙات،
چولا چوڙيلن جا، آهن نونئر نِڪُن سان ناٽ،
پائي ڳچي ڳات، ڪوڙن مرندي مارئي!"

سنڌ جي سرزمين جي هيءَ سدا ملوڪ پدمڻي، عمر جي وحشياني ڪارروائين هوندي به، ست ڪان ڪنهن پر ڪانه سِري. آخرڪار مارئيءَ جو ست ڏسي، عمر ڏيل ۾ ڏري ويو، ۽ مارئيءَ کي ڀيڻ ڪري، مٿي تي پوتي اوڍائي، ڏائجو ڏيئي، سنڌس ملڪ پارڪر پهچائي آيو. اُن جي اڱڻ چوڪ تي چڙهي، مارئيءَ عمر جي انصاف جا ڳُڻ ڳايا. لاکيڻي لطيف شاهه پنائيءَ دنيا کي هن ستيءَ جو پيغام پهچايو:

"جنهن ستيءَ ست نه ڇڏيو، سا مارئي مَرجائي،
اچي عمرڪوٽ ۾، تنهن لڄ نه لجائي،
پيئي بندياڻي بند ۾، ڪونه ڪِنجائي،
جا ساڱين سڳڏائي، سا مُور نه مُڙڪي ماڙئين."

مارئيءَ جي کُنڀي

ڀالوا ۾، ڏيڍ ميل پنڌ تي اڃا به اهو کوهه موجود آهي، جتي مارئي پنهنجي مال کي پاڻي پيئاريندي هئي. هينئر اهو کوهه ڏنجي ويو آهي. اُن کوهه جو پاڻي تمام کارو هو. عمر ان کوهه تان مارئيءَ کي کنيو هو. کوهه جي پرسان هڪ کُنڀي يا ڪونڊي آهي، جنهن ۾ مارئي پنهنجي مال لاءِ پاڻي رکي ڇڏيندي هئي. اُن جا ٻئي پاسا اڃا تائين سلامت بيٺا آهن. اُن ڪونڊيءَ جي ويڪر چار فوٽ، ڊيگهه ڇهه فوٽ، ۽ اونهائي هڪ فوٽ کن آهي. (مسٽر چنا ان وقت جي ڪليڪٽر، ۱۹۴۶ع ۾ هن کُنڀيءَ جي مرمت ڪرائي هئي.)

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

موندري جي سٽي قول

ننگر پارڪر شهر کان اٺ ميل اتر-اولهه ڪُنڊ تي، موندرو نالي هڪ ڳوٺ آهي، جنهن ۾ هيٺئر گانگيجيءَ جي پٽ اکيجيءَ جو اولاد، اڪا سوڍا رهن ٿا. هن وقت انهن جي اولاد مان ڪيتوجي، سندس وڏو پٽ آلجي ۽ ننڍو پٽ هريسنگهه، تمام سٺا ۽ سچار سردار رهن ٿا. هيءَ ڳالهه جنهن وقت جي آهي، تنهن وقت راجپوت جهوني موندري ۾ رهندا هئا، جو هاڻوڪي موندري کان اڌ ميل اورتي آهي؛ تنهن وقت موندري ۾ رووجي نالي مهاتيجوان راجپوت ٽي گذريو آهي. رويجيءَ پنهنجي شادي ڳوٺ ويجهيار تعلقي ڇاڇري ۾، جو ڇيلهار کان سورهن ميل ڏکڻ-اوڀر تي آهي، ڪياڻ ڏوهٽ جي ڌيءَ قول ٻائي سان ڪئي هئي. قول ٻائي هڪ نيڪ، سندر ۽ پتي ورتا ناري هئي. اوڻ (جو ننگر پارڪر کان ڇهه ميل اتر-اولهه تي ۽ موندري کان ٻن ميلن جي مفاصلي تي آهي) جو موور چارڻ، رويجيءَ جو تمام گهرو دوست هو. صبح ٻاک ڦٽڻ کان اڳ ۾ هو رويجيءَ جي اوتاري ۾ روزانو رهاڻ ڪرڻ ويندو هو؛ اهو هميشه جو دستور هوس. ٻئي ڄڻا گڏجي چانهه ۽ آفيم پيئندا هئا. هڪ ڏينهن قول جي هٿ ۾ سور هئڻ ڪري رووجي هڪ ول ڪٽي رهيو هو، مٿان سج چڙهي آيو، پر رووجي ٻاهر اوتاري ۾ نه نڪتو. اها ڳالهه موڙ کي نه آئڙي، تنهن هڪدم واڪو ڪري چيو ته ”رووجي ڪهڙي پنياڻي راجپوتڻ پرڻيو آهي، جا سپاڻي رويجيءَ جي مرڻ بعد سٽي ٿي ڏاگهه چڙهندي! جنهن جي محبت وچان اوتاري ۾ اچڻ جي به فرصت نٿي مليس.“ گهر ۾ ويٺل سٽي قول، ٻارڻ جا اهي اهڪا الفاظ ٻڌي ورتا، تنهن اندر ۾ اهو پڪو پرڻ

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيو ته ”رووجي جيڪڏهن ڪنهن لڙائيءَ ۾ مارائو ته مان ستي تي ڏاڍيهم ضرور چڙهنديس“

تنهن وقت ننگر پارڪر ۾ پرمارونس راڻو ڪانءُ راج ڪندو هو. راڻي ڪان جو ننگر پارڪر جي لهاڻن سان ڪنهن ڳالهه تان تڪرار ٿي پيو، تنهنڪري انهن پرڻ ڪيو ته ننگر پارڪر جو پاڻي پيئڻ حرام آهي، ۽ پنهنجا ٻار ۽ ملڪيت وٺي، واڳڙ طرف روانا ٿيا. تنهن وقت رووجي ڪڇ طرف ويل هو. رويجيءَ کي آءِ لهاڻا، ڳوٺ سوراچند ڪان ٻارهن ميل پري، ڪڇ جي رڻ ۾ سامهون مليا. لهاڻن کي ائين لڏي ويندو ڏسي، رويجيءَ کي رحم آيو، ۽ لهاڻن کي پرچائي، راڻن سان سندن رضامندي جي ساک ڏيئي، پنهنجي ڳوٺ مونڊري ۾ وٺي آيو. راڻي ڪان کي ڪنهن دشمن اچي ڪَن پريا ته رووجي اوهان جي خلاف آهي. اچانڪ راڻو بغير سوچ ۽ سمجهه جي، ڪولهين جو وڏو لشڪر وٺي مونڊري روانو ٿيو. ان وقت رووجي پنهنجن چهن-ستن ماڻهن سان سندس ڪوٺايل کوهه تي سنان ڪرڻ ويو هو. راڻو ڪان ۽ ان جو لشڪر اتي ڪيس سامهون ٿيا. رويجي راڻي کي سنيري آيل ڏسي چيو ته ”اوهان جي مرضي لڙڻ جي هجي ته مون کي سنيرڻ ڏيو: آءٌ پنهنجي پناهه هيٺ آيل لهاڻا اوهان جي سپرد ڪرڻ لاءِ تيار نه آهيان.“ ايتري ۾ هڪ ڪولهيءَ بندوق جي گولي هلائي، جا وڃي رويجيءَ کي ڇاتيءَ ۾ لڳي، ۽ پنجاهه سالن جو هي سورويرو راجپوت زمين تي ڪري پيو. رويجيءَ جي دوستن انهن سان لڙڻ جي ڪوشش ڪئي، جنهن ۾ هڪ سوڍهو مارجي ويو. پوءِ راڻي ڪان جهيڙي بند ڪرڻ جو حڪم ڏنو. رويجيءَ جي مرڻ ڪري راڻي ڪان کي تمام ڏک ٿيو.

جڏهن ستي ڦول کي اها خبر پئي، تڏهن هڪدم اوڙاهه اڳنيءَ جو تيار ڪرايائين، ۽ پنهنجي پتيءَ جو لاش گود ۾ وٺي، پيانڪ اگنيءَ ۾ پرويش ڪيائين. مووڙ چارڻ کي خبر

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيئي، تڏهن هو ڊوڙندو آيو. ماڻ اڀڙهيل هو، تنهنڪري ويڪاسر جي ڪرشن چارڻ کي ساٿيو موڪليائين، جنهن اچي چند چيو. سوڙ ان وقت ستي قول کي ڌرم-پيٽ ڪري، اهو چند مڏ جي صورت ۾ ڏنو. موندري جي هن ستي راجپوتڻ، اگنيءَ ۾ ٻيهي صرف ايترو چيو ته ”مان سوڍن جي پچاڙي ڏسان ٿي!“ اهو بلڪل سچ نڪتو. اج هن ستيءَ جا چند ساري پارڪر ۾ ڳايا وڃن ٿا. آهو ڪوهه اجا به ڏسڻ ۾ اچي ٿو، پاسي ۾ ان فوت ٿيل سوڍهر جو مساڻ آهي، جتي رووجيءَ ۽ ستي قول جا پٿر لڳل آهن. انهن تي هنديءَ ۾ اکر لکيل آهن: ”وڪرم سنبت ١٨٦٨، مهينو چيٽ، تاريخ ١٥“. اج به ان خاندان جا پويان متيڻ تاريخ تي وڃي پوڄا پاٺ ڪندا آهن. ستي قول جي پريم ۽ ويرتا ڀري ڪهاڻي، ڪوي اڄهو هيئن ڳائيندا آهن:

ارڪ جانکو ڪيئن آوگيو، ڪيئن جانکو ڪرٽال،
مرد ڳجاوت موندري، ڀڙ ڀڙيو ڀوپال.

[اج ڪهڙو نه نياڳو ڏينهن آهي، جڏهن سج ۽ چنڊ پڻ جانکا (جهڪا) آيريا آهن؛ انهن ۾ ڪو شعاع ڏسڻ ۾ نٿو اچي، چو ته هي موندري جو، ڳج (شينهن) کي ڪيرائڻ وارو مرد مجاهد ميدان جنگ ۾ سمهي رهيو آهي. اج سج ۽ چنڊ ۾ تيج هن ڪري نه آهي، جو موندري جا به روشن تارا وسامڻ وارا آهن.]

آو ڪانٺي ڏل اوهڙيا، ڀوم ڌڙڪ سربار،
روسي وچن ڪهيا روي، ڀاڙيا سو پرمار.

[لڙائيءَ ۾ اهڙيءَ طرح سوروير گرجڻ لڳا جو ڌرتي به ڌڙڪڻ لڳي، ۽ جيڪي وچن رويءَ چيا، سي برابر پاڙيائين.]

يـتـيـائي آگـم بـاڪيو، جلنـي آمـا جـيـم،
ڪوپ وچـن ڪلياڻ ري، نشچيم لـيـڌا نيم.

[هن ڪلياڻ جي ڪنيا قول ٻائيءَ جيڪي چارڻ ڪي وچن ڏيا، سي ان ڏينهن ڪان نيم رکي، سچا ڪيائين.]

شـام سـڌارڻ مهاستي، جگت ڀلي ڪئي جـوڙ،
ارڌنـگا قـولان آجيلي، ڪهي تـيـترس ڪروڙ.

[پنهنجي پتيءَ کي سڌارڻ واري مهاستي، قولان جي، ڏاڍي تعاليٰ بهترين جوڙ ٺاهي هئي. ٽيٽيهه ڪروڙ ديوتا ائين چوڻ لڳا ته ”قولان“ رويجيءَ جي ارڌانگني، مونڊري جو ملهائتو موتي هئي.]

پارڪر جا ڪوسا

ڪوسا، بلوچن جي هڪ قوم آهي، جنهن جون ڪيتريون شاخون آهن: جهڙوڪ جماڻي، چڱاڻي، لنڊاڻي، سهرياڻي، جاگراڻي وغيره. ڪوسا ننگرپارڪر، ڪنڀڙي ۽ ساسي ويريءَ ۾ رهندا آهن. هنن جا ماڻهو تمام جنگجو ۽ بهادر هئا. سوڍن سان گڏجي ڌاڙا هڻندا هئا، تنهنڪري ڪوسن ۽ سوڍن جو پاڻ ۾ ڏاڍو سلوڪ هو. سمن کي گجرات کان خوف هوندو هو، تنهنڪري انهن ڪوسن جا چار هزار ڪٽنب گجرات جي بادشاهن جي سامهون ٽيڪ لاءِ ننگرپارڪر ۾ ويهاريا. محمود شاهه بيگڙي جي وقت ۾، انهن ملڪ ۾ ايتريقدر رڻ مچائي ڏنو، جو چار دفعا محمود شاهه بيگڙو پارڪر تي ڪاهي آيو. ڪوسن کي همايون، سون مياڻي جاگير طور ڏني. ميرن جي پهرين چوياريءَ جي دور ۾ جيڪي قبيلا پارڪر ۾ رهندا هئا، تن کي ٽالپري حڪومت کان وظيفا ملندا هئا. ڪلهوڙن جي ظلم کان بيا به ڪي پنج-ڇهه سؤ ڪوسا پارڪر ۾ اچي رهيا هئا، ۽ پونجي سوڍي کي سردار بڻائي، ڪڇ گجرات ڏانهن ڌاڙا هڻندا هئا. سن ١٨٣٢ع جي شروعات ۾ ڪوسن پالنپور جي هڪڙي واپاري قافلي کي اسلامڪوٽ وٽ ڦريو. ان کان سواءِ ڪوسن ۽ واگهيلن گڏجي رحمڪي بازار کي لُٽيو، جنهنڪري انگريزي لشڪر، سنڌ جي سرحد تي چوڪسي رکي. ڪرنل پاٽنجر ڪوسن جي گرفتاريءَ لاءِ ڪپتان رابرٽ ۽ ڪرنل لچفيلڊ کي فوجون ڏيئي روانو ڪيو. سرجان مالڪوم ان وقت بمبئيءَ جو گورنر هو. ٢٠- آڪٽوبر تي پوني جو لشڪر بمبئيءَ کان روانو ٿيو. ٿرپارڪر جي ضلعي لاءِ خطرو جاڳيو. مير مراد علي خان منشي رحمت الله کي، ڪن بلوچي

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سردارن سان همراهه ڪري، تنهن ڏانهن روانو ڪيو. پارڪر جي مختيارڪار غلام علي لغاريءَ کي حڪم مليو ته بلوچي سردارن سان گڏجي سرحدن جي حالتن جو معائنو ڪري ۽ رپورٽ دربار کي پيش ڪري. گورنر جنرل کي پمبارين سان مقابلو ڪرڻو پيو، تنهنڪري کوسن کي ڪجهه به ڪري نه سگهيا. ٥- آڪٽوبر ١٨٣٢ع تي سردار غلام حيدر خان کن کوسن کي گرفتار ڪري، انگريزن جي حوالي ڪيو. سن ١٨٥٩ع ڌاري ڪنڀڙي جي ڪاپڙي خان ڏوسي کي تروت صاحب ڪيترو لالچايو، پر هو نمڻ وارو نه هو. تروت صاحب ڪاپڙي خان کي چوائي موڪليو ته ساڻس تنبوءَ ۾ اچي ملاقات ڪري. پوءِ هن تنبوءَ جا رسا هيٺ ڪرائي ڇڏيا، ان لاءِ ته ڪاپڙي خان تنبوءَ ۾ ايندو ته ضرور ڪنڌ هيٺ ڪري ايندو ۽ ائين سمجهيو ويندو ته هي نمي پوءِ اندر آيو آهي. ڪاپڙي خان تنبوءَ جا رسا هيٺ ڏٺا، تڏهن تلوار سان تنبوءَ کي چيري، سنئين ڪنڌ هليو ويو. اها بهادري ڏسي، تروت صاحب دنگ رهجي ويو. سندس پٽ جلال خان وڏو سخي هو. ڪوريئن دل ڏولي سندس ساراهه ۾ شعر چيا آهن:

نانو جبرو شير سنگهه، ڏاڏو خان ڪمال،
موتي سيپان مانهيلو، جس ڪنڻ جلال؛
آونچو پيسي شينهن جيئن، گينور چالي چال،
موتي سيپان مانهلو، جس ڪنڻ جلال.

هن وقت سندس اولاد مان مسٽر يار محمد، تعليم يافته شخص آهي.

ويرا واهه جو سوڍو، پونجوجي

سوڍي ستيچيءَ کان پوءِ ويراواهه جو ٻيو مشهور سوڍو پونجو ٿيو. سوڍي ستيچيءَ پنهنجيءَ ستا ۽ طاقت سان اهڙا ته ڪڪرم ڪيا، جو سندس پنج پٽ هڪٻئي پٺيان فوت ٿيا. سوڍو پونجو ستيچيءَ کان ٻه سرس هو. سندس ڏيءَ واگڙ طرف پرڻايل هئي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ان کي هڪ ڏينهن ساهڻ کنهن ڳالهه تي مهڻو ڏنو. **جڏهن** پونجي کي خبر پيئي، تڏهن هڪڙيءَ رات ٻ واڳڙ جا ست ڳوٺ ڦُري آيو. هڪ دفعي پونجو ٽراد ڏانهن ويو هو ته کي چانڊيا پونجي جي هارين جا ڍور ڪاهي ويا. **پونجي** کي خبر پيئي، تڏهن چانڊين تي ڪاهي پيو. پوءِ ته اهڙو ظلمي ٿي پيو، جو چانڊيو جتي ڏسي، آتي خون ڪري **ڇڏي.** چوڻي آهي:

حمزا هيڪي وار، جي ٻڙين پانٺي پونجل ري،
ٿئي نه آت سوار، گهوڙي نه چڙهي چانڊيو.

سٽيجيءَ کان پوءِ، گوڙي جي مندر وارو پارسنات جو پتلو ٻه پونجي کي هٿ آيو هو. پونجي جو جڏهن سنڌ جي ميون سان تڪرار ٿيو، تڏهن کنهن هنڌ پٽاي کي پوري **ڇڏيائين.** جڏهن پونجو سوڍو ميرن سان وڙهندي مارجي ويو، **تڏهن** کنهن کي به خبر ڪانه پيئي ته پتلو ڪٿي آهي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پارڪر تي ميرن جو راڄ

سن ١٨١٥ع ۾ واگڙ ۾ تمام ڏڪر ڪوڙ ٿيو، تڏهن ڪيترا گراسيا ملڪ ڇڏي ڪڇ جي رڻ جي ڪنڌيءَ وٽ، ننگر ۽ ويرا واهه تائين پهچي آيا. چار-پنج سؤ کوسا، جيڪي ڪلهوڙن جي ظلم کان پهچي پارڪر آيا هئا، سي به انهن سان شامل ٿيا ۽ سوڍي پونجي کي پنهنجو سردار بڻايائون. پوءِ زبردست ڌاڙا ڪري گجرات، واگڙ ۽ ڪڇ طرف ڌاڙا هڻڻ لڳا. ڪمپني سرڪار، ڪڇ جي راءِ ڏيسرجي ٻئي کي لکيو ته: انهن پهچي ويل گراسين کي گهرائي جاگيرون ڏئي ته جيئن اهي ٿڌا ٿين. پر راءِ ائين ڪرڻ کان انڪار ڪيو، تنهنڪري اهي خوفناڪ ڌاڙيل ٿي پيا ۽ ڪڇ، گجرات ۽ واگڙ ۾ انهن باهه ٻاري ڏنائون. نيٺ ڪمپني سرڪار، راڄ ڪاروباري منڊل سان صلاح ڪري، انهن کي ١٥- اپريل ١٨١٩ع ۾ جاگيرون موٽائي ڏنيون، ۽ شرط رکيو ويو ته ڪو به چورن کي پناهه نه ڏيندو ۽ ڪڇ سرڪار سان وفادار رهندو. انهيءَ شرط هوندي به ٻه سؤ چڙهن پچائو تي حملو ڪيو. قلعي جي توبن کين اڳتي وڌڻ نه ڏنو، ته به ڳوٺ مان ٻه سؤ ڍور ڪاهي آيا. ووند شهر مان به پنج سؤ ڍور، ۽ چاليهه هزارن جي ڦر ڪري آيا. ڪڇ جي راءِ وقت بوقت ميرن کي لکيو، تاهم ڦر بند نه ٿي. تنهنڪري ١٨٢٠ع ۾، ڪڇ مان هڪ زبردست لشڪر تيار ٿيو، ۽ هن سنڌ جي ڌاٽي تي، چورن جي ٿوڻي رهاڪو سمجهي، حملو ڪري ڏنائون. تنهنڪري ميرن ڪاوڙجي هڪ لشڪر آلهندي کان لکپت طرف، ٻيو آتر کان ڪاوڙا طرف، ۽ ٽيون پارڪر طرف موڪليو. ڪڇ جي راءِ کي خبر پيئي، تنهن وڏو لشڪر موڪلي انهن کي بند ڪيو.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٢٨- اپريل ١٨٢٠ع ڪئپٽن سيڪربو مري ويو ۽ اُن جي جاءِ تي جي. جي ولسن ويو، تنهن به مهينا ريزيڊنٽ تي ڪم ڪيو. اُن بعد هينري پاٽنجر آيو. تڏهن، ٨- نومبر ١٨٢٠ع ۾، سنڌ جي ميرن پنهنجي بمبئيءَ جي ايلچيءَ جي معرفت ڪمپني سرڪار سان صلح جو عهدنامو ڪيو، جنهن ۾ ڪوسن ۽ ٻين ڏاڙيلن کي قابو ڪرڻ جو قول پڻ ڪيائون. ڏاڙيلن کي بند ڪرائڻ جي ٻهاني سان، ڪمپني سرڪار چار سؤ گهوڙيسوارن جو دستو گهرائي، ڪڇ جي لودرائي سرحد تي ضابطي لاءِ رکيو. ١٨٢٢ع ۾ ڏڪار پيو، تنهنڪري ڪيترا ماڻهو ڪڇ ڇڏي ڀڄي ويا. ڍور ۽ ڍڳا مري ويا. ٻن سالن بعد وري ڏڪار پيو. ڪمپني سرڪار جو ايجنٽ، ميرن وٽ حيدرآباد رهندو هو. هن وٽان ڪنهن به احوال نه اچڻ ڪري، سرڪار کي جاچ سان معلوم ٿيو ته سنڌ جا مير ڪڇ تي چڙهائي ڪرڻ لاءِ ڏاڙيلن سان مليل آهن. پارڪر جي ڏاڙيلن تي قابو پائڻ لاءِ هڪ وڏو دستو واڳڙ ۾ رهندو هو، سو اُن وقت ڀڄ ڏانهن ويل هو. اهو موقعو ڏسي، پارڪر جا ڏاڙيل ٽن هزارن جي ٽولي ڪري، ڪڇ کي جيتڻ لاءِ، هباءِ جبل وٽ اچي پهتا. آتي مياڻا، ڪولهي، ۽ ٻيا ڪڇ جي ڏڪار جا ماريل به اچي ساڻن شامل ٿيا. انهن جو سردار، ڪڇ جو مشهور ڏاڙيل تار لوٽائي هو. ڀڄ کان هڪ وڏو لشڪر آيو، تنهن سان دوبدو لڙائي ٿي. نيٺ ڪي ڏاڙيل مارجي ويا، ۽ ڪي ڀڄي ويا. پر ملڪ ۾ زبردست بي بندوبستي ٿي پيئي، جنهنڪري پارڪر جي سوڍن ميرن کي ڍل ڏيڻ کان انڪار ڪيو. تنهنڪري ميرن، ١٨٣٠ع ۾، پارڪر ۽ ڍاٽي طرف پنهنجا ماڻهو ايلچيءَ طور ڍل اُڳاڙڻ لاءِ موڪليا. پارڪر جا سوڍا ۽ آڏيگام، ويرا واهه ۽ ننگر پارڪر وارا ڳوٺ ٻهراڻي ۾ اچي گڏ ٿيا. ميرن جا عملدار به ٻهراڻيءَ ۾ ٽڪيل هئا. انهن سمجهيو ته سوڍن کي دڙڪو داب ڏيئي مڃائيندا سون،

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پوءِ سوڍن آڱلنڌو مٿن حملو ڪيو، ۽ آتي جو آتي سڀني عملدارن کي قتل ڪري ڇڏيائون. تڏهن مير مراد علي خان پنهنجو وڏو لشڪر پارڪر تي چاڙهي موڪليو. ڏو ٻه ڏو لڙائي ٿي. سوڍو پونجوجي وڙهندي مارجي ويو. ٻه راڻا قيد ٿيا. ننگرپارڪر جي گادي نشين راڻي جي صغير هئڻ ڪري، مير آتي جي ڪاروبار هلائيندڙ کي سنڌ وٺي ويا، ۽ مکيه راڻن کان ڏنڊ وٺي، کين ڇڏي ڏنائون. پارڪر جي راڻي تي ڏهه هزار ڪوريون، ويراواه جي راڻي تي ٻارهن هزار ڪوريون ڏنڊ وڌو ويو. ويراواه جي راڻي جو ڀاءُ حيدرآباد جيل ۾ مري ويو. ڀهراڻيءَ جي راڻي تي ڏهه هزار رپيا ڏنڊ پيو. ڦيٽاپر جي ٺڪر تي ست سؤ رپيا، ۽ آڏيگام جي سوڍي کيمجيءَ تي پندرهن سؤ ڪوريون ڏنڊ وڌائون. ٽيئي سمورا سوڍا ٽي مهينا نظربند رهيا، ۽ پوءِ ڏنڊ ڏيئي آزاد ٿيا. انهيءَ کان پوءِ ميرن کي ٻنين جي پيدائش جي پنجين پتي ڍل طور ملندي هئي. ١٨٤٣ع ۾ انگريزن جي اچڻ سان ميرن جي پارڪر تان حڪومت ختم ٿي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انگريزن جي پارڪر تي ڪاهه (۱۸۴۲ع)

۽ ان تي قبضو (۱۸۴۳ع)

ڪلهوڙن جي وقت، ڪوسا اچي پارڪر ۾ رهيا. سنڌ ن ڏنڊو هو ڌاڙا هڻڻ. پوءِ انهن سان سوڍا شامل ٿيا. انگريز سرڪار بار بار ميرن کي لکيو: پر هو ايڏا خوفناڪ ڌاڙيل بڻجي پيا هئا، جو ميرن کي سولائيءَ سان هٿ اچڻ وارا نه هئا. تڏهن انگريز سرڪار، ۱- نومبر ۱۸۳۲ع ۾، ننگر پارڪر تي لشڪر چاڙهي موڪليو. آن وقت ننگرپارڪر جو راڻو جگوجي هو. لشڪر جي اچڻ جو ٻُڌي، هو ڀڄي ويو. ويراواهه جو راڻو انگريزن جي فائدي ۾ هو، ۽ انگريزن سان ڪوبه مقابلو نه ڪيائين. جگوجيءَ جي جاءِ تي راڻي ڪرڻ کي ويهاريو ويو ۽ کيس ڌاڙيلن تي نظرداري رکڻ جي هدايت ڪئي ويئي. سوڍو جگوجي، ميرن جي هٿ آيو، تن کيس گرفتار ڪري انگريزن وٽ موڪلي ڏنو. انگريزن آن کي ڪجهه وقت ڪڇ ۾ قيد ڪري رکيو، ۽ آخر پوڌيسر جو راڻو مقرر ڪيو. سن ۱۸۳۳ع کان ۱۸۴۳ع تائين ميرن جو ضابطو پارڪر مٿان رهيو، ۽ باقاعدي ڍل پڻ اگاڙيندا هئا. ميرن ٿر ۾ قلعا ٺهرايا، جن ۾ سنڌن پاران ڪاردار رهندا هئا. پر پارڪر ۾ ڪوبه قلعو ڪونه ٺهرايائون.

جڏهن انگريزن ۱۸۴۳ع ۾ ميرن کان سنڌ ورتي، تڏهن ملڪ ۾ جتي ڪٿي گوڙ ٿي پيو. خاص ڪري ٿر ۽ پارڪر وارن راڻن سنڌيءَ طرح آڻ نٿي مڃي، تنهنڪري گورنمينٽ سهولت خاطر پنهنجا عملدار ڌار ڌار هنڌن تي مقرر ڪيا، ۽ پارڪر واري پاڳي تي پهريون ايجنٽ ڪئپٽن اسٽئناي ريڪس

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آيو، پيو ايجنٽ تروٽ صاحب آيو، جو سن ١٨٤٦ع کان ١٨٧١ع تائين رهيو. تروٽ صاحب، ١٨٥٦ع ۾، پارڪر کي حيدرآباد ضلعي سان لڳائي ڇڏيو. تروٽ صاحب کان پوءِ مسٽر پالن آيو، تنهن ننگرپارڪر ۾ بازار ٺهرائي. اڄ تائين ان بازار کي ”پالن بازار“ ڪري ڇئبو آهي.

---

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ننگرپارڪر ۾ بغاوت (۱۸۵۹ع)

انگريزن جو ملڪ تي پورو پورو ضابطو ٿيندو پئي ويو، ۽ سيني راجائن توڙي رعيت کي، ڪن کي دٻاءَ سان ۽ ڪن باغين کي پنهنجي پٺيءَ پاليسي رستي جاگيرون ڏيئي، آڻ مڃائيندا رهيا. تنهن هوندي به پارڪر جا سوڍا زور هئا. هو اڃا تائين پاڻ کي خودمختار سڏائڻ لڳا، ۽ هرڪنهن ڳالهه ۾ انگريزن جو دخل برداشت نٿي ڪري سگهيا. ميرن جي سنَد موجب، پارڪر جو رائو ڪرڻجي، سوراچند ۽ راڻپور ڳوٺن توڙي ننگرپارڪر شهر جي اڌ ڏيوڻيءَ ۽ پارڪر جي ڏرانس ڏيوڻيءَ جو حقدار هو. ويراواهه جي سوڍي کي ويراواهه ڳوٺ، معافي مليل هو، ۽ پڻ موڪئي رڻ جي پيدائش به ملندي هيس. ڪيس اڌ شهري محصول ۽ پنهنجي علائقي جي آباد ٿيل ڊل جو چوٿون حصو به ملندو هو. سرچارلس نيپئر، ۱۵- آڪٽوبر ۱۸۴۴ع ۽ مئي ۱۸۴۷ع ۾، پنهي جاگيردارن جون سنَدون ستن سالن تائين قائم ٺهرايون، ۽ ملندڙ ڊل جو اڌ ڪاٽي ڇڏيو. رائي جي پرڌان، آڪمالديو، کي موڪرئي جو ڳوٺ به سنَد موجب مليل هو. مٿين ٽنهي ۽ ٻين سوڍن کي جيڪي ملندڙ حق هئا، اُهي انگريز سرڪار ختم ڪري ڇڏيا. ٻنهين توڙي خاص حقن جي آڳاڙڻ جي ٽڪرن کي ٻندش ڪانه هئي. انهن ناجائز طور چراڻيءَ ۽ پيا ٽئڪس به وصول پئي ڪيا. پارڪر جو ڀاڱو ۱۸۵۶ع ۾ ڪمشنر جي حوالي ڪيو ويو، جو اڳي تروٽ صاحب پوليٽيڪل سپرنٽينڊنٽ جي ماتحت هو. ڪمشنر حيدرآباد کان پنهنجو ڪاردار موڪليو، ۽ روينيو سروي چالو ڪئي. چراگاهه جو ٽئڪس به هاڻ حڪومت پنهنجي حوالي ڪيو. آفيم تي ليسن وڌو ويو، جو اڳي سوڍا غير قانوني آفيم آڻي وڪرو ڪندا هئا ۽ ان ۾

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

زبردست نمونو هو. ڪئپٽن ريڪس جي عمليءَ ۾ ننگرپارڪر جا ڪاردار برهمڻ هئا، آهي سوڍن سان ٻڌل هئا. پوليس عملو گهڻو ڪري ٺڪرن تي مشتمل هو. راڻي ڪرنجيءَ جي هڪ خاص نوڪر تي، ڪنهن ڪوهه کي نقصان رسائڻ جي ڏوهه هيٺ، ڪاردار ڏنڊ وڌو، ۽ ڪاسبي جي پٽيل سان راڻي جو زمين جي ڏنگ بابت تڪرار ٿيو، جنهن جو فيصلو ٽروٽ صاحب راڻي جي خلاف ڪيو. ٽروٽ صاحب حڪم ڪيو ته ڏنگ تي پٿر هٽايا وڃن، مگر راڻي حڪم جي ڪابه پرواهه نه ڪئي. ٽيليگراف کاتي جا ڪي نوجوان نينگر، ڪولهين سان سٺي نموني پيش نه آيا. مسٽر ڏيئومل مختيارڪار ننگرپارڪر جي، راڻي سان ڪن ڳالهين جي ڪري ناسازي پيدا ٿي.

مٿين سڀني سببن جي ڪري راجپوتن جا دلي جذبا جوش ۾ اچي ويا، ۽ راڻي جي سڏ تي سنڌس ڀاءُ پوپٽسنگهه ويراواهه جو راڻو لاڌوسنگهه، ڀيراڻيءَ جو ٺڪر ڪلجي ۽ ٻيا اچي راڻي جي ڪئمپ ۾ داخل ٿيا. تنهن کان سواءِ پنج هزار ڪولهين جو لشڪر به اچي حاضر ٿيو. سڀني گڏجي، ١٥-اپريل ١٨٥٩ع جي ڏينهن، انگريزن خلاف بغاوت جو جهنڊو بلند ڪيو. انهن پهرين اچي تارون ڪپي، رستا پٽي ڇڏيا خزانو لٽيو، ڪاردار جي ڪچهريءَ کي باهه ڏني. پوليس ٿاڻي تي حملو ڪري، سوارن کي ڀڄائي ڇڏيو ۽ ڪيترو نقصان ڪيائون. ڏيئومل مختيارڪار، اها خبر ترت حيدرآباد موڪلي، جا ١٨-اپريل ١٨٥٩ع جو حيدرآباد پهتي. ڪرنل ايونس، جو آن اسٽيشن جو ڪمانڊنگ آفيسر هو، تنهن هڪدم ”ٽرڊ بلوچي ريجمنٽ“ جي هڪ ونگ ننگرپارڪر ڏانهن رواني ڪئي، ۽ ڪجهه توبخانو ڪراچيءَ کان روانو ٿيو. ترت ئي ڪرنل ايونس کي آرڊر مليو ته خود وڃي سڀني فوجن جي ڪمانڊ وٺي، جيڪي ڊيسا، احمدآباد ۽ حيدرآباد کان ٿي آيون. تنهنڪري

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو ۽ روانو ٿيو، ۽ اسلام ڪوٽ وٽ اڳيئي موڪليل فوج کي وڃي رسيو، ۽ آتي ٿر جو ڊپٽي ڪليڪٽر ۽ سپرنٽينڊنٽ به اچي مليا. ڏيسا فوج جا اڳيان ۾ ننگرپارڪر پهتي هئي، تنهن تي سوڍن پهرين حملو ڪيو، ۽ اُنهن جواب ۾ توبزني ڪئي، جنهن جا ڌڪاءَ ڪرنل ايونس پنجاهه ميل پري پئي ٻُڌا. هئو ٢- مئي ١٨٥٩ع جو ويرا واهه پهتو، ته سڄو شهر خالي هو. ٻئي ڏينهن پوڊيسر پهتو، جتي ان کي پوڊيسر جا سوڍا مليا. ٣- مئي تي سيني فوجن جو سخت مقابلو ٿيو. ڪارونجهر جبل ۾ راڻي چندن جو ٺهرايل چندن گڍ توبن آڏائي چڙهيو، تنهنڪري حملو آور سوڍا ڇڙوڇڙ ٿي ويا، ڪي مارواڙ ويا ته ڪي ڪارونجهر جبل ۾ لڪي ويا. انگريزن شهر تي قبضو ڪيو، ۽ راڻي ڪرڻ ۽ لاڌوسنگهه کي گرفتار ڪيائون. ان طرح گوڙ بند ٿيو.

پوءِ ڪرنل ايونس، پوڊيسر جي ڌڪرن کي ساڻ ڪري، پين سوڍن کي ڏبائڻ ڪاڻ روانو ٿيو، ۽ چاهٺ ميل پري، ڪجرڙالو ۾، باغين جي ڪئمپ تي حملو ڪيائين. سوڍا ڪي مارجي ويا، ۽ ڪي پڄي ويا. ساري مارواڙ ۾ انهن جي ڳولا ٿي. ڪرنل ايونس، ايجنٽ گورنر جنرل راجپوتانا کي پارت ڪري، واپس ننگرپارڪر روانو ٿيو. ان وقت لاڌوسنگهه جو پٽ آڏيسنگهه پاهر ويل هو. وات تي راٺيواڙي ڳوٺ ۾ ڊول وڄي رهيو هو، آتي سندس گهوڙي نچڻ لڳي. تڏهن ڪنهن ڪولهيءَ چيو ته ”پاڻ هتي پيو گهوڙيون نچائي، ۽ پٽس جيل ۾ پيو آهي!“ اهو ٻڌي آڏيسنگهه باهه ٿي ويو، ۽ هڪدم ماڻهو گڏ ڪري، جيل جو دروازو پڃي، سيني کي آزاد ڪرايائين. پوءِ پنهنجي سر بندوق کڻي، تروٽ جي ٿنبوءَ ڏانهن ڪاهي ويو. تورو پنڌ ويو ته جوش ۾ ڀرجي ويو، ۽ وٺي بندوق جا فائر ڪيائين. تنهنڪري تروٽ پڄي، هڪ مينگهواڙ لاڌوءَ جي گهر، چم جي چوڙن ۾ وڃي لڪو:

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آيو آڏيسنگهه او چتو، ڀورو پڇايو،
ڪَر پوري را ڪنپيا، سرچي ٻچايو.

راڻن تروت جي گولا ڪئي، مگر هو نہ سيو. تڏهن انهن ڪن سپاهين کي ماري ڇڏيو. ڪرنل ايونس جي فوج بہ ويجهي هئي، جنهن کي هڪ سوار وڃي ڏينسي وٽ خبر پڌائي تہ وري فساد شروع ٿيو آهي. فوج هڪدم اچي، ١٩- جون ١٨٥٩ع تي گهيرو ڪيو. راڻو، وزير ۽ پيا شهر ڇڏي ڀڄي ويا. راڻي ڪارونجهر ۾ وڃي پناهہ ورتي، جتي آن کي سندس هڪ گهرو دوست، ڪاسبي جو لهاڻو سيٺ مهاوجي، هنس پري پائو، ۽ روپلو ڪولهي کاڌي جو سامان رسائيندا هئا ۽ خبر چار پڌائيندا هئا. تروت کي خبر پيئي، تڏهن روپلي کي جاگير جي لالچ ڏنائين تہ راڻي جو ڏس ڏئي، مگر هو وفادار هو، تنهن چيو تہ "مون کي ڪا خبر ڪانهي." پوءِ کيس ڏاڍي مارڪٽ ڪيائون. هٿ جي ٽيرين ۾ تيل وجهي، آگرين تي ونيون ڏاهي، باهہ ڏنائون.... تڏهن بہ روپلو ست تي ثابت رهيو. آخر تروت، هنس پري پائي ۽ سيٺ مهاوجيءَ کي گهرائي، لب لالچ تي ريجهايو، تن دغا ڪري راڻي کي گرفتار ڪرايو. سگهو پوءِ وزير ۽ پيا سوڍا بہ گرفتار ٿيا. جنهن تابعداري مڃي، تنهن کي آزاد ڪيو ويو.

پوڏيسر جا ٺڪر حملي وقت انگريزن سان مددگار رهيا، ۽ ڪرنل ايونس، ٢٣- آگسٽ ١٨٥٩ع تي، هنن جي خدمتن جو اعتراف ڪيو. هن سفارش ڪئي تہ پوڏيسر جو ڳوٺ، جنهن جي ساليانی پيدائش ٽي سؤ رپيا هئي، سو ٺڪرن کي هميشه لاءِ ڏنو وڃي. انهن کي نيٺ ڇهہ هزار ايڪڙ جاگير ملي.

ننگر پارڪر جي راڻي ۽ ويرا واهہ جي ٺڪر آڻ نٿي مڃي. تن جون اڳ مليل جاگيرون ضبط ڪيون ويون. ننگر پارڪر جي راڻي، ويرا واهہ جي ٺڪر لاڏو سنگهہ ۽ سندس پٽ آڏيسنگهہ پوءِ بہ آڻ نہ مڃي. آڏيسنگهہ کي تروت گهڻو ئي لالچايو ۽

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيس سنڌ ۾ فرسٽ ڪلاس جاگير ۽ هڪ بنگلي ڏيڻ جي آڇ ڪيائين، پر هو نه مڙيو، تنهنڪري ان کي عمرڪوٽ ۾ بند رکيو ويو.

آڏيسنگهه جي وفات بعد، سندس پٽ سامتسنگهه کي سن ١٨٨٧ع ۾ ڇهه هزار ايڪڙ سيڪنڊ ڪلاس جاگير ملي، ۽ راڻي جي وارثن کي ٻي هزار ايڪڙ ٿرڊ ڪلاس جاگير ملي. مهاوجيءَ جي خدمتن لاءِ ڪرنل ايونس، پنهنجي ليٽر نمبر ٢٣٣، تاريخ ٢٠- آگسٽ ١٨٥٩ع ۾، سنڌ جي ڪمشنر مسٽر فريئر ڏانهن هن ريت لکي موڪليو: ”مهاوجي تمام عزت پريو لهاڻو آهي. اسان کي رسد پهچائڻ ۽ خبرن ڏيڻ ۾ هي تمام دورانديش آهي. پارڪر ۾ هي نه هجي ها ته ڪرنل ترويٽ ۽ اسان جون گهرجون پوريون نه ڪري ها.“ ڪمشنر بلوي وقت مدد ڪندڙ ماڻهن لاءِ سخت سفارش ڪئي، تنهنڪري بمبئي سرڪار، پنهنجي ليٽر نمبر ١٥٦٠، تاريخ ٧- اپريل ١٨٦٠ع ۾، ڪيترن کي جاگيرون ۽ انعام ڏنا: ڦول ڀائيءَ کي ڳوٺ ڦيٽاپر، ست هزار ٻيگها زمين ۽ حياتيءَ تائين معافي ملي. مهاوجي لهاڻي کي آٺ هزار ٻيگها زمين ۽ حياتيءَ تائين معافي ملي. هنس پري ڀائي کي جبل جي سموري پيدائش ملي. لاڌو سينگهواڙ کي ٻه زمين جو ٽڪر مليو، ۽ ٻين ڪيترن کي معافيون مليون.

راڻي ۽ وزير تي راڄدروهيءَ جو مقدمو هليو، جو ١٨٦٠ع ۾ پورو ٿيو. راڻي کي چوڏهن سال جيل، ۽ وزير کي ڏهه سال جيل مليو. روپلي ڪولهيءَ جو ناالو امر ٿي ويو، اهو ئي سندس انعام آهي.

هن بلوي ۾ سوين جيڪا سورهيائي ڏيکاري، تنهن جا ٻيت اڃا تائين پارڪر ۾ ڳائجن ٿا:

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گوري گرورَ گجيو، جنهن ڪ مچائي رڻ جنگ،
لڙيو سات ڪلياڻ رو، آوئان راجپوتانان رنگ.

رنگ ڪلا رنگ مهاسينگا، رنگ هو سپ رهاڻ،
رنگ ڪارونجهر را ڪونگرا، رنگ سوڍا راڻ.

وِجو ڏاڍو ويرَ وَر، ڀوجل نندو ڀُوپ،
ڪنڪا سان رنڪا ڪريا، رنگ ڪلا ڪُل روپ.

ڪاي چڙهي هوڪو ڪري، باجي هاڪ ويراڻ،
گاي ئي ڀر تروٽ گيو، ميل فرنگي ساڻ.

ڀورا ڏر ڀانجي، گانجي پرتشٽان جيت،
مهيتپت ڪڙنگ مانجي، پارڪر رڻ پريت.

چندن گڏ نچاور ٿيو، جوڌي مچايو جنگ،
لڙيو سات ’ڪيرڻ‘ جي رو، ان راجپوتانان رنگ.

سوڍن ڪي جاگيرون

انگريزن چالاڪي ڪري باغي سوڍن کي جاگيرون ۾ انعام ڏنا، تنهنڪري هو خوش ٿي ماٺ ڪري ويهي رهيا.

(۱) پوڏيسر جاگير: هيءَ فرسٽ ڪلاس جاگير، ڇهه هزار ايڪڙ، ڪرنل ايونس جي زوردار سفارش سان ملي.

(۲) ويرا واهه جاگير: هيءَ سيڪنڊ ڪلاس جاگير، ڇهه هزار ايڪڙ، سامتسنگهه کي ملي، ۽ ارڙهن سؤ پنج رپيا عيوضو پڻ مليو. سندس پٽ امر سنگهه بنا اولاد هو، تنهنڪري سندس پٽنيءَ ايم سنگهه کي گود جو پٽ ڪيو هو. جلد ئي اها پٽياڻي سرڳواس ٿي، تنهنڪري جاگير سرڪار پنهنجي حوالي ڪئي. ايم سنگهه اپيل ڪئي ته جاگير واري زمين قبولي طور مون کي ملي ۽ آباد ٿيل زمين جي مان ڊل پرينڊس. انهيءَ تي موروثي هارين اعتراض ورتو. سرڪار موروثي هارين وارا نمبر هارين کي ڏنا، ۽ ٻي جاگير ايم سنگهه کي قبولي ٿي ملي.

(۳) راڻپور جاگير: ٽي هزار ايڪڙ زمين ۽ ٻه هزار هڪ سؤ اٺونجاهه رپيا روڪڙا مليا. اها جاگير هينئر اچلسنگهه جي حوالي آهي.

(۴) ڦيٽاپر جاگير: اها ٻه هزار ايڪڙ ڦول باپئيءَ کي ملي هئي.

(۵) ڏنيگاڻو: موندرو، ڪارڙيو، ڪاسبو، آڏيگام وغيره ڳوٺن ۾ ٻه سوڍن کي ڪي ٿورا نمبر معافي آهن.

مکيه شهر

ننگر پارڪر

ڪارونجهر جبل جي هنج ۾، ۲۱-۲۴ اتر ڊگهائي ڦاڪ ۽ ۷۰-۴ اوير ويڪرائي ڦاڪ ۾، هي مشهور شهر سوڍي آسراءَ

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڀهرين اچي آباد ڪيو هو. هن وقت تعلقي جو هيڊ ڪوارٽر آهي. پاسي ۾ نيمن جي عجيب وٽڪار اٿس. اهي نمون، تروٽ صاحب هڪ ميل تي سريڪي نموني لڳارايون هيون. ڪارونجهر جي آنانهينءَ چوٽيءَ تي چڙهي، هندستان جي ڪن ڀاڱن جو ديدار ڪري سگهجي ٿو. پاسي ۾ باغات آهي، جنهن مان سڀ قسم جي ڀاڄي ميسر ٿئي ٿي. هتي نوارون، نودون، ڪيس وغيره ٿين ٿا. اڳي اوسواڙ قوم جي اڪثريت هئي، پر هينئر انهن مان رڳو هڪڙو گهر رهندڙ آهي، باقي لوهاڻا، ميمڻ، پروچ، مينگهواڙ، گرڙا ۽ ڪولهي رهن ٿا. ننگر پارڪر ۾ هيرڻ جي پوک جام ٿئي، جنهن مان ڪافي آپت آهي. هتي پرائمري اسڪول، مڊل اسڪول، اسپتال، ٿاڻو، مختيارڪار جي آفيس، تار ۽ ٽپال آفيس، ڊيرو، مسافر خانو ۽ جانورن جي اسپتال آهن. هتي لکڻ ڀارتي جو مندر آهي. گوڙدرو ندي، ڪارونجهر جبل مان اٿاهه پاڻي کڻي لنگهي ٿي، تڏهن لکڻ پارتي مندر وٽ اچڻ سان ٻه اڌ ٿي وڃي ٿي. چون ٿا ته لکڻ پارتي مڙهيءَ وٽ اڳي هڪ ٻاوو رهندو هو هڪ دفعي برسات نه وسڻ ڪري، ماڻهن وڃي ٻاوي کي عرض ڪيو. ٻاوو ٻه ڏينهن ساندهه آتي بغير پاڻيءَ ۽ مانيءَ جي ويٺو رهيو. ٽئين ڏينهن سخت برسات آئي. ماڻهن وڃي ٻاوي کي عرض ڪيو ته هاڻ هتان اٿي، نه ته پاڻي ٻوڙي ڇڏيندئي، مگر ٻاوو آتان نه آٿيو. پاڻي جڏهن ٻاوي وٽ پهتو، تڏهن ٻن وهڪرن ۾ ورهائجي، ٻاوي ڪان پاسو ڪري اڳتي وهي ويو. پوءِ آن جاءِ تي مندر ٺهرايو ويو، جنهن کي لکڻ پارتي مندر چئبو آهي. هتي ١٨٦٢ع ۾ ميونسپالٽي قائم ٿي هئي، جا ١٨٧٢ع ۾ بند ٿي ويئي.

ويرا واهه

هي ننگر پارڪر تعلقي ۾ ٣١-٢٤ اتر ڊگهائي ڦاڪ ۽ ٧٠-٠ اوڀر ويڪرائي ڦاڪ ۾ تمام جهونو شهر آهي، جو اصل ويري رٻاريءَ جو ٺهرايل آهي. هن جي پاسي ۾ پاري ننگر جي ٿٽل شهر

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جا نشان ڏسڻ ۾ اچن ٿا. هن جي پاسي ۾ سنگھا ڍنڍ آهي، جنهن ۾ پاڻي سڪڻ بعد پوڪ ٿئي ٿي. هي ويرا واهه جي سو ڏين کي ملبل آهي. هتي لوهاڻا، ڪولهي ۽ ميگھواڙ رهن ٿا. منجهس پرائمري مرداڻو اسڪول، پوسٽ ۽ ڍڪ آهن.

ڀاپو

هي ننگرپارڪر تعلقي ۾ هڪ چڱو وسندڙ ڳوٺ آهي. هتي لاکا ۽ سما رهن ٿا، جي خانداني گهراڻي جا زميندار آهن. هتي پرائمري مرداڻو اسڪول آهي، جو قديم وقت کان وٺي هندو اچي ٿو. هتي سما، ميگهواڙ، ڀيل ۽ ڪولهي رهن ٿا.

آڌيگام

ننگر پارڪر تعلقي ۾، هڪ چڱو شهر آهي. هتي ايترو ناٺو آهي، جو چوندا آهن ته اڌ ۾ آڌيگام، ۽ اڌ ۾ سڄو ننگر پارڪر تعلقو. گهڻي ناٺي جي ڪري، آڌيگام کي سدائين ڏاڙيلن جو ڊپ رهيو آهي. هتي لوهاڻا، جين، ميگهواڙ، ڪولهي، ڪنڀار، سما، گرڙا، چاڪي ۽ ٻيون ذاتيون رهن ٿيون. منجهس پرائمري اسڪول، ٿاڻو ۽ ڍڪ آهن.

ڏونگري

هي ڳوٺ ننگرپارڪر جي نزديڪ آهي. ڏونگري اڳئين زماني ۾ هڪ تمام وڏو شهر هو، جنهن جا نشان ڏسڻ ۾ اچن ٿا. پاسي ۾ هڪ ٽڪري آهي، جنهن ۾ هڪ يونٽرو هو. هينئر آهو يونٽرو ڊٺل ڏسڻ ۾ اچي ٿو. هتي برهمڻ رهن ٿا، جي ٻن قسمن جا آهن: شرمالهي ۽ راجگر. منجهس پرائمري اسڪول ڪيترن سالن کان هلندڙ آهي.

---

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿرپارڪر ۾ رهندڙ قومون

ٿرپارڪر ۾ ٻه هندو رهن ٿا، ۽ مسلمان ٻه۰ ١٩٤٧ع جي لڏ پلاڻ ۾ ٿرپارڪر، ويراواهه، ڇاڇرو، ڪاسبي ۽ آڏيگام مان ڪي لوهاڻا پارت هليا ويا آهن.

مسلمانن جون هيٺيون ذاتيون رهن ٿيون:

سيد — هي ورڻهاريو ۽ قابل شاهه ۾ رهن ٿا. ڪوسا — ٿرپارڪر، ساسي ويري ۽ ڪبڙي ۾ رهن ٿا. سما — ڏيپي ۾ رهن ٿا. چانڊيا — سوندرو، ڀورلي چانڊيا، هستڙو ۽ ٻين ڳوٺن ۾ رهن ٿا. ساند — پيپلو، پٿاريو، ساهو ساند، وغيره ڳوٺن ۾ رهندڙ آهن. خاصخيلي — ڀالوا، رتنياري وغيره ڳوٺن ۾ رهن ٿا. تعلقي ۾ مسلمانن جون ٻيون به هيٺيون ذاتيون رهندڙ آهن: آتر، سومرا، ڪوڪر، رند، نهڙي، راهما، شيدي، حجام، ڪنڀار، مڱڻهار، لنگها، منگريا، انڍا، جوڻيجا، سنگراسي، هاليپوٽا، سميجا، راڄڙ، جيسر، ڀٽي، جهنجي، ٽيٻا، ڏيتا، ديدار، اوٺا، چنا، ڪيريا، ڏوهٽ، ڪيلهڻ، ڳچڙ وغيره.

هندن جون هيٺيون ذاتيون رهندڙ آهن: شرمالهي برهمڻ، راجگر برهمڻ، سارسوت برهمڻ، جين، لوهاڻا، راجپوت، رٻاري، سونهڙ، چارڻ، جاٽ، مالهي، سونارا، کٽي، نائي، سامي، لوهار ٻجير وغيره.

اڇوتن جون هيٺيون ذاتيون رهندڙ آهن: ميگهواڙ، ڀيل، ڪولهي ۽ ٻنگي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پارڪر جا ڪولهي

ڪولهي اصل گجرات، واگڙ ۽ ڪڇ کان آيا هئا. سوڍن جي حڪومت ۾ نوليون ڪري ڌاڙا هڻندا هئا. سوڍن جي نيلات راڻي وٽ خاص لشڪر به ڪولهين جو هوندو هو. ڪولهي تمام بهادر مشهور هئا ۽ ڪاتي ۽ تير هلائڻ جا ماهر هئا، ٺٺهنڪري راڻا هرڪا جنگ جيتي ايندا هئا. ڪولهي وفادار قوم آهن. انگريزن جي چڙهائيءَ وقت، جيئن اڳي ذڪر ڪيو ويو، روپلي ڪولهي جي هٿن جي ترين ۾ تيل وجهي، ونيون ٺاهي، ڏيئا ٻاريا ويا. پر وفادار ڪولهيءَ تڏهن به فرنگين کي پنهنجي راڻي جو ڏس نه ڏنو. گهر ۾ جيڪڏهن ڏاڻ جي لپ هوندين، ته آيل مهمان کي کارائي ڇڏيندا ۽ پاڻ ٻچن سميت لنگهڻ سمهي رهندا.

چون ٿا ته اڳئين وقت راڙڪوٽ ۾ هڪ ڪولهي، شاهوڪار ۽ ستا وارو هوندو هو. ونس هڪڙو ٻلو آٽ هو، جنهن جي ڪنڌ ۾ سوني سنگهر وجهي، هو آٽ ٻنا ڏاڻ جي ڇڏي ڏيندو هو. ڪيترن ماڻهن وٽان ننگر پارڪر جي راڻي کي آنهيءَ ڪولهي بنسبت ڏانهون پهتيون ته آٽ اسان جون ٻنيون کائي ٿو. هڪ دفعي آن راڻي جو ٻاڏيچ واگڙ کان آيل هو. ٻئي ڄڻا ڪچهريءَ ۾ ويٺا هئا ته انبوهه ماڻهن جو ڏانهن کڻي آيو. راڻي پنهنجي ٻاڏيچ کي اشارو ڏنو ته هو آٽ جهلي، گم ڪري ڇڏي. ٻئي ڏينهن هو آٽ ڪاهي، واگڙ وٺي ويو. جڏهن ڪولهيءَ کي سڌ ملي، تڏهن وڏو ڏنبلو وٺي واگڙ طرف ڪاهي ويو. راڻي جي ٻاڏيچ کي اها خبر پيئي، تڏهن هندو رسم مطابق ساسيو ڪري ساڀهون آيو، چيائين ته "ماما، اسان هن ڪري اوهان جو آٽ آندو ته اوهين ڪڏهن هن طرف نٿا اچو،

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سو هن ٻهاني سان سن اسان جي ڳوٺ ۾ اچڻ ٿئيو!" اها ڳالهه ٻڌي، ڪولهيءَ ساميي ۾ مست سؤ ڪوريون وٺنديون ۽ ڀاٽيج کي آهو آٿ بخشش ڪري ڇڏيو.

رفتي رفتي هيءَ قوم غربت ۾ گرفتار ٿيندي ويئي، ۽ هن وفادار، ۽ بهادر قوم جي غربت ۽ اڻوڄهائيءَ جو ناجائز فائدو وٺي، ان کي هميشه لاءِ ذلت ۾ مبتلا ڪري ڇڏيو ويو. هينئر انهن ۾ ڪافي سجاڳي آئي آهي، تڏهن بہ بي عاميءَ سببان وڏي طبقي جي غلاميءَ ۾ جڪڙيل آهي.

---

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تعليم

”علم بنا آدمي، آهي پسوءَ سمان.“ جنهن قوم ۾ علم جي روشني نه آهي، سا آهستي آهستي صفحهء هستي تان نابود ٿي ويجي ٿي. علم جهڙي اڪيڪ خزاني سان جا قوم مالا مال آهي، سا سدائين آسودي ۽ سُکي هوندي. اهو ملڪ خوشقسمت چئبو، جنهن جو هر فرد تعليم جي دولت جو ڏٽي هجي. ٿرپارڪر ضلعي ۾ ننگرپارڪر تعلقو ئي آهي، جو علم ۾ سڀني کان پُٺتي پيل آهي. سڄي تعلقي ۾ پهرين ٽي-چار پرائمري اسڪول هوندا هئا. جتي گجراتي سيکاري ويندي هئي، تنهن کان پوءِ گجراتي بند ڪري، سنڌي شروع ڪئي ويئي. ان کان پوءِ، ١٩٥٤ع کان اڳ تائين، وڏي ٻارهن اسڪول ٿيا. ١٩٤٧ع کان اڳ، سڄي تعلقي ۾ هڪڙو ئي مڊل اسڪول هو، سو به ١٩٤٧ع جي لڏپلاڻ بعد بند ٿي ويو، ۽ انگلش ڪلاس کليو. ١٩٥٤ع ۾ سنڌ وزارت جي تعليمي اسڪيم هيٺ، ننگرپارڪر تعلقي ۾ نووي تعليم رائج ٿي. هن وقت، لازمي تعليم هيٺ هئڻ ڪري، تعلقي ۾ سؤ کن پرائمري اسڪول آهن. ١٩٥٦ع ۾ مير محمدبخش خان لوڪلبورڊ جو پريزيڊنٽ هو، جنهن ڪوشش وٺي ننگرپارڪر ۾ مڊل اسڪول کولايو. هن وقت به صرف ننگر ۾ ئي مڊل اسڪول آهي. ڪجهه وقت ٻلهاريءَ ۾ انگلش ڪلاس هو، پر هاڻي بند ٿي ويو آهي. اڳي ننگرپارڪر ۾ زنانو پرائمري اسڪول هو، سو به هاڻ بند ٿي ويو آهي. لازمي تعليم سبب اسڪولن جي تعداد وڌڻ ڪري. هن وقت ننگرپارڪر تعلقي ۾ اٽڪل سادا ٽي هزار ٻار تعليم پرائي رهيا آهن.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻولي

پارڪر ۾ جيڪا ٻولي ڳالهائي وڃي ٿي، تنهن کي ”پارڪري ٻولي“ چئبو آهي، جا بگڙيل گجراتي آهي. ڪولهين جو لهجو سڀني کان نرالو آهي. ٿر ۾ وري ”ڍاٽڪي“ ڳالهائي وڃي ٿي. ڪن هنڌين هندو ۽ مسلمان ساڳئي نموني جي ڍاٽڪي ڳالهائيندا آهن. ٻروچ ۽ سما عام سنڌي ڳالهائيندا آهن.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پارڪر جا گيت

پارڪر جا گيت دل لُڀائيندڙ ۽ روح کي راحت ڏيندڙ آهن. زالون شاديءَ جي وقت ۽ ٻين خوشيءَ جي موقعن تي گڏجي ڳائينديون آهن. نموني طور، هڪڙو گيت هيٺ ڏجي ٿو.

هڪڙيءَ سس پنهنجيءَ نُنهن کي، مڙس جي غير حاضريءَ ۾ ماري ختم ڪري ڇڏيو آهي، مڙس جڏهن پرديس ڪمائي موٽي اچي ٿو، ته ماءُ کان پنهنجيءَ زال جي پڇا ٿو ڪري: گيت ۾ ماءُ ۽ پٽ جا ان بابت سوال ۽ جواب ڏنل آهن.

ماڙي، ٻارهن ورس آويو — ماڙي، نه ڏسي پاتلي پرمار ري،

جاڙيجي مان:

ٻاپيو ٻوليو، ڪانڙ ري ڪيجڙي.

[اي امڙ، آءٌ ٻارهن سالن کان پوءِ آيو آهيان، پر هوءَ ڪٿي به نظر نٿي اچي، پرمار راجپوتن جي ڌيءَ، جاڙيجن راجپوتن جي ڪنيا. ڪانڙ جي وڻ تي پپيو ٻولي ٿو!]

ٻيٽا، ايهن پاٿي ٻهوُ گئي — ٻيٽا، چونوڙو ڏيور سات:

ٻاپيو ٻوليو، ڪانڙ ري ڪيجڙي.

[پٽ، ڪنوار ته پاڻي ڀرڻ ويئي آهي، ساڻ ننڍو ڏيـر به اٿس. ڪانڙ جي وڻ تي پپيو ٻولي ٿو.]

ماڙي، جل ٿل سب ديکيا، پڻ نهين ديکي پاتلي پرمار ري،

جاڙيجي مان:

[اي اما، آءٌ کوهہ ۽ تلاءَ سڀ ڏسي آيو آهيان، پر هوءَ ڪٿي به نظر نٿي اچي، پرمارن جي پُٽاڻي ڌيءَ ......]

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيڪرا، پيئي ويس ني هيار چوڙيئي، ڏلئا ڏري آوسي،
پاپيو پوليو، ڪائڙري ڪيجڙي.
[پٽ، ويهه هٿيار لاهه، هوءَ آن ڏرڻ ويئي آهي، اِجها
آئي ڪي آئي!]
ماڙي، گهنٽيون ني رئڙا جوئي رهيو، ماڙي نه ديکي
پاتلي پرمار ري،
جاڙيجي ماں:
پاپيو پوليو، ڪائڙري ڪيجڙي.
[امڙ، سڀ چڪيون ڏسي آيو آهيان، پر هوءَ ڪٿي به
نظر نه آئي، پرمارن جي پوپري جاڙيجن جي چٽيل.]
ڏيڪرا، پيس هٿيار چوڙيئي، ڪليا ڪنور، ويس ڏوڪ
ني آوسي ري،
پاپيو پوليو، ڪائڙري ڪيجڙي.
[منهنجا پيارا ڪنور، هٿيار چوڙي آرام ڪر، تنهنجي
ڪنوار ڪپڙا ڌوئڻ ويئي آهي، جاڻ ته آئي.]
ماڙي، نديون نالا جوئي ديکي ري، ماڙي نهين ڏيءَ
پاتلي پرمار ري،
جاڙيجي ماں:
پاپيو پوليو، ڪائڙري ڪيجڙي.
[اي اماں، سڀ نديون نهاريم، پر هوءَ ڪٿي نظر نه آئي:
آها پرمارن جي پياري ڏيءَ، جاڙيجن جي جوانڙي.]
اينا پچڪا ماں ڪوري باندني ري، اي باندني ديکڻ ني
بادر هاوري،
اي گوجارن ماں.
انهلو ورڪ سوڪي گيو ري.

هن بجڪيءَ ۾ سندس نئين ساڙهي پيئي آهي. سندس
ساڙهي ڏسي، دل ني گهريم ته ساڏو بڻجي وڃان. او هٿياري
اماں، اڱڻ ۾ انب جو وڻ سڪي ويو!]

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پارڪر جي نج شعر جو نمونو

(۱) ڪمي ڇپي گُل بدن تارو، چتُرا جيت چٽڪي ڇي،
(۲) آري ويوگ تيي وهالِس، ڪري ڪر د لپٽڪي ڇي.
(۳) آتيش ڪيس لانبا ڇي، سونوا سِر پر سويي،
(٤) آڏيڪا انتر تي ني، ڦٽيڊر سيس پٽڪي ڇي.
(٥) لِلاٽي چاندلو سويي، نهاري نيتر لوپي ڇي،
(٦) ششي ايم ڏاري ني، ڪموڏني مُک چٽڪي ڇي.
(۷) هرڻ سم نيتر ڇي تارا، وري وِشال ني ڪارا،
(۸) نيڻ نِت تيي نه ٿايو تو، نهين ڪوڪال چٽڪي ڇي.
(۹) گلابي گال ڇي گورا، سويت ناڪ ۾ نت نيي،
(۱۰) آها نت نوٽو موتيي، آڌر پر ڇيڪ لٽڪي ڇي.
(۱۱) منوهر مُک تارون ڇي، ترُوٽيي تيج وارُون ڇي،
(۱۲) ششي شرمائي نيڻ گگني، گماوي گرو پٽڪي ڇي.

۱- ڪمي ڇي = وٽي تو. تارو = تنهنجو. چترا = چالاڪ.
۲- ويوگ = وڇوڙو. وهالي = پياري. ڪري ڪر = ڦڪيءَ طرح.
۳- اتيش = گهڻا. ڪيس = وار. لانبا = لنبا، ڊگها. سونوا = سون
جهڙا، سولهري، سويي = سوڀيا ڏئي تو، سونهي تو.
٤- آڏيڪا = ڏسڻ ۾ نه ايندڙ، لڪل، الترُ = اندر. ڦٽيڊر = ڪاريهر.
سيس = سر، مٿو.
٥- لِلاٽي = نراڙ، پيشاني. چاندلو = چنڊي. نيتر = ليڻ، اکيون.
٦- ششي = چنڊ. ايم = ايئن، ڪموڏ = ڪنول.
٧- هرڻ سم نيتر = هرڻ جهڙا نيڻ. تارا = تنهنجا. وشال = گهاٽا.
٨- ٿايو = ٿوايو، جهڪايو. ڪوڪال = ڪوڪرو، آه زاري.
٩- گال = ڳل. سويت = سونهي تو.
١٠- اڌر = مٿو.
١١- تارون = تنهنجو. تروٽي تيج وارو = سج جهڙو چمڪندڙ.
١٢- گگني = آڪاس ۾. گماوي گرو = ايمان ڇڏي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ننگر پارڪر تعلقي جو شعر

ساڻيون ڪوراڻيون تان، وٿاڻي آيون ڙي،
تاڃي ڏوجهاري ڏسڪا پري ڙي:
جاني ڙا، وَهيلو وري آءُ!

سَتَ تان سهيليون، پاڻي ڙي گيون ڙي،
تاڃي هانجرَ آنسوُڙا هاري ڙي:
جاني ڙا، وَهيلو وري آءُ!

سائو تان سارون ڙو، وينڻي رهيو ڙي،
تاڃي وڇوڙي ۾ ويراڳڻ ڦران ڙي:
جاني ڙا، وَهيلو وري آءُ!

پيجي ڪو سهيلين، نيچ ڪو رکي ڙي،
تاڃي مرگهه نيڻي ميلي ويس ڙي:
جاني ڙا، وَهيلو وري آءُ!

ڪنوڻ ري ڪڙڪي، مانجي ڇاتي ڪو ڌڙڪي،
چوماسو تڪڙو جائي ڙي:
جاني ڙا، وَهيلو وري آءُ!

---

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پارڪر جي رسم رواج ۽ قربائتي ڪچهري

اسان جي سنڌ ۾ نوي سيڪڙو آدم ٻهراڙيءَ يا ڳوٺن ۾ رهي ٿو. ”ڳوٺ“ دراصل سنسڪرت جي ”گوشٺ“ لفظ مان نڪتل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي ”گوسٿا“، جو قري ٿيو ”گئو آستان“، معنيٰ گانئين جي ٻيهڻ جو هنڌ. ڪنهن ڳام جي گوندري وٽ ٻيهي نظر ڊوڙائبي ته گوريون ڳايون، سينهون ڍاريون، ڪُنڍيون ۽ ڪاريون، ٻڪريون ٻڪاريون چئني پاسي چَرنديون نظر اينديون. ماڻهو ڪي ميدانن ۾ ته ڪي ٻيٽن جي پر ۾، ڪکانئان جهوپڙا اڏي، ساٿين کي سڏي، گوڏو گوڏي سان گڏي، رهاڻين ۾ روح کي ريجهائي پيا زندگيءَ جا ڏکيا سکيا ڏينهن ڪاٽين. ڳوٺن ۾ اڄ به ساڳي سادگي ۽ اصليت ملندي، جا ڳوٺاڻن جو ورثو آهي. اِهي ئي ننڍا ڳوٺ ۽ بستيون اسان جي ملڪ جو سچو سرمايو اسان جي اصليت جو آئينو آهن. ڳوٺڙن جي زندگي هڪ عجيب ۽ پُر لطف زندگي آهي. سارو ڏينهن سج جي سخت تپت ۾، پيرين اگهاڙا، هٿن ڪهاڙا، پٺن ساندارا، سيم مُهاڙ ڪريو، جهنگ جها ڳيندا وتن- ڪي ڪاٺين لاءِ ته ڪي ساندين لاءِ. ڪي وري ساٿين کي سڏ ڪري، سيم جو چپو چپو جاچي، سج لٿي اچي گهرن پيڙا ٿين. مانيءَ جا چار چڪ پري، اچي ڪچهريءَ ۾ ڪانپ ڪڍي ويهندا. اوتاري جو مالڪ هوند سارو، حقو ڀري اچي حاضر ٿيندو. ”جهڙو هلاڻ هيرلو، تهڙي سون سُجاڻ.“ مڪيه ڪاڏو ٻاجهريءَ جي ماني ۽ لسي، نه ڪٽڪ سان قُرب، نه چانورن سان چاهه. البت آفيم جي علت ٺڪرن ۽ برهمڻن ۾ ججهيري ڏسبي. پر واپاري قوم اهڙيءَ علت کان آجي آهي. طبعيت جي تفريح لاءِ شهرين واري ورونهه صفا ڪانهي. نڪا سئنيما، نڪو ٿئيٽر، نه وري هنن وٽ هوٽلون

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن، جتي هو ڪوڙ ڪٿين • جيتوڻيڪ جاهليت منجهن جام آهي، ته به ڪچهريءَ جا قابل آهن. هنر پروليءَ جو رواج عام آهي. ڪي چند چون، ڪي ڍهيڙا ڏين، ته ڪي ڳجهارتن ۾ ڳوڙهن ۾ ڳالهائين • مطلب ته عجيب غريب موضوع چيڙي و پهندا آهن. هڪڙو ڄڻو آتي پريل ڪچهريءَ ۾ سوال وجهندو. سب ساٿ سيٺ ۾ سوال ٻڌندا. جنهن ڪي سوال ايندو، سو جواب ڏيندو، اهڙي سوال-جواب جو نمونو پيش ڪجي ٿو.

سوال: ناري ٻولي نيهه سان، تون هو چتر سجاڻ،
پنج ”پ“ تي پيارا پرش ني، تنهن جا ڪريو ڪاڻ •

[ناري نهايت نرمائيءَ سان چوڻ لڳي ته اهي پنج شيون ”پ“ جون ٻڌايو، جيڪي پرش ڪي پياريون هجن.]

جواب: پان، پاگهه، پدمڻي، پريمل ۽ پوشاڪ:
پنج پيارا پرش ڪي، ڦير پنڇ سڌ پاڳ •

[پاڻ، پٽڪو، پدمڻي، ڪنب ۽ پوشاڪ: اهي پنج ئي شيون مرد ڪي پياريون هونديون آهن.]

سوال: ڏن ڏن تنهنجي ڏيان ڪي، ڏن ڏن راجڪمار،
پنج ”ڪ“ تي پيارا ڪامڻي، ڦير چئي ڏيڪار •

[اي راجڪمارو، جيڪي پنج شيون ڪامڻيءَ ڪي پسند هجن، آهي ٻڌايو.]

جواب: ڪنڪو، ڪاجل، ڪانگسي، ڪانچرئو ۽ ڪنٿ:
پنج پيارا ڪامڻي، سڻ پرش سڄنت •

[ڪنڪو تلڪ لاءِ، ڪجل اک لاءِ، ڪانگسي وارن ڪي ڏيڻ لاءِ، ڪپڙو اوڍڻ لاءِ، ۽ ڪنٿ: اهي پنج شيون استريءَ ڪي، پياريون آهن.]

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تعلقي ننگرپارڪر جي آدمشماري

مسلمان	هندو	اڇوت	جوڙ
٢٠٥٧٧	٩٤١٤	٣١٢٠٣	٦١١٩٤

تعلقي ننگرپارڪر ۾ ڳوٺن جو تعداد	اهڙا ڳوٺ جن جي آدمشماري هڪ هزار کان مٿي آهي	جن جي آدمشماري پنج سؤ جي درميان آهي	جن جي آدمشماري ٻه سؤ ۽ پنج سؤ جي درميان آهي	جن جي آدمشماري هڪ سؤ ۽ ٻه سؤ درميان آهي	جن جي آدمشماري هڪ سؤ کان گهٽ آهي
٣٥٦	٢	١٢	٩٢	٩٤	١٥٦

تعلقي ننگرپارڪر جي ايراضي ٢٠٠٨/١٥ ميل آهي.

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿر پارڪر، ٿوڙي پارڪر، سنڌ جو اهڙو علائقو آهي، جتي زندگي ڏاڍي ڏکي آهي.

پارڪر چؤطرف ٿر جي ريگستان ۽ ڪڇ جي رڻ جي وچ ۾ ڦاٿو پيو آهي. آباديءَ جي ڪا صورت نظرئي ڪانہ ٿي اچي. پر، تاريخ جي اڳوڻن قصن مان معلوم ٿئي ٿو تہ ڪنهن سمي اتي ڏاڍي وڏراهہ هئي. هاڪڙو درياءُ وهندو هو. بندر بازاريون هونديون هيون. قدرتي نظام سبب درياءُ سڪي ويو. وڻ سڪي ناپيد ٿي ويا. چوڏاري رائو، رُڃ ۽ سُڃ. پر، ڪنهن زماني ۾ سعودي عرب جي خود اها حالت هوندي هئي، هاڻي جو اتي پيٽرول لڌو آهي تہ ساڳيو سعودي عرب دنيا جو ”سڀ کان شاهوڪار ملڪ“ ٿي پيو آهي.

پارڪر ۽ ٿرپارڪر ۾ پيٽرول اڃا ڪونہ لڌو آهي. پر، اتي ڪوئلي جا وڏا ذخيرا مليا آهن ۽ چون ٿا تہ نهايت اعليٰ درجي جو ڪوئلو آهي. نہ رڳو اينترو، پر ڪي ڌاتو بہ مليا آهن. غالباً انهن ۾ ٽامو بہ شامل آهي. سو، جيڪڏهن جديد سائنسي علمن جي روشنيءَ ۾ پارڪر ۽ ٿرپارڪر ۾ تحقيق ڪبي تہ اهڙا قدرتي ذريعا دريافت ٿيندا، جيڪي هن خطي کي نهايت زرخيز علائقو ثابت ڪندا. پر، جي پارڪر ۽ ٿرپارڪر جي ماڻهن کي انهن قدرتي ذريعن کان محروم ڪيو ويو ۽ اهي قدرتي خزانا بہ اجنبين جي ور چڙهي ويا، تہ پارڪر جي ماڻهن جي زندگي اُهائي ڏک ۽ بک ۾ گذرندي.

– غلام رباني آگرو

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙهندڙ نسُل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪَ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻرندڙ، ڇُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، ڀاڙي، ڪاڻو، ڀاڄوڪڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻ جي آسَ رکون ٿا.

پَڙهندڙ نَسل (پَـنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪـو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهـڙي دعوىٰ ڪري ٿـو تـہ پَـڪَ ڄاڻو تـہ اُهـو ڪُـوڙو آهـي. نہ ئي وري پَـنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪـو اهـڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرَح وڻـن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَـنَ بہ مختَلِف آهـن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بيـن لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصِي ۽ ٽالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَـنَ جا سڀ ڪَـم ڪار سَـهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِيـن. اهڙي حالت ۾ پَـنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَـرڻ جـي اُصـولَ هيـٺ ڏي وَٺُ ڪنـدا ۽ غيرتجـارتي non-commercial رهنـدا. پَـنَ پـاران ڪتـابن ڪـي ڊِجيٽـائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪـو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪـرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَـنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پڄاڻان وڏِ
کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽
ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَياز علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ،
پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ
جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٺين، جيڪي بہ ڪٺين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ-

اِن حسابَ سان اڻچاٽائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ
”هاٿي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ
وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

The Reading Generation پڙهندڙ نَسُل . پ ن

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اٽڃاٽن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشش ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڏ ڪان وڏ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

ون ون کي مون ياڪي پائي چيو تہ "منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ".
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو ته تاريخ هميشه انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نه رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي ته سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو.

اميد ته سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نه صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀورو سات نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book